

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Gabrijela Dragić

Po sledih *gnoze* na Zahodu
Zgodovinski izvori duhovnega izročila katarov

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Gabrijela Dragić

Mentor: red. prof. dr. Aleš Črnič

Po sledeh *gnoze* na Zahodu
Zgodovinski izvori duhovnega izročila katarov

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Zahvala vsem Učiteljem.

*/.../ Praviš da ponavljam
kar sem že rekel prej. Rekel bom znova.
Naj rečem znova? Zato da bi prišla tja,
prišla kjer si, odšla od tam kjer nisi,
moraš po poti na kateri ni nobene omame.
zato da bi prišla do tistega česar ne poznaš
moraš po poti ki je pot nevednosti.
Zato da bi imela česar nimaš
moraš po poti razlastitve.
Zato da bi postala tisto kar nisi
moraš po poti na kateri nisi.
In tisto kar ne veš je edino kar veš
in tisto kar imaš je tisto kar nimaš
in tam kjer si je tam kjer nisi.*

T. S. ELIOT, tretja pesem kvarteta EAST

Po sledih gnoze na Zahodu: Zgodovinski izvori duhovnega izročila katarov

Pričujoče diplomsko delo predstavlja poskus diahrono zgodovinske študije izvorov duhovnega izročila srednjeveških katarov. Katarstvo je bilo zadnje večje vplivno gnostično-dualistično religijsko gibanje, ki je uspevalo v zahodni Evropi v 11., 12. in 13. stoletju, predvsem v pokrajinah Provansa in Languedoc. Zaradi svojega specifičnega sinkretističnega sistema verovanja in praks so bili s strani ortodoksne Rimskokatoliške cerkve proglašeni za heretike, kar je povzročilo njihov pregon in posledično zaton gibanja. Avtorica dela na podlagi najpogostejših zgodovinsko-družbenih konstruktov in oznak katarizma, kronološko ter tematsko zasleduje nastanek in razvoj njihove duhovne misli, ki jih je usmerjala stran od javnih, institucionalnih verskih tradicij. S pomočjo zgodovinske in fenomenološke imaginacije jo poti duhovnega izročila vodijo do antičnega gnosticizma, ki ga predstavi znotraj teoretskega okvirja zahodnega ezoterizma. Gnostični dualistični pogled na svet in sveto je ključno vplival na katarsko dožemanje smisla življenja, katerega edini cilj je bila (samo)odrešitev človeka in njegove duše s pomočjo mističnega uvida ali gnoze. Drugi del diplomskega dela pa je namenjen sinhroni študiji družbenih, kulturnih in političnih dejavnikov, ki so sooblikovali katarski imaginarij sveta vse do bridkega konca.

Ključne besede: zahodni ezoterizem, gnosticizem, herezije, religijski dualizem, katari.

Tracing the Gnosis in the West: Historical origins of spiritual tradition of the Cathars

This graduation thesis is an attempt to present a diachronic historical study of origins of the spiritual heritage of the Cathars from the Middle Ages. Catharism was last major influential Gnostic-dualist religious revival movement, which flourished in the Western Europe in the 11th, 12th and 13th Century, mostly in the provinces of Provence and Languedoc. Due to its specific syncretic system of beliefs and religious practices, the orthodox Roman Catholic Church proclaimed them heretics, which caused persecution and consequently the decline of the movement. The author bases her thesis on the most common historical and social constructs and the epithets of Catharism, she makes a chronological and thematic plan and traces the emergence and development of their spiritual thought, which steered away from the public, institutionalised religious traditions. The path of the spiritual heritage by following the historical and phenomenological imagination leads her to the Gnosticism of the Late Antiquity presented inside the theoretical framework of the Western esotericism. Gnostic and dualist distinct outlook to the profane and the sacred was the key factor that influenced the Cathar view of life, which bases solely on the (self)salvation of man and his soul with the help of the mystical insight or gnosis. The second part of the thesis bases on the synchronic study of the social, cultural and political factors, which formed the Cathar imagery of the world all to its bitter end.

Key words: Western Esoterism, Gnosticism, Heresies, Religious Dualism, Cathars.

Kazalo

1	Uvod	7
2	Gnosticizem	11
2.1	Zahodni ezoterizem	11
2.1.1	Kratka zgodovina pomembnih zahodnih ezoteričnih tokov.....	13
2.1.2	Antični ezoterizem	14
2.2	(Krščanski) gnosticizem	18
2.2.1	Opredelitve gnosticizma.....	19
2.2.1.1	Knjižnica Nag Hammadi	21
2.2.1.2	Sodobno preučevanje gnosticizma	22
2.2.2	Osnovne ideje gnosticizma.....	24
2.2.2.1	Osrednji gnostični mit	25
2.2.2.2	Vloga gnostičnega odrešenika.....	27
2.2.2.3	Gnostično pojmovanje človeka	28
2.2.2.4	Gnostični elitizem	29
2.2.3	Gnostični »očetje« in pomembne gnostične šole	30
2.2.3.1	Marcion/Markion	30
2.2.3.2	Bazilid	31
2.2.3.3	Valentin	32
2.2.4	Gnosticizem in vzpon krščanstva	33
3	Herezija	36
3.1	Kaj je herezija?	38
3.2	Herezija in ortodoksija	39
3.3	Herezije zgodnjega krščanstva	43
3.3.1	Monarhizem/monarhianizem	43
3.3.2	Arijanizem/arijanstvo	44
3.3.3	Pelagianizem/pelagijanstvo	45
3.3.4	Mesalijanstvo	46
4	Religijski dualizem	48
4.1	Duhovni izvori religijskega dualizma	50
4.2	Manihejstvo	52
4.3	Pavlicijani ali pavlikijanci	55
4.4	Bogomili.....	57
5	Katari	60
5.1	Poimenovanje katarov	61
5.2	Srednjeveška languedoška »renesansa«	61
5.2.1	Trubadurji.....	67
5.2.2	Judovska mistična tradicija	68
5.2.2.1	Kabala.....	69
5.2.3	Valdežani ali valdenzi	70
5.3	Teološki nauk katarov	71

5.3.1	Katarska literatura in primarni viri o katarih.....	72
5.3.1.1	Biblije	72
5.3.1.2	Apokrifna besedila	73
5.3.1.3	Razprave o doktrini	75
5.3.1.4	Inkvizijska dokumentacija.....	75
5.3.2	Katarske doktrine	77
5.4	Katarski obredi in verske prakse	81
5.4.1	Krst ali Consolament ali Consolamentum.....	81
5.4.2	Očenaš	82
5.4.3	Melioramentum	82
5.4.4	Apparelhament ali apparellamentum (Servissi)	82
5.4.5	Endura	83
5.5	Zgradba in organizacija verskega občestva.....	83
5.5.1	Credentes	84
5.5.2	Parfeits.....	84
5.5.3	Katarska cerkev	86
5.6	Katarstvo kot velika »popularna« herezija srednjega veka	87
5.7	Albižanska križarska vojna in srednjeveška inkvizicija.....	91
5.7.1	Albižanska križarska vojna (1209 – 1215 in 1216 – 1229).....	91
5.7.2	Srednjeveška inkvizicija.....	93
5.8	Neokatarizem?.....	95
6	Zaključek	98
7	Literatura	100

»Skoraj fizično občutim, da ni zaman, ko prisege deliričnih neznancev in dušo in telo stoletja usmerjam v akvedukt jezika.«

Aleš Debeljak¹

1 Uvod

Vsakokratni poskus opisa človeške zgodovine dobi različno obliko, odvisno od stopnje naših pojmovnih zmožnosti, kreativnosti in občutenja sveta. Tudi pričujoče delo predstavlja poskus zapopadanja zgodbe religijskega fenomena katarstva, vpogled v njegovo zgodovinskost, ki jo v prvi vrsti razumem kot pripoved o križanju in stikanju različnih idej ter pogledov na svet, z osrednjim akterjem v njej, človekom. Mnogokrat pa je ta zgodba krvavo zaznamovana prav s »križanji« in stikanjem po intimi drugače mislečih ter Drugih. Katare je svojevrstno tolmačenje svetih besedil in verske prakse izobčilo iz pravovernega toka zgodovine, kjer je bilo mesto samo za eno in edino Resnico. Narava svetih spisov je pač odprta za mnogovrstne načine interpretacij, pa tudi za tisto, »/.../ ki v svojem dobesednem absolutizmu ukinja vse ostale /.../« (Debeljak 1995, 11). Zatorej je v gorišču mojega zanimanja predvsem umestitev katarstva na evropski duhovno-kulturni zemljevid, na podlagi sledenja in odkrivanja njegovih temeljnih idejnih nosilcev, onstran negativnih zgodovinskih ožigosanj, a prav z njihovo (po)močjo na poti do razumevanja.

Zanimanje za katarstvo izhaja iz osebnih razlogov, predvsem kot posledica mojih popotovanj po južni Franciji, pa tudi kot izhodišče intimnih razmišljanj o nenehno izmenjajočih se epohah nestrpnosti in nasilja (trdega ter mehkega terorizma) skozi vso evropsko zgodovino. Nenazadnje se je v teh koncih, v vznožju Pirenejev nedaleč od katarskih obeležij, končala tudi življenjska pot Walterja Benjamina, ki je med drugim opozarjal na škodljivost linearnega in poenostavljenega gledanja na zgodovino. Za njim je ostala samo izgubljena preteklost človeka – begunca, črna usnjena aktovka z zapiski, ki jih je skrbno nosil celo pot, in spominsko obeležje v španskem Portbou. Za katari pa so ostale ruševine, načete z zobom časa, ki so postale glavna turistična atrakcija v pokrajini Languedoc, blede sence nekdanj cvetoče ekonomske in kulturne regije evropskega srednjega veka. Odvisnost od turizma in živeč na račun svoje bogate preteklosti je porodilo marsikatero psevdozgodovinsko zgodbico in »mistično« obarvane legende o povezavi katarov s svetim Gralom, Marijo Magdaleno ter z viteškim redom templarjev, ki vzbujajo zanimanje in potrebo po takojšnji potešitvi Zgodb željnih turistov.

---

¹ Citat profesorja dr. Aleša Debeljaka, vzet iz članka v Sobotni prilogi avtorja Chrisa Keulemansa z naslovom Ulice je bral kot enciklopedijo.

Pri raziskovanju katarskega gibanja večina strokovne literature, s katero sem razpolagala, izhaja iz zgodovinske interpretacije pojava, predvsem prek preučevanja kulturnih, družbenih in političnih dejavnikov nastanka in posledičnega »iztrebljanja« katarske skupnosti, s pomočjo meča ter ognja. Katarstvo je bilo zadnje vplivno zahodnoevropsko krščansko-gnostično-dualistično heretično gibanje, ki je najbolj cvetelo na jugu Francije. Z dualističnim naukom, prepredenim z elementi gnosticizma, in svojevrstno versko prakso ter ekskluzivno organiziranim verskim občestvom, ki se je zgledovalo po zgodnejših oblikah krščanstva, je zaradi svoje priljubljenosti predstavljalo nevarnost ortodoksni Cerkvi. Večina avtorjev katere obravnava predvsem prek njihovega antagonističnega razmerja s Cerkvijo, ki jih je označila kot odpadnike in heretike, skratka kot pr(i/e)našalce napačne, pesimistične (dualistične) tradicije. Določeni avtorji pa so se dotaknili tudi njihovih duhovnih izvorov, ki so jih zavzeto iskali izven meja evropskosti, v vzhodnih in (ne)krščanskih tradicijah bizantinskih in slovanskih bogomilov, pavlicijanov, manihejcev, pa vse do Zoroastra. Osebno se nagibam k tisti smeri raziskovanja pojava, ki je kombinacija obeh zgoraj omenjenih pristopov, s poudarkom na navezi katarstva in različnih oblik gnosticizma, kar je ključno vplivalo na oblikovanje katarskega religioznega sistema verovanj ter praks. Gnostične struje so bile deležne močnih in nenehnih obračunov z ortodoksno, v vmesnem času uradno sprejeto, krščansko tradicijo, ki jih je proglasila za heretike, zato je nas ne bi smel presenetiti podoben odnos Cerkve do katarov.

Primarni namen pričujočega diplomskega dela je s kognitivno empatijo, tj. razumevanjem, si povečati sposobnost globljega uvida v mnogoplasnost delčka v mozaiku religioznega sveta in, če tako delno parafriziram ter citiram dr. Aleša Črnič (2007, 17), »preseči vse prepogosta ideološko sploščena dojetanja in pobrsati globoko za bleščečo, a žal včasih tudi krvavo povrhnjico tega svojevrstnega in nadvse fascinantnega pojava – pokukati v mehanizme, ki religijo poganjajo tako v konstruktivna kakor tudi v destruktivna razsežja«. Prav s pomočjo široke zgodovinske perspektive in študije izvorov duhovnega izročila katarskega gibanja, s preučitvijo verskega nauka ter praks znotraj kulturnega konteksta in časa, menim, da mi bo omogočeno nakazati povezavo s podobnimi praksami zgodovinsko-religijskih gibanj znotraj krščanskega sveta, ki so jih cerkvene avtoritete na podlagi teoloških obračunov prav tako označile kot »krivoverne«, kar je bistveno pripomoglo k njihovemu posledičnemu zatonu.

Večji del diplomskega dela je namenjen sledenju glavnim duhovnim idejam, ki so ključno vplivale na oblikovanje katarskega religioznega imaginarija. Na podlagi zgodovinskega in primerjalno-religiološkega pregleda nastanka in razvoja določenih duhovnih tradicij, bo moč

odkriti t.i. »družinske podobnosti« (Wittgenstein) med njimi. Zgodovinsko in fenomenološko sledenje duhovnemu izročilu Zahoda tako omogoča prepoznavanje temeljnih gradnikov, toka misli, ki poganjajo religiozno imaginacijo skozi posamična obdobja, posameznike ter skupnosti. Diahrono sledenje evropske duhovne misli daje sicer občutek nespremenljivosti časa, vendar hkrati omogoča pojasnitev kompleksnega načina vsakokratne (re)interpretacije, (re)konstrukcije, prežemanja, spreminjanja zgodovinskih idej v nove konstrukte dojetanja sveta. Diahrona študija omogoča identifikacijo miselnih konstant, s pomočjo katerih je moč oblikovati tipologije, ki pojasnjujejo drugače težko oprijemljivo življenje religioznih idej. A idejni nauki se lahko razširjajo uspešno (zaenkrat) samo prek utelešanja, zato pri preučevanju zgodovine misli ne smemo zanemariti družbenega konteksta in ostalih pojavnih oblik. Religijske tradicije se izražajo skozi različne pojavnostne razsežnosti – praktično in ritualno, izkustveno in emocionalno, narativno in mitsko, doktrinarno ali filozofsko, etično in legalistično, socialno in institucionalno ter materialno (Smart v Smrke 2000, 50). Od tod nujna po transdisciplinarnem metodološkem pristopu k zgodovinski in fenomenološki imaginaciji.

Preučevanje katarizma in raziskovanje izvorov se kaj hitro spremeni v soočanje s konstrukti. Preučevalci so namreč zaradi pomanjkanja primarnih virov iz katarstva ustvarili zgodovinski konstrukt. Primarno gradivo, ki je bilo označeno za heretično, je bilo tekom preganjanj povečini uničeno. Kronistični podatki se nanašajo na obdobje po križarski vojni nad francoskimi katari, ko se je zagnala inkvizicijska mašinerija produciranja selektivnih dokazov o obstoju herezije, katerih zgodovinski materiali so se obdržali v cerkvenih arhivih do današnjih dni. Prav na podlagi dosegljive literature, ki temelji na teh virih, sem se odločila, da bom pozornost usmerila na raziskovanje tistega dela katarske skupnosti, ki je uspeval v južnofrancoski pokrajini Languedoc. Katari, v tem delu imenovani albižani, po mestecu Albi, so doživeli strašanski pogrom s strani nebeškega in tuzemskega meča. Poleg različnih poimenovanj katarskih gibanj po vsej srednjeveški zahodni Evropi, pa so bili privrženci deležni tudi raznih zgodovinskih oznak. V pričujočem delu se zatorej spopadam z njihovimi najbolj pogostimi družbenimi oznakami in vzdevki, kot npr. srednjeveški gnostiki, krivoverci ali heretiki, odpadniki, srednjeveški dualisti in manihejci, sektaši ali celo kot »mnoštvo sekt« (Đurđević-Stojković 2002, 127). Na podlagi teh oznak sem strukturirala oblikovni in vsebinski del diplomskega dela, saj kronološko in tematsko sledim oznakam gnostično, heretično, dualistično in navsezadnje katarsko. Zanimalo me je, zakaj prav te oznake in kaj pomenijo, zato sem odšla po sledih *gnoze*, Spoznanja. Delo je razdeljeno na štiri vsebinske

sklope, pri čemer je potrebno poudariti, da je tako ločevanje umetno, saj gre realno za sovpadanje, dopolnjevanje in prepletanje tovrstnih skonstruiranih konceptov.

Diplomsko delo začnem z gnosticizmom, ki ga umestim znotraj okvirov t.i. zahodnega ezoterizma. V tem sklopu razložim pojme ezoterično, zahodni ezoterizem in opišem zgodovinsko najbolj pomembne antične duhovne tradicije, ki so vplivale na idejne nazore gnostičnih gibanj. Sledi poskus opredelitve gnosticizma, gnoze in predstavitev temeljnih gnostičnih idej, ki dostikrat izhajajo iz dognanj gnostičnih učiteljev ter njihovih šol. Zadnji del je namenjen zgodovinskemu pregledu vzpona krščanstva, saj je uradno sprejetje krščanstva, kot uradne religije v rimskem imperiju, temeljito predrugačil odnos do gnosticizma. *Drugi del* namenjam obravnavi herezije, saj nam opredelitev herezije v zgodnjem krščanskem obdobju omogoča lažje razumevanje cerkvenega odnosa do drugače mislečih skozi celotno njeno zgodovino. Želela sem se dotakniti formativnega obdobja uradne krščanske misli, z izpostavitvijo glavnih tematik v razpravah, ki so vplivale na obsodbo zgodnjekrščanskih herezij. Nekatero struje tudi predstavim, še posebej tiste, ki so posredno vplivale na katarsko doktrino. V *tretjem delu* predstavim termin dualizem in duhovne izvore opisanih glavnih dualističnih gibanj, manihejcev, pavlicijanov in bogomilov, ki so neposredno vplivali na katarsko gibanje. V *četrtem sklopu* se osredotočam na drugače heterogeno katarsko gibanje, kjer pa me zanima predvsem usoda albižanov. Okvir raziskovanja pričnem s poimenovanji katarov, sledi opis družbenih, političnih in kulturnih razmer »languedoške renesanse«, ki je omogočila odprto in sproščeno bivanje različnih skupin ljudi. Sledi analiza teološkega nauka prek temeljnih verskih del, obredja ter organizacije verskega občestva, nato pa opišem še družbeno-zgodovinske razmere, ki so pripomogle k pregonu in uničenju katarske skupnosti. To poglavje končujem s kratko predstavitvijo razvoja t.i. heretične mitologije, ki je šla pogosto z roko v roki z (zlo)rabljenjem duhovne dediščine katarov. Glede oblikovnih posebnosti pričujočega besedila, naj na tem mestu omenim, da sem določene, z vsebinskega vidika pomembne izraze, poudarila s poševnim tiskom. Glede pisanja veroslovnih lastnih imen, alegoričnih posebitev, imen cerkva pa naj omenim, da sem se odločila za upoštevanje pravopisnih pravil in določil na tem področju. Pri pisanju verskih skupnosti in njihovih organizacijskih enot sem tudi upoštevala pravopisne predpise.

2 Gnosticizem

Idejne temelje *gnosticizma* je smiselno iskati v lastni, zahodni duhovni tradiciji, saj se pridružujem mnenjem, da so številna religijska gibanja in duhovne smeri nastajala in se razvijala s ponovnim odkrivanjem ter reinterpetiranjem raznoraznih idej, ki so obstajale v teh prostorih že stoletja prej in se oblikovale ob nešteti stikih z različnimi kulturami, nazori, filozofskimi šolami ter deli posameznih avtorjev. Takšno zgodovinsko preučevanje temeljev gnostičnih duhovnih izročil pokaže, da so se idejni gradniki tega religijskega gibanja oblikovali znotraj okvirja t.i. *zahodnega ezoterizma*, torej znotraj antičnih grško-rimskih in judovsko-krščanskih krogov (Črnič 2012, 76). V prizmi zgodovinskega konteksta se izkaže, da so bile številne gnostične ideje že stoletja prisotne v »kolektivni« zavesti Zahoda kot del duhovnih izročil, ki jih določa skupno ime *ezoterizem*. Pri oblikovanju novega religijskega pojava so se določene stare ideje pogosto prepletale z novimi elementi, kar je vodilo v nastanek unikatne nove sinkretične tvorbe, ki je vplive črpala tudi iz simbolnega bazena drugih duhovnih tradicij, recimo azijskih in poganskih ter pogosto tudi filozofskih nauk (Ban 2008, 79). Preverbo temeljev in nosilcev, ki so pripomogli k izoblikovanju relevantnih gnostičnih religioznih nazorov na podlagi »eklektičnega mešanja različnih izročil« (Ban 2008, 77), mi bo s svojim kompleksnim zgodovinskim pregledom omogočila akademska veja, ki preučuje zahodne ezoterične tradicije. Prav zgodovinski vpogled namreč namiguje, da je vselej potreben povratek k izvorom, arhetipskim strukturam in primarni energiji, ki porajajo novo rundo kulturnega ter duhovnega razvoja. V tem pogledu preučevanje *zahodnih ezoteričnih duhovnih tradicij* predstavlja vitalno obnovitev in osvežitev procesa zgodovine. Najprej pa se mi zdi pomembno razložiti sam pojem *zahodni ezoterizem* in v grobem pojasniti njegov predmet poučevanja.

2.1 Zahodni ezoterizem

Zahodni ezoterizem je pogosto uporabljen pojem, vendar slabo razumljen. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (v nadaljevanju SSKJ) recimo samostalniška beseda *ezoterizem* ne obstaja, razložijo samo pomen v pridevniški obliki in pomeni lastnost nečesa, »ki je le za ozek, zaprt krog ljudi«. Zatorej se pri razlagi pojma zanašam na opredelitev Društva za proučevanje ezoterizma (*Association for the Study of Esotericism – ASE*)². Pridevnik *ezoteričen* naj bi izhajal iz grške besede *esoterikos*, le-ta iz *esotero*, ki je primerljivo z *eso*, kar pomeni, znotraj. Pridevnik so poznali že v antiki in naj bi ga prvič v pisni obliki uporabil

---

² Celotno opredelitev je možno prebrati na njihovi spletni strani <http://www.aseweb.org/>.

Lukijan iz Samosate v 2. stoletju, ki ga je pripisal Aristotelu, na podlagi njegovih »ezoteričnih« (notranjih) in »eksoteričnih« (zunanjih) učenj (Ban 2008, 79). Kasneje pa je beseda označevala skrite doktrine, ki jih je posredoval Pitagora svoji izbrani skupini učencev. Pojem se je torej izoblikoval v dihotomiji z eksoteričnim, ki se je nanašal na javna, uradna verovanja in javne, uradne razlage sveta, napram ezoteričnemu, ki je sicer izhajal iz preprostega eksoteričnega, a ga je nadgradil v drugačno, skrito, bolj neposredno in poglobljeno znanje – gnozo. Ena bistvenih značilnosti ezoteričnega vidika je bil prav »n/eposreden, subjektiven in nedogmatičen odnos do duhovnih vprašanj/.../ (Ban 2008, 79). Ali po besedah Aleša Črnič (2012, 76): »s/lednji (eksoterični-op. G.D.) je označeval uradni svetovni nazor vladajoče ideologije in večine prebivalstva, pojem ezoterično pa alternativni, skriti svetovni nazor ozkih krogov duhovnih, a marginaliziranih elit, ki uradno čaščenje antičnih božanstev razumejo v simbolnem smislu, iščejo pa neposredno subjektivno izkustvo globljih duhovnih resnic, ki jih uradna božanstva predstavljajo«. Vse od antike naprej naj bi se ohranjala tovrstna prikrita, poglobljena znanja prek različnih združenj, skrivnih lož, šol, krožkov. Funkcionalna razlaga *ezoteričnega* bi bila potemtakem *gnostično*, notranje, odzunaj skrito, nejavno in v tem kontekstu povezano skrito ali polskrito duhovno (*spo*)*znanje* o naravi sveta ter človeka³. Gilles Quispel (Versluis 2003), ki je pretežno preučeval antični gnosticizem, je bil mnenja, da je evropsko tradicijo misli možno pojasniti s triado vere, razuma in gnoze, pri čemer gnoza predstavlja tretji ter skrivni tok misli Zahoda. Tudi Črnič (2012, 76–77) je izpostavil gnozo kot osrednji koncept zahodnega ezoterizma, ki naj bi vodila k duhovni odrešitvi le z intenzivno notranjo izkušnjo. Tovrstno pridobljeno znanje pa je bilo lahko dostopno le z določenim predznanjem, zgolj peščici ljudi s kompleksno razvitim duhovnim uvidom. Tradicionalno so se taka znanja prenašala po liniji učitelj in izbrani učenec – vajenec, s postopnim uvajanjem v ezoterične prakse. *Ezoterizem* v samostalniški obliki pa se je uveljavil šele sredi 19. stoletja in ni bil več tako strogo vezan samo na skrivnostne nauke, saj so učenja prodirala med širši krog ljudi (Ban 2008, 79–80 ; Črnič 2012, 76). Danes naj bi s pojmom označevali alternativne, subjektivne in izkustveno naravnane duhovne prakse. Lahko bi rekli, da *ezoterizem* potemtakem poskuša preseči kulturno utrjene vzorce razumevanja realnosti. Ni čudno, da so ezoterične duhovne tradicije tekom zgodovine (prevladujočega krščanskega) Zahoda bile pogostokrat označene kot herezije, okultizmi in vraževerja.

---

³ Arthur Versluis (2003) je mnenja, da je prav s terminom *gnoza* možno pojasnjevati pravo naravo ezoteričnega v ezoterizmu. Termin ezoterizem naj bi označeval preučevanje zgodovinskega fenomena, katerega glavna značilnost je prav gnoza, ki označuje ezoterično, skrito, varovano in posredovano supraracionalno znanje. Gnozo dojema kot direkten duhoven uvid v kozmologijo in metafiziko. Zatorej ločuje med kozmološko gnozo, ki naj bi osvetljevala skrite vzorce narave kot izraz večnih duhovnih in magičnih resnic (npr. tradicije magije, astrologije, alkimije) ter metafizično gnozo, ki predstavlja direktno spoznanje o transcendentnem, božanskem (npr. krščanski misticizem Dionizija Areopagita in mojstra Eckharta).

Področje akademskega raziskovanja *ezoterizma* se torej nanaša na »alternativna, marginalizirana ali disidentska verska gibanja ali filozofije, katerih zagovorniki na splošno ločujejo svoja verovanja, prakse in izkušnje od javnih, institucionaliziranih verskih tradicij« (Versluis, 2003). Predmet raziskovanja znotraj *zahodnega ezoterizma* so po Versluisu alkimija, astrologija, *gnosticism*, hermetizem, novoplatonizem, kabala, magija, mysticism, rožnokrižarstvo, teozofija, okultna gibanja 19., 20. in 21. stoletja, skrivna društva in mnoga novodobniška gibanja. Predmet preučevanja *zahodnega ezoterizma* so potemtakem nauki, ki izvirajo iz sredozemskega bazena misli, torej egipčanskih, judovskih, grško-rimskih, gnostičnih in krščanskih izročil, vse od antične Grčije pa do sekulariziranega 20. stoletja. Vsako obdobje je namreč uveljavilo svojo lastno interpretacijo ezoteričnih doktrin, ki je po navadi izhajala iz predhodnega obdobja, vendar je vsakokrat vsebovala tudi nove elemente, ki so pogosto prihajali iz drugih kultur, torej je venomer potekal proces cikličnega vračanja in cikličnega nadgrajevanja doktrin. Ne glede na čas, prostor in kulturo pa se je ohranil njihov izvorni pomen (Ban 2008, 80). Obstajajo pa razlike pri seznamu relevantnih duhovnih tokov, ki naj bi jih preučevala tako mlada znanstvena veja. Tako recimo utemeljitelj formaliziranega polja preučevanja *zahodnega ezoterizma* na pariški Sorbonni, Antoine Faivre, vključuje naslednje tokove: hermetizem, krščansko kabalo, paracelsizem, rožnokrižarstvo, teozofijo, alkimijo, magijo, okultizem in perenializem ter koncepta gnoza ter hermeticizem.

2.1.1 Kratka zgodovina pomembnih zahodnih ezoteričnih tokov

Zahodne ezoterične tradicije primarno izvirajo iz miselnih tokov, ki segajo vse nazaj do helenističnega, s filozofijo prepredenega sveta gnosticizma, aleksandrijskega hermetizma in pogankega novoplatonizma prvega stoletja našega štetja. Kozmopolitanska helenistična kultura je bila dovzetna za egipčanske, judovske, sirijske, babilonske in perzijske vplive na grško misel, ki je posledično proizvedla novoplatonizem, hermetizem in gnosticizem. Ti miselni tokovi so ključno zaznamovali vse tri abrahamske religije. Ponovno odkritje antičnih besedil v evropskem renesančnem obdobju pa je vodilo k oživiljanju pozabljenih učenj magije, astrologije, alkimije in kabale, pod skupnim razpoznavnim strokovnim terminom perenialna ali večna filozofija (*perennial philosophy*), ki je zaobjemala krščanstvo ter antične modrostne tradicije. Po reformaciji pa so doživeli duhovni tokovi razcvet v teozofiji, rožnokrižarstvu, pietizmu in prostožidarstvu ter so se razširili v spiritualizem romantičnega ter okultnega ezoterizma 18. in 19. stoletja. V 20. stoletju pa so predstavljale glavne ezoterične smeri Antropozofsko društvo Rudolfa Steinerja in Arkanska šola Alice Bailey, ki sta izšla iz modernega teozofskega gibanja, zbranega okrog Teozofske družbe Helene Petrovne

Blavatsky in Henrija Still Olcott. Prav delovanje teozofov v 19. stoletju je povzročilo navdušenje nad azijskimi izročili in njihov »vdor« na zahodno religijsko tržišče⁴. V drugi polovici 20. stoletja pa se je oblikoval sekularizirani novodobniški ezoterizem, ki ga je zaznamoval predvsem proces psihologizacije, s temeljnimi deli Williama Jamesa ter Carla Gustava Junga, predstavnikoma funkcionalistične in analitične psihologije (Ban 2008, 108).

V zgodovini so bile ezoterične tradicije, kot že rečeno, pogosto označene kot »zavrnjena oblika védenja« (*rejected form of knowledge*) ali »bolezen razuma« (*disease of reason*), zato je večina specializiranih učenjakov danes ukvarja z izpostavljanjem bistvenih filozofskih in religioznih značilnosti ezoterične duhovnosti kot modela misli (*pattern of thought*) ter z zgodovinskim pregledom raznolikih šol ter gibanj, ki so zaznamovala in osvetljevala zahodno misel. Prav prek simpatetičnega zgodovinskega pristopa⁵, utemeljenega na empirizmu, je možno preiskati kulturne in družbene okoliščine, ki so (ne)odobravale nastanek ezoterizma, ter pojasniti pomemben vpliv *zahodnega ezoterizma* na spremembe v filozofiji, religiji in znanosti (Goodrick-Clarke 2008, 4 in 10).

V nadaljevanju tega poglavja se bom osredotočila na *gnosticizem* v poznem antičnem obdobju, še prej pa preverila, kateri miselni tokovi so vplivali na oblikovanje njegovega duhovnega izročila.

2.1.2 Antični ezoterizem

Korenine zahodnih ezoteričnih tradicij je moč najti v vzhodnem mediteranskem prostoru, v obdobju pozne antike od 1. do 5. stoletja, kjer so se znotraj helenistične kulture oplajali različni modeli mišljenja⁶ o božanskem, človeku in univerzumu nasploh, na podlagi sinkretističnega mešanja grške filozofije in domačijskih religijskih tradicij z egipčanskimi, vzhodnjaškimi, perzijsko-kaldejskimi (babilonskimi), eksotičnimi duhovnimi izročili. Glavni religijsko-duhovni tokovi so bili po Versluisu (2007, 23) aleksandrijski hermetizem, poganski novoplatonizem, judovski misticizem, gnosticizem in krščanska gnoza⁷. Pluralnost takratnega

⁴ Če se naslonim na ekonomsko obarvano, Starkovo religijsko teorijo ponudbe, kjer verske organizacije v dobi sekularizacije svobodno tekmujejo na religijskem-duhovnem trgu, z nenehnim prilagajanjem potrebam ter željam religijskih potrošnikov.

⁵ Glede na različne pristope k proučevanju zahodnega ezoterizma Arthur Versluis (2003) predlaga t.i. simpatetični (razumevajoč) empirizem kot najbolj ustrezen pristop, ki ga je uporabil tudi v svojih delih. Pri tem poudari tudi pomembnost historiografske metode pri raziskovanju ezoterizma, ki pa ni edino ustrezna in zadostna pri pojasnjevanju kompleksne, mnogovaletne narave ezoterične misli, tradicije in izkušenj. Simpatetični empirizem predstavlja tako kompromis med historiografsko objektivizacijo in fenomenološko subjektivizacijo predmeta, z namenom izogniti se napačnemu razumevanju ter redukcionizmu znotraj polja raziskovanja ezoterizma.

⁶ Vzorce mišljenja je možno razumeti prek štirih ključnih značilnih nauk, in sicer: korespondenc ali nevzročne povezave med makro - in mikrokozmosom, med višjo božansko resničnostjo, univerzumom, zemeljskim kraljestvom in človeškimi bitji, po principu »Kakor zgoraj, tako spodaj«; ideji o živi naravi, prežeti z duhom in magično soodvisnostjo vseh kozmičnih bitij; prek predstav o duhovnih posredovanjih v obliki hierarhij, ravnih in angelov med čistim duhom ter čisto materijo, ki služijo kot lestev za sestop ali vzpon v višje ter nižje svetove ter omogočajo zaznavanje ravni resničnosti, ki je zunanjim očem nevidna; ideje o transmutaciji človeške duše, njene globinske preobrazbe, prek prebujanja in vračanja nazaj v višje duhovne svetove ipd.

⁷ Predstavniki zgodnjekrščanske gnoze pa hkrati krščanske *apofatike* (oblike teološkega mišljenja, kjer se narava Boga definira kot presegevanje vsega tusvetno bivajočega, prek opisovanja božanskega »via negativa«, torej prek vsega, kar ni, z negacijo) so bili Origen,

duhovnega ozračja je posebej izobrazila kozmopolitanska narava Aleksandrije, zibelke helenistične kulture, kjer je stala največja izobraževalna in raziskovalna ustanova antičnega sveta, »svetišče muz« ali Aleksandrijska knjižnica, ki je hranila papirusne zvitke grških in rimskih piscev ter omogočala prevode starih egipčanskih tekstov, hebrejskih spisov ter drugih besedil z Vzhoda, kar je pripomoglo k naglemu širjenju in pretoku idej (Ciglencečki 2014, 44–45).

V poznem helenističnem obdobju je v delih mnogih avtorjev postal poganski platonizem prevladujoč religijski svetonazor, s svojo lastno mitologijo o svetu Idej in svetu Senc ter obrednimi praksami, osredotočenimi na pridobivanje odrešilnega spoznanja (gnoze), s pomočjo katerega bi se človeška duša lahko osvobodila ujetosti v materialnem svetu in se ponovno združila z božanskim Umom. Utelešenje duše je namreč predstavljal padec, ker je duša s tem zgubila avtonomnost in duhovno polnost, vendar je bil sestop iz višjih sfer hkrati prostovoljne narave, saj je na tak način duša pomagala bivajočemu v nižjem svetu. Padec duše so recimo orfični in pitagorejski teologi razlagali kot kazen za greh, storjen na nebu ali kot posledica porazne izbire duše – v nekaterih različicah zaradi častihlepja in narcisizma duše, ki se je zaljubila v svoj odsev v snovnem svetu (Eliade 1996a, 222). Platonska filozofija je bila razumljena kot ena najvišjih razodetih vednosti človeštva, ki se je v prikriti in simbolični govorici ujemala s krščanskimi resnicami. Iskala je odgovore na vprašanja o strukturi in pomenu kozmosa, individualni in kozmični vlogi ter pomenu duše, o njenem hrepenenju, večnosti, ljubezni (Ban 2008, 82). Henri-Charles Puech (Uršič 1994, 110–118) je izpostavil, da je med platonizmom in krščanstvom vendarle obstajala razlika, in sicer v dojemanju časa, saj je bil za grško in antično kulturo značilen ciklični čas. Kljub cikličnemu razumevanju časa pa se v grški filozofiji in religiji nikoli ni v tolikšni meri kot na Vzhodu razvila ideja o večnem vračanju in z njo povezano prepričanje o preseljevanju duš iz enega bitja v drugega. Pri tem so v grškem prostoru prednjačili pitagorejci in stoiki. Prihod Kristusa pa je vpeljal drugačno pojmovanje časa in drug časovni modus: linearni ali zgodovinsko-eshatološki čas.

Temeljno besedilo antične kozmologije je bil Platonov Timaj, ki je dopuščal različne načine branja, zaradi česar so ga novoplatoniki in gnostiki interpretirali vsak po svoje. Za platonizem in kasnejši novoplatonizem (3. in 6. stoletje) je bila značilna triadna struktura bivajočega, kjer je najvišja izmed treh hipostaz, prvo Počelo, vselej nespoznavno, neopredelljivo, nadbitnostno, opisano kot Dobro (gr. *tagathón*) ali Eno (gr. *hén*), ostali hipostazi pa sta bili Um (višja Duša ali gr. *noûs*) in Duša (svetovna/individualna ali gr. *psychê*). Hipostaze Eno, Um in Duša je

---

Klement Aleksandrijski, Dijonizij Areopagit, ki so se zavzemali za obstoj avtentične krščanske gnoze kot ezoteričnega jedra znotraj ortodoksnega krščanstva.

povezoval proces emaniranja (*próodos*) in vrnitve (*epistrophé*), kjer je Um emaniral iz Enega in Duša iz Uma. Tudi Duša je emanirala v različne oblike utelešenega življenja, ki pa se zaradi šibkosti niso mogle več emanirati, pri čemer je snov predstavljala najbolj oddaljeno emanacijo iz Enega. Vrnitev k Enemu je potekala tudi prek hipostaz, vendar v obratno smer. Pot nazaj je bila dolga, vendar za Plotina najvišje ni bilo najbolj oddaljeno, temveč najbolj notranje; človek se je vzpenjal, ko se je dvigal navznoter. Vrniti se k Enemu, je pomenilo najti sebe. Samospoznanje in spoznanje Enega je bilo istovetno (Zalta 2001, 593). Stvarnik sveta pri novoplatonikih ni bil eksplicitno hudoben in manifestni svet so pojmovali kot nekakšno logično ontološko nadaljevanje vrhovne hipostaze, posnetek višjega duhovnega sveta, resničnost drugega, tretjega, x reda, zaradi česar sam po sebi ni bil nekaj slabega (Ciglencečki 2011, 38). Demiurg pri Platonu recimo ni predstavljal utelešenje zla, svet je bil popoln in skladen. Prav pojmovanje materialnega sveta je predstavljalo jabolko spora med novoplatoniki in gnostiki, ki so materialni svet zavračali kot nebivajočo resničnost ter tak ontološki odnos utemeljevali z razvejanimi kozmološko-mitološkimi hierarhijami. Tovrstne razvejane sheme pa so novoplatoniki in kasneje cerkveni očetje zavračali (Ciglencečki 2014, 48). Novoplatonska filozofija je v pozni antiki predstavljala poslednje zatočišče in trdnjavo helenske poganske duhovnosti.

Hermetizem je predstavljal egipčansko-helenistično tradicijo, ki je temeljila na učenjih zgodovinske osebnosti Hermesa Trismegista, egipčanskega maga in preroka. Pripisovali so mu avtorstvo osrednjega hermetičnega dela, zbirke *Corpus Hermeticum*, aleksandrijsko-grškega zapisa starodavnega ustnega izročila o razodetjih različnih božanstev, med katerimi sili v ospredje prav bog Hermes. Grški naseljenci v Egiptu so ga poistovetili s Tothom, priljubljenim egipčanskim bogom modrosti in magije, psihopompom⁸, ki so ga povezovali tudi z delovanjem lune ter posledično obvladovanjem časa in naravnih ciklov (Goodrick-Clarke 2008, 17). Modrost hermetizma naj bi bila posredovana po Božjem razodetju. Hermetični spisi so učili, da je kozmos enovit in povezan organizem. Kljub enosti pa je bil razdeljen na duhovne ali astralne in materialne ali zemeljske svetove. Glede na isti izvor so si bili svetovi podobni in med njimi je obstajalo veliko povezav, v središču katerih se je nahajal človek (Ban 2008, 85). Podobnosti med hermetičnimi in gnostičnimi nauki je bilo torej kar nekaj, pri obeh duhovnih tradicijah je bilo pomembno tudi samospoznanje, ki so ga oboji razumeli kot predpogoj za odrešenje. V gnostični knjižnici Nag Hammadi je bilo moč najti odlomke tako iz Platonove Politeje kot tudi iz hermetičnih traktatov zbirke Corpus

---

⁸ Spremljevalec duš v božansko kraljestvo in razsodnik usode posameznika.

hermeticum (Ciglencečki 2014, 51). V njej je bilo možno najti hermetični spis Razprava o osmernosti in deveternosti, kjer je bil opisan pogovor med posvečencem Ask-lepijem in Hermesom Trismegistom o resnični naravi Boga, o svetu in človeku, kjer je filozofski diskurz predstavljal samo pripravo na resnično religiozno odrešenje. Privrženec je moral iti prek racionalnega razumevanja sveta in materialnosti, da bi našel odrešitev in se ponovno rodil v duhovnem telesu. Ta proces osvobajanja in transformacije je vodil v duhovno vstajenje in posledično v blaženo unijo z božansko Lučjo (Hanegraaff 2013, 19). *Hermetica*, nauk o hermetizmu⁹, je svoj vrhunec doživela nekaj stoletij kasneje, v renesančno-humanističnem kulturnem okolju, ko so se renesančni misleci srečali z latinskimi prevodi temeljnih antičnih filozofsko-duhovnih del.

V drugem stoletju, na področju današnje Sirije, se je v filozofskem ozračju novopitagorejstva in novoplatonizma razširila tudi *teurgija* (gr. božansko delovanje), oblika božanske magije, katere osrednje delo je predstavljalo mistično besedilo *Kaldejske prerokbe* ali *Kaldejski oraklji*. Avtorstvo delu so pripisovali Julijanu Teurgistu, ki naj bi ga napisal v zamaknjenem stanju (Goodrick-Clarke 2008, 25). V delu je bila pojasnjena kompleksna kozmologija, ki je vključevala hierarhične ravni, triado Oče/Magna Mater/Um, in premnoge duhovne ter demonične posrednike. Oraklji so opisovali svet kot zapor, iz katerega se je morala višja Duša rešiti z zapustitvijo fizičnega telesa, ki ga je nižja Duša potrebovala pri sestopu iz območja zvezd in planetov. Z asketizmom in teurgijskim ritualom je bilo možno dušo osvoboditi astroloških vezi usode in jo zavarovati pred demoni, ki so napolnjevali prostor med bogovi in smrtniki (Goodrick-Clarke 2008, 27). S posebnim ritualnim obredom, najverjetneje pospremljenim z ekstatičnim in transu podobnim stanju zavesti, naj bi se direktno obračali na Boga ter z uporabo določenih simbolov pozivali na pomoč nebeška božanstva, angele ter nadnaravne duhove, ki so omogočali dvig duše. Stik z božanskim ni bil vzpostavljen samo z dvigovanjem zavesti, temveč predvsem prek ritualov, ceremonij, s prošnjami in s pomočjo materialnih objektov. Kaldejski oraklji so bili cenjeni predvsem s strani poznejših novoplatonikov, ki so jim posvetili mnogo svojih del.

Korenine gnosticizma glede na določene podobnosti segajo vsekakor v čas Grkov, Rimljanov in v obdobje drugega judovskega templja. Za gnosticizem je bilo namreč značilno mešanje judovsko-krščanskih elementov s prvinami grške filozofske spekulacije. Nanj so vplivala tudi misterijska verstva, ki so bila v tem času močno razširjena, s svojimi značilnimi skrivnimi obredi. Izvori gnosticizma med znanstveniki še kar ostajajo predmet razpravljanj.

---

⁹ Raznolik zbir raztresenih del s področja teozofije, filozofije, kozmologije, soteriologije, eshatologije, astrologije, alkimije in magije.

2.2 (Krščanski) gnosticizem

Gnosticizem je izrazito hibridna kategorija, produkt sinkretizma, ki predstavlja skupek (pretežno krščanskih, pa tudi judovskih in poganskih) naukov religijskih skupin, ki so nastajali v pozni antiki, med 2. in 4. stoletjem po Kristusu. Gnostične ideje so se v glavnem razvijale, mešale, oplajale ter izoblikovale s pomočjo krščanstva. Gnosticizem kot religijsko gibanje so zaznamovale predvsem skupine privrženecv Bazilida in Valentina, dveh pomembnih zgodnjekrščanskih učiteljev gnostične vere (Meyer 2003, 10). Eliade (1996a, 221) pravi, da je izvor tega duhovnega toka težko določiti, vendar ga je potrebno razlikovati od mnogih nekdanjih in tedanjih gnoz, ki so bile prisotne na religijskem zemljevidu tiste dobe, kot so npr. zoroastrizem, misteriji, judovstvo ter krščanstvo. Vse mitološke in eshatološke teme, ki so jih načeli gnostični pisci, so bile prisotne sicer že prej, nekatere od njih v starem Iranu in Indiji v času upanišad, v orfizmu in platonizmu, v sinkretizmu helenističnega tipa, v biblijskem judovstvu ter prvotnem krščanstvu. To, kar opredeljuje gnosticizem, je po Eliadeu, »drzna in predvsem pesimistična interpretacija nekaterih mitov, idej in teologumenov, ki so na široko krožili v tej dobi«, in ne samo bolj ali manj organska združitev določenih (ne)skladnih elementov. Gnostiki so iskali znanje in modrost v različnih religijskih ter filozofskih virih. Brali so judovsko literaturo, krščanska besedila, grško-rimske religiozne in filozofske tekste, religiozna dela Egipčanov, Mezopotamcev, Zoroastrov, muslimanov in budistov. Material, ki so ga izluščili iz tako različnih virov, so predelali s pomočjo simbolov in alegorij v drugačne, globlje, pomene ter tako ustvarjali nove interpretativne okvirje. Z eksegetsko metodo so proizvajali nove ideje, ki so bile včasih diametralno nasprotne tradicionalnim idejam. Uršič (1994, 21) gnosticizem razume kot filozofsko-religiozno smer oz. smeri zgodnjega krščanstva, ki so jih cerkveni očetje zavrnili kot herezijo. Ciglencečki pa k splošni opredelitvi gnosticizma doda, da pri gnostični religiji ni šlo zgolj za nekakšno »degenerirano obliko judovstva ali krščanstva« (Tröger v Ciglencečki 2014, 63), temveč je bila to v prvi vrsti samostojna religija, katere glavni razpoznavni znak je bilo »izrazito negativno pojmovanje manifestnega sveta in zanikanje njegove resnične bivajočnosti. To je tista *differentia specifica*, po kateri se gnostična misel na ravni ontologije jasno razloči od novoplatonizma, starozaveznega judovstva in ortodoksnega krščanstva« (Ciglencečki 2014, prav tam). Ta ločitev od predhodnega izročila, s svojevrstnim drugačnim konceptom Boga ter sveta, je pomenila novo osnovo glede na obstoječe religije ter filozofske sisteme, ki se je odražala tudi v specifični gnostični antropologiji in soteriologiji. Kot pravi Alenka Goljevšček (1992, 17) so bile gnostične struje »/r/aznovrstne, poleg Biblije so se opirale na široko pahljačo helenistične religioznosti, filozofije in umetnosti, gojile ezoterizme

vseh vrst, iskale skriti pomen bibličnih tekstov itn., a družilo jih je temeljno stališče, ki jih je obenem razločevalo od glavnega toka krščanstva: spoznanje je bilo zanje višje in močnejše od vere«. Gnostiki niso bili samo eklektiki, ampak tudi prenašalci starodavnih duhovnih tradicij. Posamezni deli gnostičnih nauk so bili spojeni na način, ki je duhovne komponente starih tradicij obogatil in še bolj poudaril. Primarna zgodovinska vloga gnostikov je bilo posredovanje razodetja, gnoze, ki je imelo svoj mitološki izvor v prvotnem času in zgodovini. Po Puechu (Uršič 1994, 116) je gnostično v opoziciji do grškega in krščanskega dojemanja časa razvilo lastno dojemanje, na katerega pa je (ne)posredno vplivala prav gotovo vzhodna duhovnost. Čas je v gnozi namreč pojmovan kot neresničen, oblika sužnosti in zla. Rešitev iz zla in ujetosti v temi pa je tako predstavljala odrešitev v nadčasnosti, v notranjem »pobožanstvenju duše«. Odrešitev duše ali duha se ni izpolnila v zgodovinsko-eshatološkem času, temveč onstran časa, v ponotranjenju eshatóna v vsaki posamezni duši, vselej in povsod. Duša po prebujenju ni bila več razdeljena, ampak se je zbrala v Božjem kraljevstvu. Marvin Meyer (2003, 1) je gnostike označil kot religiozne mistike, ki so razglasili spoznanje, gnozo kot pravo pot do odrešitve. Antični izrek »*Spoznaj samega sebe*«, ki je bil zapisan nad vrati Apolonovega templja v Delfih, so gnostiki vzeli za svojega in tako pridobljeno znanje jim je omogočalo neposredno spoznanje Boga, brez posredovanja cerkvenih predstavnikov.

2.2.1 Opredelitve gnosticizma

Termin gnosticizem v prvi vrsti predstavlja teoretični in terminološki koncept, ki se je skozi zgodovino preučevanja, od antičnih časov do današnjih dni, izrazito spreminjal. Sama kategorija gnosticizma je med sodobnimi strokovnjaki, ki preučujejo zgodnje krščanstvo in religije helenistične dobe, povzročila kar nekaj polemik, saj je termin izrazito nejasen ter problematičen. Oblikovale so se različne paradigme v definiranju koncepta in kljub vsem dragocenim raziskavam na to tematiko, soglasje še do danes ni doseženo. Pri poskusu opredelitve gnosticizma pa ne moremo mimo izraza *gnoza*, s katerim sicer tvorita soodvisni odnos, vendar je treba opozoriti, da kljub vsemu med njima obstaja distinkcija.

Gnoza ali *gnósis* izhaja iz grške besede in pomeni celostno spoznanje. Gnostično spoznanje v sebi zaobjema »védenje, videnje, (ob)čutenje – in je neločljivo od vere, saj prav vera omogoča, da je gnoza odrešilno (soteriološko – op.G.D) spoznanje« (Uršič 1994, 21). Gnoza predstavlja vse duhovne smeri in poti, tako krščanske kot nekrščanske (budistična, islamska), starodavne in sodobne (lahko govorimo o gnozi mislecev zahodne kulture ali pa znanstveni gnozi – npr. o komunizmu), ki na poti k Resnici združujejo videnje, védenje in (ob)čutenje,

neločljivo torej od vere v odrešenje. Po Puechu¹⁰ gnoza »ni samo smer znotraj krščanstva, ampak v širšem pomenu obsega tudi manihejstvo, nekatere hermetične smeri neoplatonizma, babilonsko in iransko gnozo (z močnim vplivom budizma), hebrejsko kabalo, islamski sufizem idr.« (Uršič 1994, 115). Zato gnoza, za razliko od gnosticizma, pomeni prav specifično človekovo percepcijo, ki nima ne zgodovinskih ne kulturnih meja. Razlikuje se od teoretskih refleksij kot sta npr. filozofija ali racionalna teologija, saj ne zahteva le »abstraktne refleksije duha«, temveč »duhovno izkušnjo notranjega uvida in občutenja«, hkrati pa tudi od religije, saj se »ne zadovolji s pričevanjem, svetimi besedili in institucijo Cerkve kot edine varuhinje naukov ter obredov starih očetov« (Uršič 1994, 22). Cilj gnoze je pobožanstvenje vsake duše oz. vstajenje duše, ki jo je prek spoznanja možno doseči že »tukaj-in-zdaj«. Po tej plati je gnoza blizu mistiki, ki sta tako neločljivo povezani. Po Ciglencekem (2014) je gnostično spoznanje po svojem bistvu mistično zedinjanje, »unio mystica«, saj sovpada z občutenjem popolne Enosti in zedinjenja s Celoto bivajočega, prek postopnega izstopa iz zunanjega sveta. Razpoznavni znak gnostičnih sistemov so razvejane kozmološko-mitološke sheme kot projekcije notranje poti spoznanja, razsvetljenja (gnoza je spoznanje luči), ki spodbujajo proces duhovne preobrazbe. Mitologije so v gnosticizmu tako služile kot prevod in objektivizacija neizrekljivega (mistične izkušnje), ki je prek dejanskega posredovanja mita, v obliki obreda, prehajalo v domeno mističnega. Tako se je ukinjala dihotomija med subjektom in objektom spoznanja ter je lahko prišlo do zedinjenja. Gnoza ni navadno, običajno znanje, ampak je »intuitiven, celosten uvid v najglobljo strukturo resničnosti, ki presega ozko kategorijo 'racionalnega' spoznanja, saj se zoperstavlja propozicionalni, po svoji naravi izrazito dualistični vednosti« (Ciglencečki 2014, 27).

Beseda *gnoza* (védenje) je bila v času antike vsestransko uporabljena, tako pri vsakdanjih aktivnostih kot znotraj religijskega diskurza, v filozofskem diskurzu pa je bila uporabljena v kontekstu absolutnega in neposrednega védenja, božjega uvida. Še posebej so jo »čislali« apologeti krščanske ortodoksije, hereziologi, ki so jo pogosto uporabljali v svojih polemičnih razpravah o krivovercih. Prvič naj bi se beseda gnoza pojavila v pastoralnem pismu kot izraz za napačno vedenje (Pricopi 2013, 43). Večina hereziologov se je v svojih delih osredotočila na sistematizacijo t.i. gnoze heretikov, po njihovem, popolnega napačnega (spo)znanja. Cerkveni hereziologi, Irenej Lyonski, Tertulijan, Hipolit Rimski, Epifanij iz Salamisa so v svojih delih opisovali doktrine in prakse religijskih skupin, ki so zatrjevale, da posedujejo gnozo, resnično vedenje. Prav oni so bili tisti, ki so predlagali poimenovanje heretikov z

---

¹⁰ Francoski zgodovinar religije in filozofije, poznavalec grške filozofije ter zgodnjekrščanskega gnosticizma in gnoze.

besedo *gnostikoi*, gnostiki. Gnostik je bila oznaka najprej za krščanske heretike, kasneje pa tudi za ljudi, ki so si napačno razlagali platonsko tradicijo. Čeprav so t.i. heretiki pogosto uporabljali izraz gnoza, pa besede *gnostik* za imenovanje samih sebe niso uporabljali. Polemična uporaba besede gnoza/gnostik med hereziologi je predstavljala kar precejšnji izziv kasnejšim preučevalcem gnosticizma, t.i. religije gnoze. Izraza *gnosticism* antični krščanski teologi niso poznali. Prvič naj bi ga uporabil angleški teolog Henry More v 17. stoletju, za označevanje in ločevanje antičnih heretičnih religijskih skupin od ostalega, pravovernega, krščanstva (Pricopi 2013, 44). Odkritje in publikacija primarnih tekstov¹¹ pa je povzročila veliko zanimanje za te zgodovinske skupnosti, saj se je pojavila močna potreba po definiciji in sistematizaciji tovrstnih religijskih idej ter gibanj. Primarni viri, ki so odločilno vplivali na poglobljeno razumevanje časa pozne antike, so bili Pistis Sophia, Kodeks Brucianus, Berlinski kodeks št. 8502 in najpomembnejši za razumevanje gnosticizma, knjižnica Nag Hammadi. Naše današnje vedenje o gnosticizmu je bogatejše prav zaradi arheoloških najdb v egiptovskem Nag Hammadiju, kjer je bila najdena zbirka različnih gnostičnih besedil, med njimi tudi nekaj apokrifnih evangelijev, ki so Jezusa predstavljali kot gnostika.

2.2.1.1 Knjižnica Nag Hammadi

Leta 1945 sta dva lokalna egipčanska kmeta našla v rdečem glinenem vrču trinajst papirusnih kodeksov. Medtem ko sta iskala *sabakho* ali *sabak*¹² sta severovzhodno od mesta Nag Hammadi naletela na trinajst, v usnje ovitih, papirusovih kodeksov iz približno 4. stoletja (Ciglencečki 2014, 14). Besedila iz knjižnice Nag Hammadi (v nadaljevanju KNH ali NH) so prevodi iz grških izvornikov v koptski jezik¹³. Spisi iz KNH imajo posebno mesto v opusu koptske književnosti, ki je neposredno povezana z zgodovino krščanstva. Koptsko obdobje je imelo izjemen vpliv na razvoj krščanstva v njegovi zgodnji formativni fazi. Prav mladi Jezus naj bi s svojo družino preživel prva leta v Egiptu, kjer so tamkajšnji prebivalci bili med prvimi, ki so prevzeli krščansko vero. Po izročilu naj bi koptsko Cerkev ustanovil evangelist Marko, avtor najstarejšega kanoničnega evangelija. Nova vera naj bi se začela širiti med grško govorečo skupnostjo v Aleksandriji. Iz tega obdobja so v mestu Oxyrhynchus našli papirus, ki datira v prvo polovico 2. stoletja, na katerem je ohranjenih nekaj vrstic iz Janezovega evangelija in predstavlja enega najstarejših ohranjenih odlomkov iz Nove zaveze (čeprav je kanonični Janezov evangelij po nastanku najmlajšega izvora). Celotna zbirka NH iz trinajstih kodeksov obsega 52 rokopisov, od tega je bilo 40 takrat neznanih del, šest podvojenih besedil,

¹¹ Namesto sekundarnih virov izpod peres hereziologov.

¹² Mehka rodovita zemlja, ki jo Egipčani tradicionalno uporabljajo za gnojenje žitnih polj.

¹³ Po silovitih preganjanjih so grški jezik, ki je bil jezik Cerkve v tem delu Sredozemlja, kristjani v Egiptu vse bolj začeli dojemati kot jezik svojih zatirancev, zato se je pojavila močna potreba po lastni artikulaciji.

in štiri znanih negnostičnih del. Knjižnica NH in trije drugi gnostični kodeksi tvorijo t.i. Koptsko gnostično knjižnico (*Coptic Gnostic Library*). Najpomembnejši so vsekakor apokrifni evangeliji: Tomažev, Evangelij Resnice, Filipov evangelij, k temu seznamu pa je potrebno prišteti še dva papirusna kodeksa, ki še dodatno poglobljata razumevanje gnostične tradicije. Prvi t.i. Berlinski gnostični kodeks (*Berlinski kodeks* št. 8502/2) je bil najden v bližini Aleksandrije v poznem 19. stoletju, njegov izvor pa datira v 5. stoletje pred našim štetjem. Vsebuje dva daljša odlomka Marijinega evangelija. Drugi gnostični kodeks pa je nedavno odkrit »kodeks Tchacos«¹⁴, v katerem je ohranjen Judov evangelij, ki je nastal v 4. stoletju. Vseh trinajst kodeksov je bilo po obilici zapletov, tako birokratske kot tudi akademske narave, prvič objavljenih in v celoti dostopnih bralcem na Zahodu, v angleškem prevodu, leta 1977 (Uršič 1994, 11). Prevod je bil pospremljen s komentarji skupine raziskovalcev pod vodstvom Jamesa M. Robinsona, ki mu je uspelo »rešiti« kodekse iz rok zasebnih interesov in želje po prilastitvi s strani določenih znanstvenih krogov. Uršič (1994, 13) navaja, da je večina avtorjev gnostičnih del anonimnih oz. psevdonimnih, saj naj bi v besedilih avtorstvo pogosto pripisovali samim apostolom, ki naj bi v te skrivne spise zapisali ezoterične, notranje resnice Kristusovega nauka. Marsikateri očitki s strani cerkvenih avtoritet o neverodostojnosti tekstov zaradi neavtentičnosti avtorstva po mnenju Uršiča niso utemeljeni, saj tudi avtorstvo kanoničnih starokrščanskih besedil ni dokazano. Pri nekaterih gnostičnih besedilih je bilo moč zaznati vplive posamičnih avtorjev ali smeri, npr. filozofa Valentina, nekateri teksti so bili izrazito krščanski, med njimi so bili trije hermetični, v zbirki pa se je našel tudi odlomek iz Platonove Države. Odkritje »heretičnih« besedil je omogočilo pristnejši vpogled v zgodovino zgodnjega krščanstva, nov pogled na kanonične tekste Nove zaveze, predvsem pa razširitev okvirjev, ki jih je strogo omejila ortodoksija.

2.2.1.2 Sodobno preučevanje gnosticizma

Prve znanstvene študije gnosticizma so se ukvarjale predvsem z vprašanjem izvora gnosticizma. Raziskovalci so na gnosticizem gledali kot gibanje znotraj krščanstva, gibanje, ki je nastalo poleg krščanstva ali celo kot nekrščansko gibanje, ki pa je zaznamovalo krščanstvo. Med najbolj vplivnimi raziskovalci takratnega časa je bil Adolf von Harnack, ki je označil gnosticizem kot izrazito helenizacijo krščanstva in gnostike kot prve krščanske teologe. Po odkritju knjižnice Nag Hammadi se je izkazala ta definicija za pretirano, saj gnosticizem ni predstavljal samo helenizma ali samo krščanstva (Pricopi 2013, 46). Vse te teorije so omogočile razvoj novih pristopov, ki so zaznamovali 20. stoletje, med njimi tudi

---

¹⁴ Ime pa nosi po priimku svoje lastnice, sicer zbiralke starin, ki ga je po nakupu na trgu starin predala National Geographic Societyu.

tipološki pristop, ki je obravnaval gnosticizem kot neodvisno religijo oz. religijsko gibanje s svojo lastno doktrino. Predstavnik tega pristopa je bil nemški filozof Hans Jonas, ki je leta 1934 objavil knjigo Gnoza in poznoantični duh (*Gnosis und spätantiker Geist*), v kateri je predlagal sistematično revizijo izvora in pomena pojma gnosticizem. Jonasa ni zanimalo geografsko poreklo gnosticizma, temveč je želel raziskati družbeno in duhovno klimo, v kateri je nastajal. Pod vplivom heideggerske filozofije je videl gnostičnega človeka kot odtujenega od sveta, v smislu njegovega nepripadanja svetu. Gnosticizem je zanj predstavljal poznoantičnega duha, zaznamovanega z antikozmizmom kot slutnjo zametka eksistencialne filozofije. Človekov avtentični jaz in svet sta tako predstavljala različni realnosti, ki sta bili v konfliktu ena z drugo. Gnostik je sicer bil v tem svetu, a ni bil s tega sveta (Puech v Pricopi 2013, 47). Leta 1966 na konferenci v Messini je Hans Jonas predlagal definicijo gnosticizma, ki je vsebovala izvleček tem ali doktrin iz mnogih gnostičnih mitologij, zbranih v sedem bistvenih značilnosti, in sicer: idejo o odrešujočem spoznanju; dinamično emanativno naravo božanskega sebstva; mitološki značaj gnostične misli, predstavljene v zgodbi; svet, viden skozi luč antičnega dualizma, izraženega prek diferenciacije resničnega Boga, ki je transcendenten, in stvaritelja sveta, ki je slab ali neveden; agresivno polemičnost napram drugi religijski tradiciji kot na primeru judaizma; uporabo že obstoječih mitov in sinkretistični značaj verskih doktrin. Predlagana tipološka shema je povezala in povzemala specifične značilnosti skoraj vseh herezij, od Simona Maga, Manija, do gnostičnih Mandejcev. V luči sprememb perspektive preučevanja in začetkov prevodov koptskih besedil iz knjižnice Nag Hammadi so torej v italijanski Messini organizirali konferenco o gnosticizmu, kjer so želeli strokovnjaki začrtati jasne meje tega religijskega sistema, saj sta termin gnoza ter gnosticizem bila velikokrat uporabljena v zmedenih pojmovanjih (Meyer 2003, 10; Pricopi 2013, 48). Na tej konferenci so prevladovali teoretični in zgodovinski pogledi Hansa Jonasa ter Uga Bianchija. Henri Charles-Puech je na podlagi analize celotne zgodovine raziskovanja religijskega fenomena ustvaril seznam gibanj in religijskih sistemov, ki so bili obravnavani kot gnostični. Na seznamu so se znašli krščanski gnosticizem in krščanski gnosticizem heterodoksne narave; poganska gnoza kot mandejstvo, hermetizem in doktrine, izhajajoče iz kaldejskih orakljev; manihejstvo in druge sekte, kot so novomanihejstvo, bogomili, pavlicijani; nekatere okultne znanosti, kot so astrologija, alkimija in magija; ortodoksni krščanski gnostiki, kot je bil Klement Aleksandrijski; kabala in drugi judovski tokovi; teozofski in ezoterični sistemi, izhajajoči iz islama ali nekaterih filozofskih misli moderne Evrope (Pricopi 2013, 48–49). Od tod potreba strokovnjakov po mednarodni konferenci in enotni definiciji. Na zadnji dan konference so ustvarili dokument o nadaljnji uporabi

konceptov gnoza in gnosticizem. Predlagali so disociacijo teh dveh konceptov v dve različni kategoriji. Gnoza naj bi potemtakem pomenila védenje o božjih skrivnostih (*divine mysteries*), namenjeno eliti, zgolj posvečenim, gnosticizem pa naj bi se uporabljal za oznako specifičnih skupin religijskih sistemov iz drugega stoletja našega štetja. Kot delovno hipotezo glavnih značilnosti gnosticizma so predlagali sledeče: gnosticizem naj bi vseboval idejo o božanski iskri v človeku, ki je izšla iz božjega kraljestva, vendar je s padcem degradirala v svet usode, rojstva in smrti, zato je potrebovala odrešujočo prebuditev za ponovno združitve z božanskim (Meyer 2003, 10; Pricopi 2013, 49). Nova paradigma je vztrajala par desetletij, čeprav je s svojo definicijo izločila kar nekaj pomembnih besedil, mislecev in skupin, ki so bile tradicionalno štete kot gnostične. Pri preučevanju gnosticizma je potrebno izpostaviti še en pristop, ki ga je vpeljal ameriški profesor Bentley Layton. Na podlagi opazanj, da so se celo nekatere antične religijske skupine same identificirale kot gnostične, je predlagal pristop preučevanja na podlagi samoidentifikacije. Z analizo določenih besedil krščanskih (herezioloških) in poganskih piscev tistega časa je razbral, da so miti ter besedila¹⁵, ki pripadajo barbelognostikom in setijevcem, gnostična v resničnem smislu. Michael Allen Williams pa je v svoji knjigi Premisliti gnosticizem? (*Rethinking Gnosticism*) predlagal popolno opustitev kategorije gnosticizma kot modernega konstrukta, brez resnične zgodovinske vrednosti, in osredotočanje na specifična religijska gibanja, na primer valentine. Ameriški profesor je koncept gnosticizem nadomestil z izrazom »biblično-demiurške tradicije«, saj naj bi demiurgi v gnosticizmu igrali glavno vlogo. Biblično-demiurške tradicije naj bi označevale vse tiste religijske tradicije, ki so vključile ali predručile ideje iz Biblije (judovske/krščanske) in vlogo stvaritelja kozmosa dodelile eni in več nižjim entitetam, drugačnim od vrhovnega boga. Kljub izstopajočim razlikam med gnostičnimi skupinami pa naj bi po Williamsu obstajale v tokovih in besedilih tudi skupne točke, in sicer ideja o demiurgu, ideja o človeški duši, ki izhaja iz transcendentnega sveta in o ozaveščanju človeka o svoji božanski naravi ter ideja o možnem povratku nazaj v popolni svet (Pricopi 2013, 53).

2.2.2 Osnovne ideje gnosticizma

Za gnostike je bilo značilno ostro (dualistično) ločevanje med presežnim Bogom in nižjim Stvarnikom sveta (Bog Stvarnik oz. Jahve). Boga so pojmovali kot nadbitnostnega, neimeljivega, nespoznavnega, neizrekljivega, ki »transcendira tako materialni svet kot njegovega stvarnika« (Ciglencečki 2011, 36). Na drugi strani pa so za razliko od novoplatonikov gojili izrazito odklonilen odnos do snovnosti in negativno pojmovanje

---

¹⁵ Med njimi je bil najbolj pomemben Janezov apokrif.

manifestnega sveta. Ta »anti(kozmični)« pogled na svet je bil neločljivo povezan z vprašanjem zla, saj je bil že sam obstoj zla, bolečine in smrti zadosten dokaz, da zgodba o stvarjenju ne more biti srečna, da sveta ni mogel ustvariti dobri Bog, ampak je nujno rezultat delovanja nižjega bitja, ki je po svoji naravi bodisi hudobno bodisi nevedno, v vsakem primeru pa nepopolno. Z ločnico zla in dobrega so torej gnostiki ločevali stvarjenje (Stara zaveza) od odrešenja (Nova zaveza, tj. Kristus in nebeški Oče, ki naj ne bi bil stvarnik tega sveta). Prišli so do zaključka, da obstaja dualistično razlikovanje med snovnim svetom kot posledica napake najnižjega izmed božanskih bitij, ki kot tak predstavlja diametralno nasprotje božanski popolnosti, pléromi. Proces stvarjenja kozmosa je bilo torej delo nižjih oziroma diaboličnih sil, kozmos je potemtakem predstavljal demonski ponaredek višjega sveta, kozmični previd, ki je nastal kot naključje nenehnega boja med lučjo in temo. Glede na to, da je bil svet posledica naključja ali katastrofe, so ga obvladovale zle sile in nevednost, zatorej so gnostiki zavračali norme ter ustanove snovne kulture. Gnostični strog dualistični pogled na svet determinira celotno gnostično kozmogonijo, kozmologijo, antropogonijo, antropologijo, soteriologijo in eshatologijo.

2.2.2.1 Osrednji gnostični mit

Zunanja raznolikost¹⁶ gnosticizma ni bila naključna, saj je izhajala iz same narave gnostične misli. Gnostiki so nauke, mite, spekulacije dojemali kot približke resnici, ne pa kot absolutno resnico samo. Mnogovrstnost je bila neke vrste gnostikom znak duhovne zrelosti in živosti duha. Kljub bogati raznovrstnosti pa so se določeni elementi ponavljali in iz številnih variacij gnostičnih mitov je moč izluščiti centralni mit, ki vsebuje vse poglavitne ideje. V literaturi je dostikrat označen kot »pesimistična gnoza«.

Na začetku je že od večnosti dalje obstajal le transcendentni Bog, moški princip, ki je bil neskončen, neimenljiv, nedojemljiv; v zgodbah o stvarjenju je večkrat nastopal kot Oče, Dobro, Eno, Luč, Duh. V sebi je združeval vsa nasprotja, poleg večnega miru tudi stvariteljski nemir, ki je bil pomemben božji atribut. Skupaj z ženskim principom, božjo Materjo, Mislijo ali *Ennoio*, sta prebivala v večnem mirovanju, vse dokler iz njune zveze nista emanirala dva arhetipa, in sicer *Um* (moški princip) in *Resnica* (ženski princip). Iz njiju so naprej emanirali drugi žensko-moški pari, *eoni*, ki naj bi jih bilo okoli 30. Eoni so skupaj tvorili področje božanskega, *popolnost* ali *pléromo*. Med vsemi eoni pa je samo prvi, *Um*, bil sposoben motriti Očetovo božansko veličino in mogočnost. Najmlajšo izmed eonov, *Sofijo ali Modrost*, je

---

¹⁶ Obstajalo je nešteto gibanj, sekt znotraj gnosticizma, ki jih na tem mestu ne nameravam podrobno predstavljati. V nadaljevanju jih sledi par, ki so idejno najbolj vplivala na kasnejša gnostično-dualistična gibanja.

obsedla ista želja po resničnem spoznanju Očeta in izzvala je krizo, ko je brez vednosti svojega moškega dvojnika eona iz senc kaosa ustvarila pomanjkljivo emanacijo, nepopolno bitje, ki se ni zavedalo svojega božjega izvora in pripadnosti božjemu, ampak se je imelo za edinega ter absolutnega Boga. Ta stvaritev, imenovana *Demiurg*, ki je vseboval strast in zlo, je bil stvarnik materialnega kozmosa in v svoji ignoranci ter nadutosti je ustvaril svet in zakone, nenazadnje tudi človeka. Ta Stvarnik je nosil različna imena, kot so Jaldabaoth, Jahve, Saklas, Samael, Arkan, Abraksas (Goljevšček 1992, 20). Bil je izredno muhast, aroganten in ljubosumen despot, odgovoren za vse trpljenje in zlo na svetu. Kozmos, ki ga je Demiurg ustvaril, je sestavljalo določeno število sfer, ki so jim vladali *arhonti*, nižja božanstva. Le-ti so vladali tudi ljudem, ki so veljali za nižjo sfero degenerirane kreacije. Svet je bil za gnostike nič, saj je nastal iz trpljenja matere Sofije, elementi sveta pa iz neznanja (ogelj), žalosti (zrak), strahu (voda) in tesnobe (zemlja). Večkrat je bil prikazan kot prisposoba pekla, kjer je vladala tema, večni nemir, zaslužjenost in večno vračanje vsega. Sofija ali Modrost zaradi svoje ključne vloge pri stvarjenju ni mogla ostati indiferentna za svet ljudi, zato se je prizadevala obnoviti »božansko iskro« v človeku, pogosto imenovano *pneuma* ali duh, ki je v bistvu bila njena lastna, v telesnem obstoju izgubljena substanca. Človek je bil potemtakem ujet v trpeči peklenski vrtinec, vendar se je zaradi posedovanja božje iskre lahko odrešil. Božja iskra je predstavljala transcendenčno znanje, modrost, luč v življenju. Ljudje so bili sicer ujeti v svetu zlega Demiurga – gnostični pisci so uporabljali mnogo podob in metafor za opis tega stanja, recimo podoba sna, nevednosti, amnezije, pijanosti (Eliade 1996a, 227); vendar so imeli tudi možnost vrnitve, osvoboditve, prebuditve, streznitve, s pomočjo gnoze. Utelešenje je predstavljalo padec duše, kar je vodilo k edinemu gnostičnemu cilju – osvoboditvi božanskega delca in vnovični vzpon v nebeške sfere. Izhodišče in cilj gnostikov je bilo Spoznanje božjega kraljestva, ki je *pléroma* (polnost).

Pot do odrešitve je vodila torej preko Spoznanja ali gnoze, ki pa se je med drugim dosegla s pomočjo religijske prakse, kot so obredi, kulti, misteriji, skrivni obrazci. Prakticiranje religiozne teorije je imelo pri gnostikih pomembno vlogo, zato se skozi čas razvijali raznovrstne obrede in kulte, ki so jih prevzemali od krščanstva, pa tudi od različnih poganskih tradicij. Za sprejem v versko občestvo je bila obvezna iniciacija oziroma obred posvetitve, prakticirali so krst, obrede, ki so bili podobni evharistiji, gojili so tehnike mistične ekstaze. Obredi so se delili na javne, ki so bili namenjeni množicam vernikov, in pa skrivne, ki so jih bili deležni izbranci, »duhovno zreli«. Pravo spoznanje je vodilo k samoodrešenju, ki je osvobodilo božje iskre, da so se lahko vrile nazaj k svojemu božanskemu izvoru. Pri tem so

pomagale posebne tehnike duhovne discipline, ki so imele različne stopnje, od askeze (osvoboditve od telesnih želja in strasti), meditacije (umiritve duha), poglobljenega razmišljanja, do transa, v katerem so se lahko pojavile ekstatične vizije, neposredna izkušnja božjega. Gnostik je ob razodetju oznanil izbranim, da je osvobojen spon sveta in avtoritet demiurgov ter obelodanil pripadnost nevidni, nebeški Cerkvi. »Pravo Cerkev« so gnostiki utemeljevali »na kvaliteti posameznika, na njegovi duhovni zrelosti, ne na doktrini, obredju in poslušnosti cerkveni hierarhiji« (Goljevšček 1992, 23).

2.2.2.2 Vloga gnostičnega odrešenika

Že sama beseda *gnosis* vsebuje soteriološko vrednost in sama po sebi jasno izraža razumevanje odrešitve. Medtem ko je v platonizmu gnoza predstavljala spoznanje božanske duše v človeku, je v gnosticizmu pomenila spoznanje božanskega duha (*nousa*), ki je tvoril resnično človekovo božansko naravo. V gnostičnih naukih se je porodila ideja o odrešeniku kot rešitelju, ki je bila starejšega datuma od krščanske. V nekaterih gnostičnih sistemih je odrešenik nastopal kot aktivni pomočnik pri dvigu posameznikove duše. Nastopil je kot odposlanec, sel, ki je na ukaz najvišjega Boga razodel človeku osvobujoče sporočilo, kar je pripomoglo h končnemu dejanju odrešitve, zlitju z božanskim. Duha v človeku je lahko prebudil le poslanec božje Luči, ki je s seboj prinašal osvobajajoče Spoznanje, da je duh po svoji naravi eno z Bogom. Šlo je za mistično doživetje pripadnosti nebeškemu Očetu. Vloga in naloga odrešenika, ki se je v judovskih kontekstih imenoval Set, tretji sin Adama in Eve, znotraj krščanskih Jezus maziljen, v manihejskih Jezus Luči ali abstraktni klic k prebuditvi, naj bi bila v tem, da je iz teme znova zbral »drobce luči«, ki so se skrivali v dušah »vedočih«, izbranih, in jih popeljal iz sveta teme v prvotno in poslednjo svetlobo, k bogu Očetu (Meyer v Barnstone in Meyer 2003, 4–5). Bog je torej poslal svojega Sina, sina božje plérome, da bi rešil ljudi. To transcendentno bitje je šlo skozi ponižanja utelešenja, a mu je uspelo razodeti odrešenjsko gnozo nekaterim izbrancem. Nekateri različice¹⁷ omenjajo Sinovo »pozabo« (amnezijo) ob sestopu, vendar je Bog s pomočjo sla ponovno obudil Sinovo zavedanje o lastni božanskosti (t.i. mit o odrešenem odrešeniku). Odrešenik v gnostičnem nauku je Prebujeni (na vzhodu Buda), je »odrešeni odrešenik« (Puech v Uršič 1994, 117), ki se odrešuje v vsakem posamezniku. Gnostična kristologija se je v marsičem razlikovala od ortodoksne. Božji eon Jezus Kristus tako ni bil učlovečeni Bog, saj se je po eni izmed razlag eon Kristusa samo naselil v telo človeka Jezusa, ki je kasneje umrl na križu. Kristus – duh pa se je po opravljenem poslanstvu vrnil zopet v Božje kraljestvo. Od tod je sledilo gnostično zanikanje

---

¹⁷ M. Eliade (1996a, 226) navaja gnostični mit o anamnezi v Himni o biseru, ohranjeni v Tomaževih delih.

Kristusove žrtve in mučenja. Gnostični Kristus namreč ni prišel, da bi umrl za odrešitev celotnega človeštva, da bi bil žrtvovan za njihove grehe ali da bi človeka rešil grehov, temveč je ljudem prinesel pravo spoznanje, ki je edino lahko reševalo od trpljenja na svetu. Odrešenik je pojmovan kot prebujevalec, učitelj ali razsvetljevalec, ki sebe daje kot primer. Puech (Uršič 1994, 117) je tako poudaril, da je pri gnostikih prevladal mitični aspekt odrešenika nad zgodovinskim.

2.2.2.3 Gnostično pojmovanje človeka

V središču gnostične misli se je nahajal človek, njegovo poreklo, usoda in odrešenje. V ozadju številnih gnostičnih nauk se skriva značilna tripartitna antropologija, ki človeka dojema kot bitje, sestavljenega iz treh prvin: telesa/mesa, duše in duha. Takšna trodelna delitev se je v številnih različicah pojavljala že v grški filozofiji, predvsem delitev na telo in dušo, ki jo srečamo v času predsokratnikov pa pri Platonovih delih. Gnostiki so telesno raven imenovali »hilična« (gr. *hýlē*, snov) oz. »somatična« (gr. *sôma*, telo), duševno »psihična« (gr. *psyché*), medtem ko so raven duha (pri drugih grških mislecih Um ali gr. *Noûs*, *Lógos*) imenovali »pnevmatična« (gr. *pneûma*). Človek je bil razumljen kot sinteza teh treh modalitet, ki so bile med seboj v izrazito hierarhičnem odnosu. Znotraj takšne tripartitne antropologije je posebno mesto pripadalo duhu, saj je imel človek na ravni duha v sebi presežno bistvo, ki je po svoji naravi in izvoru bilo tuje manifestnemu svetu, v katerega sta bila ujeta telo ter duša, ki sta predstavljala individualno raven. Prvi dve prvini sta bili torej podvrženi zakonu narave in sta se oklepali duha, ki je bil božanskega izvora. To presežno bistvo ali najglobljo raven v človeku Ciglencečki (2014, 87) imenuje *bit*, ki je človeka povezovala z Božanskim bitjem. Prav ta notranja vez med človekom in Bogom je bila najprepoznavnejši znak gnostične misli, kjer je bil človek istobiten z nespoznatnim Božanskim, prek notranjega, duhovnega stika, ki je bil mogoč le na podlagi Spoznanja ali gnoze.

Skladno z gnostičnimi kozmološko-mitološkimi predstavami, ki so radikalno zavračale materialni svet, je izhajal tudi izrazit negativen odnos do človeškega fizičnega telesa, ki je predstavljal prvo oviro na poti vrnitve človeka v njegovo izvorno božansko stanje¹⁸. Veliko bolj kompleksno kot pojmovanje telesa je bilo gnostično razumevanje duševne ravni. Telo je bilo neposredno povezano z materialnim svetom kot stvaritev hudobnega Demiurga, medtem ko se je raven duše nahajala eno stopnjo nad telesom, saj je bila osvobojena snovne prvine. Duša naj bi bila tisto, s čimer se posameznik identificira in kar določa njegovo individualnost.

---

¹⁸ V nekaterih spisih iz knjižnice Nag Hammadi so gnostiki očitali kristjanom, da s poudarjanjem Jezusovega zemeljskega življenja zagovarjajo čaščenje mrtvega človeka, ki je ujet v snovno telo, medtem ko so sami raje verovali v živega Jezusa, ki je bil že v izhodišču nezdružljiv s telesno prvino.

To drugo modaliteto Ciglencečki (2014, 90) imenuje *sebstvo* in predstavlja vmesno, ambivalentno stopnjo, na kateri se človek individualno odloča ali se bo usmeril navzgor k duhu ali navzdol k telesu. Duša se je sicer nahajala stopnjo višje od fizičnega telesa, vendar je bila še vedno vpeta v kozmična dogajanja in kot taka del sveta. Pot gnostika se je na tej točki šele začela, saj je bila zgolj prva stopnja k Spoznanju. Onkraj individualnih zamejitev pa je bil duh ali *bit*, ki je predstavljal najglobljo raven v človeku, imenovano tudi »notranji človek« ali »popolni« oz. »živi človek« (Ciglencečki 2014, 97).

2.2.2.4 Gnostični elitizem

Iniciacijsko posredovanje naukov in običajev, namenjeno za omejen krog ljudi, je bilo prisotno v vseh velikih religijah helenistične dobe in pri samih začetkih krščanstva. Eliade (1996a, 220) tako omenja, da je bil iniciacijski scenarij – sosledje učenja, skrivnih obredov, razločevanja med verniki, zaobljube molku, prisoten že pri Judih in judovskih ločinah, predvsem pri esenih ter farizejih. Od začetkov Cerkve so znotraj verske skupnosti ločevali tri stopnje: *začetnike*, *napredujoče* in *popolne*. Skladno z gnostično tripartitno antropologijo so se ljudje delili v tri skupine: snovne/telesne (*hilike/somatike*), duševne (*psihike*) in duhovne (*pnevmatike*). V svojih napadih na gnostike so cerkveni očetje te skupine predstavljali kot nekakšne kaste, med katerimi ni bilo mogoče svobodno prehajati. Gnostikom so očitali ekskluzivnost in menili, da »imajo sami sebe za pnevmatike ter da si kot taki lastijo Spoznanje, ki jih postavlja nad druge ljudi« (Ciglencečki 2014, 101). Tako mnenje je povzel tudi Eliade (1996a, 223), ki je zapisal, da so gnostiki pripadali eliti, saj naj bi bili rezultat izbora, ki ga je določil Duh in so zatorej pripadali razredu *pnevmatikov*, *duhovnih* ali *popolnih*, »kraljevih sinov«, ki bodo edini rešeni. Gnostiki naj bi se zatorej čutili osvobodjene od zakonov, ki so vladali preostali družbi, saj so se postavljali onkraj dobrega in zla. Ciglencečki (2014, 101) je mnenja, da je takšna perspektiva močno izkrivljena, saj naj bi izhajala iz strahu cerkvenih očetov pred trditvami gnostikov, da je resnično Spoznanje možno doseči tudi zunaj institucije uradne Cerkve. Omenjene skupine pa naj še zdaleč ne bi bile tako toge in neprehodne, saj so predstavljale predvsem stopnje, na katerih se posameznik v določenem trenutku nahaja. V osnovi so te skupine opisovale tri možna stanja, ki pa so bila odprta za vsakogar, odvisno od vsakega posameznika. Prehajanje med temi ravnmi in vzpenjanje po njihovi hierarhiji je predstavljalo nenehni boj, ki se je odvijal znotraj človeka, zmaga pa je prinašala odrešitev.

Goljevšček (1992, 18) si je t.i. gnostični elitizem predstavljala kot sistem, ki so ga ustvarjali pripadniki višjih slojev, saj pod rimskim družbenim redom niso mogli priti do politične in

socialne moči. Gnostiki naj bi nemoč v stvarnosti spreobrnili v duhovno moč. Notranja svoboda, pridobljena z gnozo, pa je človeku omogočila, da je svobodno razpolagal s samim sabo in ravnal po lastni vesti ter presoji.

2.2.3 Gnostični »očetje« in pomembne gnostične šole

V času zametkov ortodoksnega krščanstva in oblikovanja dogem ter kanona Rimskokatoliške cerkve je obstajalo kar nekaj posameznikov, ki se niso zadovoljili s cerkveno avtoriteto in njenimi dogmami, temveč so iskali (od)rešitev v individualnem duhovnem razvoju. Večina gnostičnih miselnih voditeljev je bilo pravzaprav filozofov, ki so ustanavljali svoje šole religiozne misli, med njimi nekateri celo cerkve, ki pa se večinoma niso prav dolgo ohranile (Runciman 1955, 8). Prav šole, ki so izšle iz izoblikovanja njihovih idej v celostne sisteme gnostične vednosti, so imele močan vpliv na kasnejše pojave (dualističnih) herezij pa tudi na same spremembe znotraj ortodoksne Cerkve. Med najpomembnejšimi gnostičnimi duhovnimi učitelji se omenjajo Simon Mag ali Čudodelnik, ki so ga cerkveni očetje razglasili za prvega krivoverca, očeta vseh heretikov, ki naj bi bil celo v sporih s samim svetim Petrom; Menander, ki je vpeljal gnosticizem v Antiohijo, z nauki, da Jezus ni bil nikoli križan, saj naj bi njegovo podobo prevzel nekdo drug, ki je namesto njega nosil križ. Njegov naslednik Satornil naj bi bil po škofu Ireneju prvi, ki je ločil dva razreda ljudi – na tiste, ki so imeli delež nebeške luči in one, ki ga niso. V nadaljevanju pa predstavljam bolj podrobno nauke treh velikih gnostičnih voditeljev Marciona, Bazilida in Valentina.

2.2.3.1 Marcion/Markion

Zgodnjekrščanski teolog in učitelj iz Sinope v Pontu ob Črnem morju, živeč sredi 2. stoletja, je v Rimu ustanovil svojo Cerkev, prvo veliko dualistično krščansko Cerkev, ki se je z ohranjanjem temeljnih gnostičnih idej obdržala kar nekaj stoletij (Runciman 1955, 8). Večkrat je sicer vključen v razprave o gnostikih zaradi izpričanega radikalnega teološkega dualizma, vendar je njegova pripadnost krščanstvu temeljila bolj na veri kot na gnozi (Meyer 2003, 17). Najprej je živel po pravovernih načelih in navadah, kmalu pa je predstavil svojo lastno različico Nove zaveze, kar pa v cerkvenih krogih ni naletelo na navdušenje. Zavrgel je namreč judovsko Staro zavezo, saj naj bi Judje častili zlobnega boga Stvarnika, ki ga Marcion ni želel poistovetiti z Jezusovim dobrim Očetom. Bil je med prvimi kristjani, ki je prišel na idejo o ločeni krščanski Bibliji. Utemeljil je svoj lastni kanon, na podlagi izbora svetih spisov, ki so ga sestavljali deset Pavlovih pisem in prilagojeni (brez referenc na Staro zavezo) Lukov evangelij. Napisal pa je še priročnik z naslovom Antiteze, v katerem je predstavil načela svoje teologije, z izborom citatov iz judovskih in krščanskih tekstov, ki so prikazovali nasprotja

med judovskim ter krščanskim Bogom. Marcionov izbor besedil je veljal za prvi kanon krščanskih spisov in je tako posredno vplival na proces kanonizacije, saj je spodbudil Cerkev k jasnejši opredelitvi lastnih predpostavk o pristnem izročilu Jezusovega nauka in odnosu krščanstva do judovske Stare zaveze (Ciglencečki 2014, 80). Vzpostavil je delitev, kjer namesto enega skupnega Boga, ki sta ga kot Stvarnika sveta priznavali tako Stara kot Nova zaveza, postulira obstoj dveh različnih bogov, na eni strani malevolentnega Stvarnika sveta, padlo božanstvo nižje stopnje, na drugi strani resničnega in nespoznatnega Boga, Jezusovega očeta. Marcion je gradil svoj dualizem na Postavi in Pravici, ki ju je postavil bog Stvarnik Stare zaveze, nasproti ljubezni in evangeliju, ki ju je razodel dobri Bog, prijazni neznanec. Ta je poslal svojega sina Jezusa Kristusa, svojega Duha, oznanjati Boga, da bi osvobodil ljudi od suženjstva Postave. Jezus je prejel nesnovno telo, ki pa je bilo zmožno čutiti in trpeti. Jahve je iz Jezusovega oznanjanja zvedel za obstoj transcendentnega Boga, zato se je maščeval in Jezusa izročil preganjalcem. Smrt na križu je prinesla zveličanje, saj je Jezus s svojo žrtvijo odkupil človeštvo od boga Stvarnika. Vendar naj bi bili verniki preganjani še naprej, saj je svet ostajal pod Jahvejevim gospostvom. Marcion je bil striktno proti poroki in krstu, zato sta znotraj cerkvene organizacije nastali dve skupini vernikov – elitistična skupina *izbranih* ali *popolnih*, ki je ustrezala gnostični definiciji pnevmatikov, živeča po strogih asketskih načelih, in skupina nekrščenih vernikov, psihiki, ki so sprejeli krst šele pred smrtjo. Krščeni marcionisti naj bi stopili v intimno zvezo samo z Jezusom, zato se niso smeli poročati. Od tod tudi prestavljanje krsta psihikov v čas pred samo smrtjo, saj so strogi pogoji življenja po krstu predstavljali kar nekaj nevšečnosti v vsakdanjosti. Ta praksa je bila nasploh pogosta v krščanski Cerkvi tistega časa in na prostorih Sirije, kjer je Marcion odraščal (Runciman 1955, 9). Hilike pa so predstavljali neverniki. Inicijacija pri *izbranih* naj bi predstavljala pot odrešitve in močno identifikacijo z Bogom, s krstom naj bi postali sam Bog. Po neuspelem pridobivanju starešin v Rim okoli leta 144 je bil izobčen kot heretik. Od tod tudi naziv njegovega gibanja – Prvi odpadniki. Kljub izobčenju pa mu je uspelo spreobrniti veliko krščanskih skupnosti. Od sredine 3. stoletja so privrženci marcionizma predrugačili njegov dualizem, in sicer nasprotje med dobrim Bogom in pravičnim Bogom so spremenili z zamenjavo slednjega z zlobnim Bogom, Satanom.

2.2.3.2 Bazilid

Deloval je za časa cesarja Hadrijana v zgodnjem 2. stoletju ter je izdelal obsežno in zapleteno kozmologijo gnostičnega tipa. Cerkveni očetje so mu pripisovali pomembno vlogo pri oblikovanju gnostičnega nauka. Bil je prvi med zgodnjekrščanskimi učitelji, ki je pisal

komentarje k tekstom, pozneje vključenih v kanon Nove zaveze. Njegova gnostična šola je sodila med tiste gnostične skupine, ki so bile v svojem jedru docela krščanske, zato je so ga mnogi obravnavali kot gnostičnega kristjana. Na njegov nauk sta močno vplivala tudi platonizem in stoicizem, od tod tudi označba Bazilida za prvega krščanskega filozofa (Ciglencčki 2014, 61). Za njegovo zapleteno kozmologijo je bila značilna pomnožitev nebes in angelov, ki jim vladajo, kar je skupaj na koncu zneslo kar 365 nebes, zatrpanih z angeli ter demoni. Za vladarja, ki naj bi jih vse združeval v sebi, je postavil »boga Judov', strašnega in skrivnostnega Abraksasa« (Goljevšček 1992, 19). Zavrnil je judovske zakone, saj je zanj bil Jahve samo eden od angelov stvarnikov sveta, ki pa si je prizadeval vsem zagospodovati in si jih podrediti.

2.2.3.3 Valentin

Je bil najpomembnejši gnostični učitelj in velik teolog ter mistik svojega časa. Rojen je bil v Egiptu, šolal se je v Aleksandriji, deloval pa v Rimu približno od leta 135 do 160. Močan vpliv njegove šole je možno zaznati v traktatih, ki so jih našli v zbirki NH, v Evangeliju Resnice, Filipovem evangeliju in Pismu Reginu ali t.i. Razpravi o vstajenju (Ciglencčki 2014, 62). Avtor besedila je neznan, govori pa o duhovnem učitelju, ki svojemu učencu odgovarja na vprašanja o smrti in posmrtnem življenju. Razprava je pomembna za razumevanje krščanske gnostične misli ob koncu 2. stoletja. Valentinova dela namreč niso ohranjena, zato je možno njegov nauk obnoviti le posredno. Pod drobnogled ga je v vseh svojih petih knjigah Proti herezijam vzel tudi škof Irenej, v čigar očeh je bil Valentin za Cerkev najnevarnejši heretik, saj so njegovi nauki privabljali številne učence (Ptolemaj, Herakleon, Teodot), ki so pozneje tudi sami ustanovljali svoje šole, kar je vodilo k naglemu širjenju gnostičnih idej (Ciglencčki 2014, 61). Valentin je poskušal razložiti obstoj zla in padec duše izven dualistične perspektive, torej znotraj samega božanstva. Uršič (1994, 17) je izpostavil naslednje prvine njegovega nauka, med katere sodi najprej popolna nespoznavnost nevidnega Očeta in njegove družice Misli (*Énnoie*). Po Valentinu je Oče absolutno in transcendentno prvo počelo, neviden in nedoumljiv. Skupaj z Mislijo sta spočela petnajst parov božanskih sil *eonov*, ki so skupaj sestavljali celovit duhovni svet, *pléromo*. Za Valentina so bili eoni abstrakcije kot npr. Tišina, (Raz)um (*Intellect*), Resnica, medtem ko je Boga imenoval Globina (*Abyss*) (Runciman 1955, 6). Zadnja med *eoni*, Modrost ali Sofija, pa je izzvala krizo, ker je hrepeneče želela spoznati Očeta, vendar pa je pri tem povzročila nastanek zla in strasti. Strmoglavljene blodne stvaritve, ki jih je porodila kriza, so proizvedle nižjo Modrost ali *Achamont*. V *pléromi* je bil ustvarjen nov par, Kristus in njegova ženska spremljevalka, Sveti

Duh. *Pléroma* je tudi spočela eona odrešenika, imenovanega Jezus. S sestopanjem v nižja območja se je s spajanjem snovnih (*hiličnih*) elementov, ki so izhajali iz nižje Modrosti, in s *psihičnimi* elementi oblikoval demiurg, Bog Geneze. Ta pa se je ob nezavedanju obstoja višjega sveta imel za edinega boga. Ustvaril je snovni svet in pri tem s svojim dihom oživel dva razreda ljudi, »*hilike*« in »*psihike*«. Brez njegove vednosti so se v njegov dih vtihotapili tudi duhovni elementi iz višjega sveta in porodil se je razred »*pnevmatikov*«. Odrešenik Kristus se je z namenom osvoboditve duhovnih delcev iz snovnosti spustil na zemljo in razodel osvobajajoče Spoznanje. Samo od gnoze prebujeni *pnevmatiki* so se uspeli povzdigniti nazaj k Očetu. Odrešenje zadnjega *pnevmatika* pa naj bi pospremilo uničenje zlega sveta. Božanska svetloba je bila ujeta in razpršena v človeških dušah, zatorej naj bi bila človekova prava bit božanskega izvora. S telesno smrtjo naj bi sledilo duhovno vstajanje.

2.2.4 Gnosticizem in vzpon krščanstva

O gnosticizmu govorimo kot o zgodovinskem pojavu, ki je nastal približno v istem času, ko je prvotno krščansko sporočilo, ki je temeljilo na judovskem svetovnem nazoru in izpričanem razodetju iz Stare zaveze, trčilo ob grško kulturo ter filozofijo. Po nastanku je kasnejšega datuma kot zgodnjekrščanska Cerkev, zatorej ne predstavlja izvirne oblike krščanstva. Bilo je, kot smo videli, izjemno raznoliko in kompleksno gibanje (kot sodobno novodobniško!), ki je doseglo precejšnji vpliv. Na poznejši čas pojavnosti gnosticizma nakazuje tudi datiranje gnostičnih besedil, saj so gnostični evangeliji nastajali od 2. stoletja našega štetja dalje, medtem ko naj bi večina novozaveznih tekstov nastala v prvem stoletju. Zaradi odsotnosti splošno sprejetega kanona je bilo edino sredstvo za dokazovanje pristnosti verovanja in obrednih običajev izročilo apostolov¹⁹, katerih pričevanja so se po letu 150 (večina njih bila že pokojnih) prenašala z besedili in ustnim izročilom. Večina krščanskih skupnosti je sprejela štiri evangelije in Apostolska dela, vendar so pod imeni apostolov krožila tudi druga besedila, ki so bila kasneje označena kot apokrifna. Tudi sami gnostiki naj bi se zavedali in priznavali veljavo štirih evangelijev, ki so kasneje dobili status kanoničnih besedil, saj so se na njih avtoritativno sklicevali. Lastna besedila so razumeli predvsem kot izraze ali povzetke svojih lastnih verovanj, stališč in nazorov. Poleg tega je bilo v antični kulturi pripisovanje lastnega besedila kakšni znani ali cenjeni osebi zelo razširjeno in vrednostno manj obremenjeno. Pisec je z razglasitvijo ugledne osebe za avtorja besedila izrazil spoštovanje in priznanje njenim naukom. Zatorej nas dejstvo, da je obstajalo več evangelijev, ki so zase trdili, da izvirajo od

---

¹⁹ Tako naj bi Klement Aleksandrijski pojasnil na večih mestih v svojih delih, da je Gospod po vstajenju dal gnozo Jakobu Pravičnemu, Janezu in Petru, ti pa so jo dali naprej drugim apostolom, ki so jih posredovali »sedemdeseterici, v kateri je bil tudi Barnaba« (Eliade 1996a, 220).

apostolov (četudi so v resnici nastali kasneje), ne sme presenetiti. Ravno nastop gnostikov s svojimi raznovrstnimi evangeliji in ostalimi besedili je povzročil, da je prvotna Cerkev začela premislek o »pravem« načinu razlage Svetega pisma. Cerkvni očetje so poskušali zanikati obstoj gnostičnih ezoteričnih učenj, kar je vodilo posledično v razprtije. Gnoza, sklicujoča se na ustno in skrivno apostolsko izročilo, je postala sumljiva v očeh cerkvene hierarhije, saj je z vpeljevanjem nasprotujočih se nauk in običajev rušila red. V takšnem kontekstu je postalo sklicevanje na pravo izročilo s strani Cerkve izjemno pomembno. Apostolska Cerkev se je imela za hraniteljico prave vere (*regula fidei*), ki naj bi se odražala v kanoničnih svetopisemskih knjigah (McGrath 2014, 30). Cerkev naj bi vseskozi zvesto oznanjala isti evangelij od apostolskih časov naprej. Izročilo je začelo pomeniti tradicionalno razlago Svetega pisma in predstavljanje krščanske vere prek javnega izraza cerkvenega nauka, ne pa individualne (gnostične) razlage skrivnega razodetja iz Svetega pisma. Gnosticizem je tako sprožil postopek definiranja svetopisemskega kanona, ki naj bi ostreje začrtal mejo med zunaj in znotraj, kar je vodilo posledično k institucionalni utrditvi krščanstva. Cerkvni voditelji so začeli poudarjati potrebo po močnejših strukturah moči znotraj krščanskih skupnosti. Prav s pomočjo rimskega cesarja Konstantina, ki je krščanstvo proglasil za uradno cesarsko religijo, se je Cerkev otresla negotovosti in stanja izrednih razmer. Začelo se je obdobje, ki je bilo zaznamovano s prepletom krščanstva in politične oblasti v rimskem cesarstvu ter z »bojem za formulacijo 'pravovernosti' ali ortodoksije« (Smrke 2000, 198).

Leta 313 je cesar Konstantin z milanskim odlokom podprl kristjane in uvedel strpnost do njih na uradni ravni. Leta 325 pa »(kvazi)spreobrnjeni« cesar skliče prvi ekumenski koncil v Niceji, da bi uredil verske spore v cesarstvu, saj je potreboval poenoteno vero in ideologijo. Konstantin je namreč spoznal, da je cerkvena edinost bistvena za stabilnost cesarstva, zato je želel vzpostaviti v Cerkvi mir in formalno določiti glavne prvine krščanske vere. Sprejeli so veroizpoved, credo, ki se glasi (Smrke 2000, 206; McGrath 2014, 33):

Verujem v enega boga, vsemogočnega očeta, stvarnika vsega vidnega in nevidnega. In v enega gospoda Jezusa Kristusa, sina božjega, ki je bil rojen iz očeta kot Sin njegov edini, to je, iz bitja Očeta, ki je Bog iz Boga, luč iz luči, resnični bog iz resničnega boga, rojen ne ustvarjen, enobiten z očetom (*homoousios tou patri*), po katerem je vse ustvarjeno, kar je na nebu in zemlji; ki je zaradi nas, ljudi, in zaradi našega zveličanja prišel dol in postal meso in človek, trpel in tretji dan vstal, šel v nebesa in bo kmalu prišel soditi žive in mrtve. In v Svetega Duha. Kar zadeva tiste, ki pravijo, »da je bil čas, ko ga ni bilo«, in »preden je bil rojen, ga ni bilo« in »v bivanje je prišel iz nič« ali tiste, ki razglašajo, da je Božji Sin drugačnega bistva ali narave ali da se spreminja, jih katoliška in apostolska Cerkev obsoja.

S cesarjem Teodozijem je krščanstvo postalo privilegirana religija, saj je leta 380 izdal odlok, s katerim je določil, da so le tisti kristjani, ki verujejo v nicejsko veroizpoved. Naslednje leto je razglasil krščanstvo za državno vero in počasi sprožil zapiranje ter rušenje templjev nekrščanskih religij. S tem je bilo konec antičnega verskega pluralizma in določene medverske strpnosti (Smrke 2000, 207). Krščanstvo je postalo enotno in hierarhično urejeno občestvo. Kongregacije in vodstvo najstarejših duhovnikov (prezbitra) po judovskem vzoru je zamenjal sistem hierarhij s škofom na čelu ob pomoči diakona (Smrke 2000, 199). Postali so duhovno in administrativno vodstvo, ki se je borilo proti karizmatičnim potujočim učiteljem ter prerokom, ki se niso vezali na nobeno Cerkev. Institucija duhovništva je bila božanskega porekla, saj je njihova avtoriteta izhajala iz potomcev apostolov, direktne povezave z Jezusom Kristusom. Postali so edini tolmači prave vere, branilci pred krivoverstvi. Začelo se je poglobljanje razlike med laiki in kleriki. Hkrati se je pojavilo prepričanje, da je odrešitev možno doseči samo s pripadanjem Cerkvi, ki predstavlja jamstvo ter pogoj odrešitve. Postopoma je torej bledele dojemanje vere kot individualnega in neposrednega stika verujočega z Odrešiteljem. Izven Cerkve ni bilo odrešenja. Na poti prilagajanju Cerkve trenutnim družbenim razmeram se je spreminjala tudi njena notranja organiziranost – od škofovskega monarhizma znotraj občin h gradnji univerzalne Cerkve z enim pravim poglavarjem na čelu. To obdobje zaznamuje rivalstvo med pomembnejšimi središči krščanstva, pri čemer je prednjačil Rim, pred Aleksandrijo, Antiohijo, Jeruzalemom in Bizancem oz. Konstantinoplom. Rim je v 2. stoletju začel upravičevati svoj primat nad ostalimi z »argumentom« apostola Petra, ki naj bi bil prvi rimski škof²⁰ in Jezusov namestnik na zemlji, Rim pa naj bi bil edini upravičen apostolskega nasledstva.

---

²⁰ Zgodovinskih dokazov o Petrovem bivanju in smrti v Rimu ni.

3 Herezija

»Kakor takrat, ko nekdo zver, ki se skriva v gozdu in od tam napada ter povzroča škodo mnogim, s krčenjem in redčenjem gozda prižene na plan, vendar pa je ne ujame, ker vidi, da je zver še vedno divja. To ogromno zver je treba opazovati, se izogibati njenih napadov in jo z vseh strani obmetavati, jo raniti in pokončati.«

Irenej iz Lyona v knjigi Adversus haereses (I 31, 4sl.)²¹

Prerok Mohamed naj bi nekoč napovedal, da bo njegova skupnost razdeljena na 73 sekt, glede na to, da jih je judovska štela 71, krščanska pa 72 sekt (Caldwell Ames 2015, 1). Vse današnje velike religije so bile (so)udeležene v tekmi za primat na področju religijskega vodstva in avtoritete v sicer živahnem, dinamičnem ter raznolikem zgodovinsko-religijskem okolju. Na določeni točki so bile vse tri abrahamske religije manjšinske religiozne skupnosti, ki so doživljale konflikte ob stiku z različnostmi in raznolikostmi, pri čemer so kot stranski produkt nastajale herezije. Razlike in raznolikosti so bile pričakovane, a problem je nastopil pri nesprejemljivih razlikah. Zgodovina herezije tako zadeva iskanje kritičnih točk, situacij in trenutkov, ko so sprejemljive religijske razlike postale nesprejete. Sčasoma je v raznolikem krščanstvu prišlo do boja za oblikovanje ortodoksije ali pravovernosti. Šlo je za dolgotrajen proces, ko je določena skupina kristjanov svoje videnje krščanstva na nekem področju skušala uveljaviti kot pravoverno napram odklonom od tega nauka, poimenovanem herezije (Smrke 2000, 198). Proces »drugačenja« pa je posledično vodil k preganjanju drugače mislečih in heretikov. Prvo antiheretično zakonodajo je uvedel krščansko-rimski imperator Teodozij, ki je postal varuh ortodoksije in krščanske Cerkve. Na podlagi tradicije in teoloških dognanj se je začelo upravičevati identificiranje ter kaznovanje krivovernih ljudi. Potreba po sistematizaciji teoloških doktrin je nastala že prej kot posledica kriz, ki so v 2. stoletju pretresale Cerkev. Cerkev se je znašla pred zahtevno nalogo. Morala je določiti kriterije, po katerih bi se določil kanon svetih spisov, ki bi ga upoštevale vse krščanske skupnosti. Kanonizacija spisov, knjig in evangelijev je predstavljala doktrinarni temelj krščanstva, pri čemer upoštevanje avtoritete hebrejske Biblije ni bilo sporno. Pri tem so imeli veliko vlogo cerkveni apologeti, ki so s svojimi razpravami, po navadi naperjenimi proti domnevno krivovernim skupnostim, želeli doseči ohranitev cerkvenega izročila prek poenotenja in standardizacije nauka ter določiti meje med resnično apostolsko ter lažno tradicijo. Kriteriji pa so po navadi bili odvisni od določenega apologeta in skupnosti, znotraj katere je deloval. Cerkveni očetje so ob kritiziranju herezij gnostičnih ločin²² – predvsem je padla kritika na račun zavračanja Stare

²¹ Ciglencečki in Kastelic 2014, 77

²² David Christie-Murray (1990, 22) je pot od »gnoze« do »heretičnega« gnosticizma razdelil na tri obdobja:

1. predkrščanski gnosticizem, ki je črpal znanje pri grški filozofiji (predvsem pri Platonu), judaizmu in vzhodnih religijah;

zaveze, antikozmičnega dualizma, neverovanja v utelešenje, smrt in vstajenje Jezusa Kristusa – oblikovali ortodoksni ali pravoverni nauk. Eliade je izpostavil (1996a, 235), da je bila pravovernost pravzaprav izkazovanje zvestobe starozavezni teologiji, saj so gnostiki deloma ali v celoti zavračali načela hebrejske misli (»arhiheretik« Marcion!). Človek se ni mogel imeti za kristjana, če ni verjel v nauke Stare zaveze, ki zadevajo stvarjenje sveta in človeka, ki je bil ustvarjen po božji podobi ter ima zatorej vse možnosti boga, po svoji lastni svobodni volji. Vendar ni šlo več za vprašanje vrnitve v prvotno stanje, ampak za poskus strmljenja v prihodnost. Ali kot je zapisal Claude Tresmontant (Eliade 1996a, prav tam) »/k/rščanstvo ni nauk o vračanju, kot sta gnoza ali novoplatonizem, marveč nauk o stvarjenju«.

Dokončna določitev svetopisemskega kanona je bila za teološke razprave bistvenega pomena. Krščanska teologija se je utemeljevala na Svetem pismu, predvsem pa na Novi zavezi. Svetopisemski kanon se je nanašal na omejeno in določeno skupino spisov, ki so jih v krščanski Cerkvi sprejemali kot avtoritativne. Poleg Stare zaveze so določili še število knjig Nove zaveze. Že v Irenejevem času je bilo splošno sprejeto, da so evangeliji štirje, ob koncu drugega stoletja pa je že obstajalo soglasje, da imajo evangeliji, Apostolska dela in pisma status navdihnjenih spisov. Postopoma so se dogovorili o seznamu knjig in njihovem zaporedju, po katerem jih je potrebno razvrščati. Leta 367 je Atanazij razposlal praznično pismo, v katerem je naštel 27 knjig Nove zaveze, kolikor jih je ostalo do danes (McGrath 2014, 29). Zdi se, da je bilo temeljno načelo pri sestavljanju kanona pripoznavanje in ne podeljevanje avtoritete. Po Irenejevem mnenju naj Cerkev ne bi ustvarjala kanona, pač pa na podlagi avtoritete priznavala, ohranjala in sprejemala kanonično Sveto pismo. Kanon je bil v zahodni Cerkvi zaključen do začetka petega stoletja (vendar se je vprašanje o njem v obdobju reformacije znova odprlo). Tu je na mestu opomniti, da so Biblijo in poročanje o Božjem razodetju zgodovinsko in teološko razlagali preroki, evangelisti ter interpreti različno, pač odvisno od metode interpretacije in okoliščin. Staro zavezo so spajali v nove sestavke na tak način, da so jih lažje reinterpreterirali v luči čistejšega monoteizma, Nova zaveza pa je predstavljala mnogoplastno reinterpreteracijo Stare zaveze v luči izkušnje o križanem in vstalem Kristusu. V krščanstvu sta se kmalu oblikovali dve eksegetični²³ šoli: antiohijska, ki je izhajala iz dobesednega pomena, in aleksandrijska, ki se je zavzemala za alegorično

---

2. delno poganski gnosticizem, ki je nastal z naknadno kristjanizacijo gnosticizma in je Jezusa pojmoval kot »posrednika«, ki je ljudem prinesel odrešitev;

3. krščanski gnosticizem, ki je nastal z gnosticiranjem krščanstva, predvsem s prevzemanjem dualističnih prvin. V tem primeru je predstavljal resnično nevarnost Cerkvi, zatorej je bil proglašen za herezijo (najbrž zaradi zavračanja vsega materialnega, saj so dualisti recimo zavračali tudi uporabo vina, vode in kruha pri zakramentih, niso priznavali Jezusovega fizičnega križanja ter vstajenja).

²³ Eksegeza je strokovno razlaganje Svetega pisma, ki uporablja različne metode in pristope. Gr. beseda *ekségéomai* pomeni *izpeljem, izvajam; razlagam, tolmačim; opisujem, pripovedujem; oznanjam, razodevam*; danes označuje tudi znanost o interpretaciji Svetega pisma.

razlago. Te metode so se pogosto posluževali avtorji gnostičnih spisov pa tudi krščanski apologeti. Nad pretirano uporabo prilik in alegorij se je kasneje pritoževal škof Irenej v svojem delu Proti herezijam.

3.1 Kaj je herezija?

Pri opisovanju zgodovinskega pojava herezije je pomembno izluščiti vse besede, ki so jih ljudje uporabljali za označevanje. Obstaja namreč kar nekaj načinov, kako so bila različna verovanja znotraj religije poimenovana, od navadne verske razlike pa vse do napake in formalnega izraza – separacije. Znotraj tega spektra Christine Caldwell Ames (2015, 6) našteva še izraze sekta²⁴, shizma, heterodoksija, odklonilnost, apostazija²⁵, blasfemija (bogokletje), religijsko odpadništvo (*religious dissent*). V prvih stoletjih krščanstva je bilo prav razlikovanje med herezijo, shizmo ali sekto dostikrat nejasno. Herezija naj bi bila stvar verovanja, shizma pa naj bi se nanašala na različnost praks. V času ibernskega škofa Izidorja Seviljskega (560–636) naj bi se shizmatiki (razkolniki) ločevali po prepričanju, ne pa po praksi, sekte pa naj bi se držale določenih predpostavk, nanašajočih se prav tako na verovanje. Herezija je z latinskim prevodom Biblije v petem stoletju pridobila bolj temačen prizvok napram shizmi ali sekti (Caldwell Ames 2015, 6–7). Beseda herezija po Slovenskem etimološkem slovarju (najbrž iz nemške besede *Häresie*) primarno izhaja iz latinske *haeresis*²⁶, ki je povzeta iz grške besede *haíresis* ali vzetje, volitev, nagnjenje, naklonjenost, težnja; le-ta pa izhaja iz glagola *hairéō*, kar pomeni primem, zgrabim. V Svetem pismu pa herezija pomeni stranko, ločino, krivoverstvo (Snoj 2003, 201). V latinsko govorečem prostoru je bila uporaba termina nevtralna, saj je herezija pomenila izbiro (*ex interpretatione electionis*) med različnimi filozofskimi ali religioznimi miselnimi sistemi, načini življenja, na kar opozori tudi Smrke (2000, 198), ki je izpostavil prvotni pomen herezije kot »sprejem nekega stališča ali mišljenja, izbiro, ločeno mnenje, razpravo. Izvorno je izraz označeval nekaj, do česar ima vsakdo pravico«. Tudi Fontana (2003, 26) pridoda k temu načinu razumevanja pojma herezija v zgodnjem krščanstvu in pravi: »Kadar razmišljamo o zgodovini teh začetkov, so trditve, da gre pri gnosticizmu, montanizmu ali arianizmu za herezijo, pravilne, saj ustrezajo izvornim pomenom besede *aíresis*, ki je za klasične avtorje pomenila »izbiro«, »mnenje« oziroma »šolo misli«, ne pa »ločine« ali »stranke«; takšen pomen je izraz dobil pozneje«. V raznolikem religioznem svetu rimskega imperija v prvih

²⁴ Iz latinske besede *secta*, ki izhaja iz glagola *secō*, kar pomeni odrezati, deliti, sčasoma pa se je pomen nanašal na šolo in frakcijo, skupino. Po Rodneyju Starku (2007, 240) predstavlja sektno gibanje odklonsko religijsko organizacijo s tradicionalnimi verovanji in praksami.

²⁵ Po SSKJ pomeni odpad od vere, odpadništvo.

²⁶ Izhaja iz glagola *αἰρέωμαι*, *haireomai* – izbrati, torej *αἵρεσις*, *hairesis* – izbira.

stoletjih našega štetja, v času razrasta krščanstva, je res herezija predstavljala le eno izmed izbir, ki je dopolnjevala uradni politeistični državni kult, poleg pisane palete ostalih oblik osebne pobožnosti, misteričnih kultov, družinskih kultov, zasebnih čaščenj. Znotraj cerkvenih krogov pa je izraz že v prvih dveh stoletjih pridobil negativni predznak, kot krivoveren in obsodbe vreden. Že v Pavlovih pismih obstajajo napotki prvim cerkvam v rimskem imperiju, naj se držijo ene in edine Resnice. Škof Klement Rimski, škof Ignacij Antiohijski, Polikarp Smirski so na podlagi Pavlovih pisem priporočali ubogljivost »pravim« škofom, vodjem določenih krščanskih skupnosti, garantom Božje unije in zaščitnikom prave Resnice (Caldwell Ames 2015, 10). Škofje nasploh so bili uporabno orodje proti hereziji, saj so predstavljali vizualni dokaz neprekinjene apostolske vezi z Resnico in Kristusom. Klemen Aleksandrijski in Evzebij (3. in 4. stoletje) sta govorila o hereziji kot »sklopu napačnih verskih predstav oziroma o združbi zmotnih tistih, ki verujejo« (Simon v Zalta 2004, 270). Nekaj časa je bil sinonim v krščanskem izrazoslovju tudi heterodoxia, kar pomeni »motiti se o stvari oziroma biti drugačnega, zmotnega mišljenja o tej stvari« (Zalta 2004, 270; Zalta 2005, 19). Oba izraza sta veljala za sinonim, oba sta namreč zaznamovala vse, kar je bilo v nasprotju s cerkvenimi predstavami, kasneje v srednjem veku pa je za herezijo v nasprotju s heterodoksijo veljalo, da je izšla iz same cerkvene institucije. Herezije lahko razumemo tudi v širšem kontekstu, ki ne temelji nujno samo na verskih osnovah, ampak tudi na kulturnih, družbenih, moralnih in političnih kot odstopanje od dogem, miselna preseganja zaukazanega, pravico do dvoma ter iskanje alternativnih resnic. Herezije so tako nenehno spremljale, krušile in krepile zmagovalno ter danes znano kot ortodoksno teološko in doktrinarno smer – Rimskokatoliško cerkev in njeno dogmatsko konstitucijo (Južnič 1991, 67–68). Po Južniču je možno razumevanje takšnih dogmatičnih sporov prav prek antropološkega vidika, saj je šlo za vprašanja o človekovi eksistenci in eksistencialnih stiskah, ki so jih religiozni sistemi na različne načine poskušali reševati. Vselej je bila v ospredju »določitev človeka, smisla njegovega življenja, njegovega smotra in namena, početja in nehanja, ki naj bi bilo iskanje samega sebe v neobvladljivem svetu in izhod iz človekove ranljivosti in minljivosti« (Južnič 1991, 69).

3.2 Herezija in ortodoksija

Po zatonu relativnega helenističnega pluralizma postane obramba ortodoksije ena izmed prevladujočih prizadevanj oblastnikov (Zalta 2004, 271). Z vzpostavitvijo krščanstva kot enotne in svetovne cerkvene religije v rimskem cesarstvu se je pojavila potreba po pisanju

zgodovine na novo, kjer je bilo glavno načelo izbrisati, zamolčati ter obsoditi vse poteze pluralizma znotraj prvotnega krščanstva. S tem so

/lahko zasnovali negativno podobo, v kateri so bile združene in posebljene vse poteze prvobitnega krščanstva, ki so ga hoteli izkoreniniti in so ga poimenovali »herezija« (zdaj je dobila nov pomen). Obličje ortodoksije se je v tem izkrivljenem zrcalu izostrilo skupaj z obrazi, ki so imeli, četudi so se različno imenovali, malone vedno skupne poteze: vzhodnjaški izvir, prvine dualizma (pripoznanje, da ob načelu dobrega, ki ga predstavlja Bog, obstaja tudi načelo zla), nenravnost in čarovništvo. Ta vzorec se je pokazal tako zelo učinkovit, da ga je Cerkev dolga stoletja izkoriščala za prepoznavanje odpadnikov /.../ (Fontana 2003, 30).

Fontana v nadaljevanju pojasnjuje, da so bili očitki vezani na vzhodnjaški izvir herezij, ki je nakazoval na pluralnost krščanstva, posledica rimskega strahu pred manihejstvom kot naukom, ki je prihajal od osovraženi Perzijcev in ga je preveval tudi grški predsodek proti vsemu, kar je azijsko. Dualizem je preveval vse herezije, saj ga je bilo moč opaziti tudi v Novi zavezi in apokaliptičnih spisih ter je bil ena izmed temeljnih sestavin »večnih« verovanj. Domneva o nenravnosti, pogosto pospremljena z obtožbo promiskuitete, pa je imela opraviti z večjo udeležbo žensk v heretičnih cerkvah. Po navadi so nastradale prav skupine, ki so zagovarjale asketizem in že nasploh obsojale spolnost.

Ortodoksija ali *ortho-doxia* izhaja iz grških besed *ortho* in *doxa*, kar skupaj pomeni pravilno oziroma zakonito prepričanje. Klasična grščina postavlja besedo *doxa*, torej prepričanje, ki temelji na čutnih zaznavah, nasproti *episteme*, resničnim znanjem oziroma resnično realnostjo (Henderson v Zalta 2004, 271). Ortodoksija pomeni torej pravi nauk in predstavlja enega izmed osrednjih doktrinarnih²⁷ vprašanj. Določen nauk se šteje za pravega, druge različice pa po navadi za nepravlega, za herezijo. Določanje verske ortodoksije je zatorej vedno vpeto v družbena razmerja moči. Glede na to da ortodoksije pišejo predvsem o tem, kaj zavračajo, bi lahko sklepali, da je ortodoksija prikrita hereziografija (Henderson v Smrke 2000, 63). V zgodovini so bili doktrinarni spori razlog ali povod za delitev, separacije, shizme, diverzifikacije. Prav diverzifikacija krščanstva je potekala v ozračju medsebojnega izrekanja anatem in verskih vojn. S stališča doktrinarne vsebine med ortodoksijo in herezijo je H. Turner opravil teološko analizo teh dveh nasprotujočih si stališč in ugotovil, da se herezija »loči od ortodoksije na eni strani po tem, da zavrača nauke, ki jih je Cerkev eksplicitno definirala, po drugi strani pa po tem, da pači za krščansko vero značilno vsebino; je, skratka,

---

²⁷ Verska doktrina predstavlja verski nauk. Bistvo nauka je v pisnih kulturah po navadi zapisano v knjigi, ki se jo šteje za sveto. V doktrini sta posebj pomembna dogmatična struktura in razdelava argumentov, dokazov, v prid temeljnim trditvam ali dogmam.

odklon od tradicionalne vere.« Ortodoksija »/s/e kaže kot v sebi povezan in dobro usklajen miselni sistem, medtem ko se herezija zaradi postopnega oddaljevanja od prvotnih doktrinarnih temeljev in uvajanja razvodenevajočih, okrnjevalnih, izkrivljajočih in arhaičnih dejavnikov kaže kot skupek fragmentarnih, nedovršenih in navsezadnje nepovezanih teorij«. Z vidika zgodovine krščanske misli je potemtakem zmaga ortodoksije »/z/maga koherentnosti nad nekoherentnostjo, neke določene logike nad iz trte izvitimi pretiravanji in prekipevajočo domišljijo, znanstveno izdelane teologije nad neurejenimi nauki ... Ortodoksija nastopa v povezavi s pravno institucijo, z družbo, ki ima svojo zgodovino in politiko. Nastopa pa tudi v povezavi z miselnim sistemom, doktrin/o/« (Eliade 1996a, 236). Eliade (1996a, 237) tako povzame prvine, ki opredeljujejo ortodoksijo in katere so spodbudile teološke stvaritve ter pripomogle k zmagoslavju vélike Cerkve (čeprav so pri tem nemalokrat sprožale hude krize v zgodovini krščanstva in okrnile prvotno izročilo): 1. zvestoba Stari zavezi in apostolskemu izročilu, potrjenemu z dokumenti; 2. odpor do pretiravanj mitologizirajoče domišljije; 3. spoštovanje sistematične misli (grške filozofije); 4. pomen, ki ga pridaja družbenim in političnim institucijam, skratka, pravni misli (za rimskega duha značilni kategoriji).

Herezija izhaja tudi iz razmerja do dogme ali temeljne verske trditve. Dogmo Tine Hribar (1991, 312–313) razloži takole: »Dogma je za Resnico razglašena resnica. Dogmatik je zastopnik, zagovornik in razlagalec takšne resnice, se pravi resnice z veliko začetnico. Resnice, ki ne dopušča nikakršnega nadaljnjega raziskovanja, kaj šele dvoma. Odprt za resnico kot dogmo, bo dogmatik zato zatrjeval: Gre za Resnico, samo za Resnico in za nič drugega kot za Resnico. Ob tem pa seveda ne meni, da bi bilo treba resnico, na katero se sklicuje, šele poiskati oziroma odkriti, marveč jo predpostavlja, namreč prav kot Resnico« in opiše naravo odnosa med dogmo ter herezijo, katere glavna značilnost je soodvisnost in komplementarnost. Herezija naj bi namreč nastala in se uveljavila z zanikanjem ter zavračanjem dogme znotraj sistema dogem. V krščanstvu so herezije pod okriljem cerkvene dogmatike po navadi zavračale eno izmed dogem ali del dogem in jih poskušale spodbijati s svojimi dogmami, druge pa so priznavale ter celo izhajale in se sklicevale nanje. Herezija tako dogmatizma sama po sebi ni odpravljala, prav nasprotno, obnavljala ga je in pogosto celo krepila. Tako gre po Hribarju pri vprašanju herezije za versko vprašanje verjetja ali ne-verjetja, ne pa za iskanje resnice, temveč za »pravo-vernost ali krivo-vernost, za pravilno ali nepravilno razumevanje in razlago resnice kot dogme, tj. Resnice. Na izhodišču ni avtoriteta resnice, marveč resnica avtoritete« (Hribar 1991, 313).

Južnič (1991, 68) je izpostavil temeljne točke zgodnjega krščanskega nauka, na podlagi katerih so se utrjevale ali spodkopavale dogme:

1. Narava Boga, zlasti njegova »sestavljenoost iz treh oseb« (bog Oče, bog Sin, bog Sveti Duh), kar se imenuje Sveta Trojica. Problematiziranje doktrine o Sveti Trojici je bilo izhodišče mnogih herezij. Najpomembnejši in najtrajnejši vidik sporov je zadeval izvor Svetega Duha, in sicer njegovo izhajanje le iz Očeta ali tudi iz Sina (latinsko *ex patre filioque*). Tudi spor glede soodvisnosti med Očetom in Sinom je bil močan. Sestava Boga iz treh oseb je bila že zgodaj izpodbijana in oporekana. Z definicijo doktrine so se še posebej ukvarjali prvi trije ekumenski koncili, predvsem nikejski in carigrabski. Nasprotujoče dogmatike so bile zbrane okoli skupnega naziva *unitarianizem*, kar na splošno označuje verovanje, da Bog obstaja le v eni osebi, npr. pri arianstvu in monarhizmu (Južnič 1991, 73).
2. Narava osebe (ali osebnosti) Jezusa Kristusa, priznanega kot utemeljitelja krščanstva, v odnosu do drugih dveh oseb v Sveti Trojici, kar je vir bistvenih nesoglasij, ki jim rečemo *kristologija*²⁸.
3. Vprašanje zla in njegovega obstajanja kljub božji vsemoči in dobroti, razločevanje na prapočelo dobrega in prapočelo zla je vodilo v teološki dualizem, kar se na splošno imenuje manihejstvo.
4. Bistvo človeka, njegova namenjenost in smotrnost ter s tem povezano vprašanje njegove transcendence, t.j. vprašanje odnosa med telesom in dušo ter vprašanje posmrtnega življenja oz. eshatološko vprašanje. S tem je bistveno povezano vprašanje rešitve v večno življenje ali zveličanje, na katero se veže vprašanje božje volje, »božje previdnosti« glede človekove usode: ali je človeško življenje določeno s predestinacijo ali s svobodno voljo.
5. Določanje vere v njenih organiziranih, cerkvenih, institucionalnih formah, kar se je izražalo v bogoslužju: ceremonial, liturgija, rituali itd. in utemeljevalo cerkev v njeni vlogi določitelja ali posrednika božje volje ter zapovedi.

---

²⁸ Smrke (2000, 209) je izpostavil kot glavno značilnost nestrinjanja med zgodnjekrščanskimi (do 5. stoletja) herezijami in protoortodoksko smerjo pogled na pomen ter pravo naravo Jezusa kot Kristusa (mesijo) in soterja (odrešenika), v dilemah glede človeškosti ter božanskosti utemeljitelja krščanstva. Henderson pa je omenil, da je Leontius, bizantinski hereziolog iz šestega stoletja, razglasil, da so vse štiri velike, njemu znane herezije (arianci, nestorjanci, sabelijanci in monofiziti), nastale zaradi zmede ter nepoznavanja Kristusove hipostaze (Zalta 2004, 274).

V jedru krščanskih herezij in ortodoksije je bila prav *kristologija*, v njej pa razhajanja glede Jezusovega sporočila. Izhodišča disputov (povzeto po Južnič 1991, 68) bi lahko strnili v naslednjih trditvah:

- Jezus Kristus je božji sin, zato je mu pritiče božje čaščenje, vendar pa se je pojavilo vprašanje podrejenosti Očetu ali pa »bistvena enakost« z Njim;
- zasnova Jezusovega poslanstva na Zemlji je soterija, torej odrešitev človeštva, pri čemer pa ni potrebno zemeljsko posredništvo;
- vloga in glavno sporočilo preroka Jezusa, ki je oznanjal konec sveta ter prihod nebeškega kraljestva, je eshatološko;
- (ne)utemeljenost Cerkve s strani Kristusa – neortodoksni verniki so trdili, da so Cerkev izmislili učenci in hierarhi, ko so obupali nad temeljnimi Kristusovi predvidevanji eshatološke narave, saj ni bilo več pričakovanj konca sveta v doglednem času;
- (ne)izvirnost krščanske nauka – heretiki so se pogosto vračali k »drugim« naukom, recimo perzijskemu zoroastrizmu, mitraizmu, helenistični gnozi, saj so menili, da je Jezus sam širil nauke, ki so jih že drugi pred njim, torej gre za vprašanje originalnosti ali eklekticizma.

3.3 Herezije zgodnjega krščanstva

V tem delu sledi zgodovinski pregled določenih sukcesivno se pojavljajočih zgodnjih krščanskih herezij, ki so najbolj prizadele ortodoksijo, pri čemer je treba poudariti, da je tako kronološko prikazovanje pomanjkljivo, saj so mnoge od teh herezij sovpadale, se spodrivale in dopolnjevale, predvsem pa je prihajalo do prepletanj med njimi. Te alternativne krščanske predstave so se pojavljale v različnih geografskih prostorih. Glede na to da niso bile združene, čeprav so v določenih predelih prevladovali, so z vzponom ortodoksije počasi izginjale. Znotraj glavnih zgodnjekršćanskih gibanj so se privrženci po navadi zbirali okoli osrednje figure ustanovitelja – preroka. Med njimi bom predstavila tiste, katerih doktrine so najbolj vplivale na kasnejše, srednjeveške herezije.

3.3.1 Monarhizem/monarhianizem

Gibanje je precej vplivalo na poznejšo večjo heretično strujo – arijanstvo, predvsem s svojim pojmovanjem nauka o Sveti Trojici. Pri monarhizmu je šlo za vero v vladanje enega (gr. *monarchia*, samovlada), zato je Bog imel nadoblast nad Jezusom Kristusom in nad Svetim Duhom. Obstajala sta dva glavna toka monarhizma, t.i. *dinamistični* in *modalistični*.

Dinamistični je trdil, da je bil Jezus rojen kot človek, vendar je kot Kristus pozneje sprejel moč in pooblastila s strani Boga. Drugo ime za dinamistični monarhizem je tudi *adopcionizem* (iz lat. izvolitev ali tudi posinovljenje). Prvi, ki je širil to vero, je bil odpadnik Theodor iz Konstantinopla in izobčili so ga leta 198, a so njegovi učenci prevzeli njegovo zapuščino. Kot herezija se je *adopcionizem* razširil po letu 782, v Španiji, njegova glavna zagovornika sta bila škof iz Toleda, Elipandus, in škof iz Urgela, Felix. Trdila sta, da je bil Kristus ob rojstvu popolnoma človeški, Božji sin pa je postal z adopcijo, ko je bil krščen (Južnič 1991, 72). Modalistični monarhianci pa so učili, da Boga ni možno spoznati, razen v njegovih manifestacijah, pojavnostnih oblikah (npr. Beseda, Modrost). Ena izmed oblik tega verovanja je bila poznejša različica, imenovana docetizem, ki se je pojavljala v različnih verzijah. Izhajala je iz prepričanja, da je bil tudi Kristus samo navidezen, fantom. Njegovo telo naj bi bilo potemtakem iluzija. Pogosto je bilo tudi prepričanje, da je Kristus stopil v telo Jezusa, človeka. Po glavni modalistični verziji naj bi Kristus predstavljal eno izmed pojavnostnih oblik Boga, zato je bil ob križanju razpet sam Bog. Ta smer teologije se je imenovala *patripasijanska*, saj izvira iz latinske besede *pater* (oče) in *passio* (trpljenje). Od tod tudi pojem za Kristusovo trpljenje in smrt – pasijon. V Rim je ta tok prepričanja prišel v obliki *sabelializma*, kjer je nekaj časa bil sprejet kot ortodoksija, dokler pripadnikov ni papež Kalista začel preganjati. Po smrti ustanovitelja Sabelija leta 257 se je prisotnost podpornikov še posebej povečala v njegovi rodni pokrajini, na območju današnje Libije. Pomemben zagovornik monarhizma je bil Pavel iz Samosate, antiohijski škof (260 – 272), kasneje označen za heretika, ki je učil, da je bil Jezus navaden človek (katerega mati Marija po rojstvu ni bila devica), a je po krstu sveta Beseda vstopila in bivala v njem. Postal je božje bitje, ki je lahko izvajalo čudeže, premagalo greh v sebi in ljudeh ter se s svojo smrtjo odkupilo ter odrešilo človeštvo. Pavel sam se je imel za Kristusa, saj naj bi ga navdihovala sveta Beseda. Njegovi nasprotniki so se pritoževali, da so v času njegovega škofovanja v Antiohiji prepevali psalme, ki so častili Pavla, ne pa Boga. Leta 272 je moral Pavel zapustiti svojo škofijo, vendar se je monarhizem v tem delu vzhodnega cesarstva kljub preganjanju še dolgo obdržal. Po smrti ustanovitelja, karizmatičnega pridigarja, so se njegova učenja širila in še posebej kasneje vplivala na Nestorija v petem stoletju in na privrženca t.i. Pavlicijanske cerkve.

3.3.2 Arijanizem/arijanstvo

Gibanje je dobilo ime po nauku aleksandrijskega duhovnika Arija (ok. 250–336), ki je povzročil enega najburnejših teoloških sporov v zgodovini Cerkve. Arijev nauk je predstavljal poskus združitve monoteizma (enoboštva), ki je vselej bilo bistvo krščanstva, s predstavo o

božji trojnosti. Arij se je javno sporekel z aleksandrijskim škofom Aleksandrom glede vprašanja o pravi Kristusovi naravi. Jezusa Kristusa si je Arij predstavljal kot podrejenega Očetu Bogu, kar se teološko imenuje *subordinacija*, bil naj bi torej ustvarjeno bitje, čeprav je med drugimi ustvarjenimi bitji užival izjemen položaj. Nasprotna doktrina pa je trdila, da je Jezus Kristus v svojem bistvu identičen z Bogom Očetom, torej sta oba *konsubstancialna* (enakega bistva). Arij je zanikal Jezusovo božansko naravo, saj bi to pomenilo, da kristjani ne verujejo v enega samega Boga, temveč v dva ločena, Očeta in Sina (Ciglencečki 2014, 57). Južnič je (1991, 70) pojasnil glavno razliko med doktrinami prek (ne)prisotnosti ene same črke – famozne grške ioto (i). Nastala sta namreč dva pojma, *homoousios* in *homoiousios*. Za arijance je bil Jezus Kristus le *homoiousios* Bogu Očetu, torej podoben ali sličen, ne pa enak. Večina takratnih teologov se je temu nauku pridružila, vendar je nasprotna stran, ki jo je vodil Atanazij, naslednik škofa Aleksandra, bila politično močnejša in je s pomočjo podpore cesarja Konstantina Velikega zmagala leta 325 na Nicejskem ekumenskem koncilu. Arijanstvo so razglasili za herezijo, saj naj bi bila Arijeva kristologija soteriološko neustrezna (Arijevi Kristus ne bi mogel odrešiti padlega človeštva). Zadeve so se zapletle, ko so »barbarski« germanski narodi (obe gotski veji – Ostrogoti in Vizigoti) prodirali v rimski imperij ter prek rimskih vojnih ujetnikov in lastnih vojakov v rimski službi sprejeli krščanstvo v arijanski podobi²⁹, tudi s pomočjo prevedenega Svetega pisma v gotskem jeziku. Arijanska germanska plemena, osvajalci Rimskega cesarstva, ki so se potegovali za rimsko dediščino, so tako predstavljali nadlogo za krščansko pravovernost. Rimsko ortodoksija se je zato oprijela drugih Germanov. Franki so s svojim kraljem Klodvikom postali prvobranitelji pravega krščanstva, z močnim zavezništvom Cerkve pa jim je uspelo premagati Gote. Zmaga orožja je odločila, kaj je ortodoksnost in kaj herezija, kot tudi kasneje v primeru albižanske križarske vojne (Južnič 1991, 70–71).

3.3.3 Pelagianizem/pelagijanstvo

Najbolj znan napad na doktrino o izvornem grehu je predstavljal pelagianizem, ki je nastal kot nasprotovanje učenju Svetega Avguština o milosti in predestinaciji. Ime je gibanje dobilo po teologu Pelagiju, učenemu asketskemu menihu (355 – 425). Študiral naj bi rimsko in grško pravo, retoriko ter kasneje tudi teologijo, svoje nauke pa je oznanjal v Afriki in Palestini. Južnič (1991, 78) strne nauk pelagijanstva takole: »Kdor živi dobro in moralno življenje, bo neizogibno prišel v 'življenje z Bogom«. Glede na to da ga je vzemirjala moralna popustljivost rimske Cerkve, je vztrajal pri nujnosti stalnega izboljševanja samega sebe, in

²⁹ Ciglencečki (2014, 58) navaja, da številne arheološke najdbe na poznoantičnih najdiščih širom Slovenije (predvsem v okolici Ptuja in Celja) nakazujejo na prisotnost arijanske vere tudi v naših krajih.

sicer v luči starozavezne postave in Kristusovega zgleda. Na pelagijanstvo je Cerkev (še posebj Avguštín) začela gledati kot na religijo človeške avtonomije, ki zatrjuje, da so človeška bitja sama zmožna prevzeti pobudo za svoje odrešenje. Po Avguštínu naj človeška bitja ne bi imela zadosti svobodne volje, saj so preveč omadeževana z grehom. Stanje človeške narave naj ne bi bilo tisto, kar je načrtoval Bog, saj je s padcem človek porušil začetno mišljeni red in končal na nižji stopnji bivanja. Od tod tudi Avguštínov nauk o izvirnem grehu, ki naj bil bil integralni del človeške narave, že od samega rojstva naprej. Zatorej zveličanje in odrešitev vseh ljudi predstavlja Božji dar po Božji milosti. Vendar po mišljenju Avguštína Bog svojo milost kaže samo določenim ljudem, izbranim. Od tod se je izoblikoval njegov sporni nauk o predestinaciji. Pelagijanci so po drugi strani nauk o izvirnem grehu zavrnili, saj so menili, da so otroci rojeni nedolžni, brez podedovanega greha. Krst kot »regenerativni zakrament« je bil potemtakem nepotreben (Južnič 1991, 78). Človek naj bi imel že po svoji naravi zmožnost za dobro in naj ne bi potreboval nadnaravnih pomoči, zatorej so zanikali milost ter potrebo po božjem odpuščanju. Pelagijanstvo je odklanjalo sam temelj Cerkve, zato se je le-ta pelagianizmu odločno zoperstavila, zavrgla ga je sinoda³⁰ v Kartagini leta 417 in koncil v Efezu, leta 431. Dilema glede vprašanja milosti in človeške svobodne volje pa ni izginila, saj se je ideja predestinacije, ki jo je Pelagij skušal teološko razrešiti, kasneje znova pojavljala (v reformaciji in še posebj v kalvinizmu).

3.3.4 Mesalijanstvo

Mesalijanci so bili asketska gnostična sekta pridigarjev iz Mezopotamije, ki je obstajala še dolgo po tem, ko je interes za gnostike polegel. Za razliko od njih so bili manj zainteresirani za intelektualne spekulacije in bolj evangeličansko navdahnjeni v svojih verskih navadah. Skozi čas so bili znani pod različnimi imeni, grška beseda mesalijan (mešallin) je bila sicer aramejskega porekla, kar je pomenilo moliti. V helenističnem okolju so jih v začetnem obdobju imenovali tudi ljudje molitve ali evhiti (gr. *euhe*, molitev), znani pa so bili tudi kot entuzijasti (navdahnjeni s Svetim Duhom), koreoti ali plesalci, saj naj bi menili, da je s plesom ter molitvijo možno izgnati zle demone (Runciman 1955, 21). Konec 4. stoletja so bili znani tudi kot adelfijani, po svojem takratnem vodji Adelfiusu, ki jih je združil v bolj organizirano skupnost. Zelo aktivni so bili v 5. stoletju na območju Armenije in precej številčni v okolici Edese v 6. stoletju, kjer so jih imenovali evstatijani ali markianisti, po svojih dveh voditeljih Evstatiusu iz Edese in bankirju Markianu (Runciman 1955, 24). Arabski zavojevalci so jih prisilili v beg proti zahodu, kjer so za nekaj časa potihnili in se nato

---

³⁰ zborovanje škofov, izbranih duhovnikov in laikov, na katerem se posvetujejo o zadevah cerkve ali škofije.

v 11. stoletju ponovno pojavili kot živahna skupnost v Mali Aziji ter v notranjosti Trakije. Velik poudarek so dajali iniciaciji in ustvarjanju razreda adeptov. Sami sebe so imenovali pnevmatiki, po najvišji stopnji izbranih pri gnostikih. Kot večina gnostikov so mesalijanci zavrnili Staro zavezo. Izvor njihove kristologije je težko pojasniti. Verjeli so, da je Sveti Duh vstopil v snovno telo Jezusa s pomočjo smrtnega semena, vendar nikoli nista postala eno. Mariji zato niso pridodajali nobene vrednosti. Tudi križa niso častili. Njihova geneza je bila izrazito gnostične narave, saj je razlagala nastanek sveta preko padca Satana, starejšega sina Boga, imenovanega tudi Prvi princip. Satan se je uprl Očetu in doživel padec, po katerem je ustvaril pokvarjeni materialni svet. Človek je bil na snovni svet vezan prek duše, v kateri pa je bival demon, ki ga je bilo potrebno prek zelo nazorne in intenzivne molitve očenaša³¹ (ne krsta) izgnati ter s tako doseženo ekstazo se je lahko v dušo spustil Sveti Duh. Edino s kultiviranjem ravnodušnosti je bilo možno doseči idealno stanje, v katerem je ponovni greh bil nemogoč. Doseganje takega stanja je potekalo skozi strogo triletno abstinenco z neprestanimi molitvami, posti in askezo, ko se je naposled zares vzpostavil trajni odnos s Svetim Duhom, po katerem obstoj greha ni bil več možen. Iniciranec se je potemtakem lahko vrnil nazaj v vsakdanji svet razkošja in razuzdanosti brez kakršnega koli ogrožanja svoje lastne odrešitve, saj je odtlej pripadal božjemu. Pri mesalijancih so lahko tudi ženske pripadale razredu pnevmatikov. Skozi ves čas svojega obstoja so bili zaničevani in preganjani s strani ortodoksije, saj so jih obtoževali hudičevega čaščenja. Na tretjem ekumenskem koncilu v Efezu leta 431 so poleg obsodbe nestorijanstva, proglasili tudi njihovo knjigo *Asketikus* za herezijo. Kljub preganjanjem se je gibanje v Bizantinskem kraljestvu ohranilo, saj so svoje dualistične gnostične doktrine z evangeličansko gorečnostjo uspešno ohranjali s pomočjo knjig in vplivali na poznejše, srednjeveške, verske skupnosti, med njimi najbolj na bogomile.

---

³¹ Molitev kot edina prava duhovna sila, s katero je možno odgnati zlo, je vsebovala smrkanje in slinjenje, saj naj bi bil demon uspešno izgnan le skozi sluz iz nosu ali ust, v obliki sline.

4 Religijski dualizem

Religijski dualizem z vprašanjem razporeditve dobrega in zla, ki obstajata tako v kozmosu, na Zemlji in v človeku, je po Južnič (1991, 73) predstavljal trd »dogmatični oreh«, ki je povzročal teološke napetosti ter polemike znotraj vseh večjih religiozних sistemov, še posebej pa krščanskega. V »totalni« shemi dualizma se namreč izpostavlja »diadičnost, dihotomijo med dobrim in zlom z analogijo zoperstavljenosti svetlobe in teme, razdorom in ločenostjo med duhovnim in materialnim, z razliko med dušo in telesom. V te in še druge dodatne diadičnosti je razpet človek in seveda vanje vpet in zapleten. Dobro se poenostavljeno poseblja z bogom in zlo s hudičem« (Južnič 1991, 74). Glavno vprašanje je bilo, zakaj neskončno dober Bog dopušča zlo, ki prizadane pravične, nedolžne, verne ljudi? Po Južnič (1991, prav tam) naj bi religiozni dualizem osvobajal Boga dela njegove moči in vsemogočnosti, da bi na tak način ohranil Božjo dobroto in pravičnost (na račun Božje vsemoči), saj kljub obstoju ter obstojnosti absolutnega zla, upa v končno zmago temeljnega Dobrega.

Mnogo teorij je poskušalo pojasniti nastanek in razvoj dualističnih teženj znotraj verskih sistemov. Prav raziskovanje narave in dinamike odnosov religijskega dualizma ter abrahamskih monoteizmov je omogočilo vpogled v proces izgradnje normativnih ortodoksij, na podlagi opredelitev in ovržb doktrinarnih napak, heterodoksij ter herezij. Teorije, ki so zagovarjale dualizem kot vmesno stopnjo iz politeizma v monoteizem, so bile zavržene. Obveljalo je prepričanje, da je dualistične prvine moč najti znotraj vseh velikih religij, v večini soterioloških, v perzijskem zoroastrizmu³², v grški religiji, predvsem pri orfitih, na katere je vplival filozofski dualizem Pitagore in Platona. Orientalsko-grške primesi pa so vplivale na judovsko in krščansko vero. Judovska opozicija dveh polov, Princa luči (Mihaela) in Angela teme (Satana), ki velja za prikrojeno različico iranskega dualizma, je postala očitna ob najdbi in objavi esenskih³³ Mrtvomorskih (Kumranskih) spisov. Po padcu jeruzalemskega templja so si rabini prizadevali svoje razlage združiti z esenskimi dualističnimi težnjami in od tod so se nekateri koncepti prenesli na zgodnje krščanstvo (Zalta 2001, 592),

Termin dualizem³⁴ se je v zgodovini preučevanja družbenih fenomenov uporabljal v različnih religiozno-zgodovinskih, teoloških, filozofskih, antropoloških in socioloških kontekstih ter

---

³² Zoroastrizem nekateri imenujejo tudi *mazdaizem*, po glavnem božanstvu Mazdajasna, predvsem zaradi obredov, naslovljenih na to božanstvo in *parsizem*, glede na zoroastrsko skupnost parsov, ki živijo na zahodu Indije.

³³ Eseni so bili heterodoksna judovska skupnost, ki je bivala v Kumranu (Qumran) ob Mrtvem morju med letoma 130 pr.n.št. do 70 n.št.

³⁴ Najprej je termin dualističen predstavljal tipološki konstrukt za analizo in klasifikacijo religioznega fenomena, ki ga je prvi uporabil angleški orientalist Thomas Hyde okrog leta 1700, za opis starodavnega perzijskega verovanje v dva osnovna principa, enega večnega in

diskurzih, kar je pogojevalo terminološko in semantično nejasnost pojava. Od tod potreba po oblikovanju tipologij, ki bi določile mesto dualizmu znotraj splošne zgodovine religij. Po Zalti (2001, 592–593) je potrebno ostro ločiti med etičnim dualizmom³⁵ in kozmološkim dualizmom³⁶ (dobro in zlo kot dve osnovni, nasprotujoči si ter nezdružljivi absolutnosti). Bistvo kozmičnega dualizma je spopad sil dobrega in zla. Znotraj tovrstnega dualizma pa obstajajo različice, ki nastajajo na podlagi ugotavljanja izvora in usode zla. Ena izmed najpogostejših je *monarhični* dualizem s tezo *zmernega* dualizma, kjer je eno izmed dveh načel izšlo iz prvotnega, torej vzvišanega principa. Uporni in maščevalni prvorojenec (Satan) se je ločil od Očeta in ustvaril materialni svet. Bog Oče je v želji rešiti človeštvo iz materialnega pekla, poslal svojega mlajšega sina, Jezusa Kristusa, Odrešenika. Po tej verziji se je človek lahko osvobodil s pomočjo spoznanja (gnoze), ki ga je ponujal Kristus. Druga varianta pa je *radikalni* ali *absolutni* dualizem z učenjem, da je Zlo večno, Satan pa je predstavljal sina Zlega Boga, ki je napadel kraljestvo Dobrega Boga ter zaslužnil angele s pomočjo telesnosti. Miroslav Brandt (1989, 374) je recimo dualizem razdelil na tri vrste, in sicer na antikozični (svet v svoji biti zlo); zoroastrični (svet je dober, zlo pa predstavlja kot zunanjo silo, ki prihaja od zunaj); metafizični (izpostavlja, da v kozmosu poteka nenehni boj med dvema nasprotujočima si, a hkrati komplementarnima načeloma). Najbolj znano in sistematično izdelano tipologijo religijskega dualizma pa je podal Ugo Bianchi (povzeto po Stojanov 2015, 6–15), ki je predlagal tri glavne veje razlikovanja znotraj tradicij religijskega dualizma. Prva veja ločuje *radikalni* ali *absolutni* dualizem od *zmernega* (monarhističnega) dualizma, kar ustreza zgoraj opisanemu Zaltinemu kozmičnemu dualizmu. Absolutnemu dualizmu naj bi pripadali pozni avestanski in srednjeveški zoroastrizem, manihejstvo ter nekatere verzije srednjeveških krščanskih dualističnih herezij (pavlicijanstvo, bogomilstvo, katarstvo), radikalne dualistične predstave pa so bile zaznane tudi v antičnem orfizmu, v nekaterih naukih platonizma in hindujske samkhya filozofije. *Zmerni* ali *monarhični* dualizem pa je predstavljen v nekaterih klasičnih gnostičnih sistemih in v antropogonski doktrini Platonovega dela Timaja. Druga veja razločevanja se nanaša na časovni okvir, znotraj katerega dva principa delujeta drug proti drugemu. Ločitev se vrši na *dialektični* dualizem in *eshatološki* dualizem. Pri prvem gre za večno delovanje v cikličnem oz. ponavljajočem se

---

drugega ustvarjenega. Ponovni interes za preučevanje dualizma znotraj religiozno-zgodovinskega okvirja pa se je pojavil v času odkritij in publikacij gnostične Nag Hammadi knjižnice ter Mrtvomorskih/Kumranskih spisov.

³⁵ Dobro in zlo kot moralno nasprotujoča si principa, med katerima je človek, ki se na podlagi svobodne volje odloča med njima.

³⁶ Zalta ločuje kozmični dualizem tudi od filozofskega dualizma; kot primer navaja platonski dualizem, kjer nastopata opozicijska para oz. dvojnost med umrljivim telesom in nesmrtnostjo duše ter med svetom, ki ga je možno zapopasti s čutili in svetom idej. Platonistični tip »duša-telo« dualizma je močno zaznamoval judovsko in krščansko tradicijo. V antiki se je kot že zgoraj omenjeno opozicija materije in duha najbolj izrazila v orfitsko-pitagorejski tradiciji, katerih privrženci so se imenovali *katharoi*, čisti. Duša ali božanska iskra (pri gnostikih) je bila ujeta v svojem fizičnem telesu (soma), ki je predstavljal grob (sema). Očiščenje duše je bilo možno doseči z askezo, očiščenjem (*katharmoi*) in posvetitvijo (*teletai*).

procesu časa. Tovrstne motive in elemente je možno najti v orfizmu, v učenjih Empedoklesa ter Heraklita, kitajski filozofiji in taoizmu. *Eshatološki* dualizem pa se osredotoča na eshatološke dogodke in dokončno odrešitev sveta, z izginotjem negativnega principa zla ob koncu časa. Ideje o omejujočem trajanju zla je moč najti v zoroastrizmu, manihejstvu, v gnostičnih tradicijah, v srednjeveških herezijah bogomilstvu in katarstvu. Tretja linija razločevanja pa je povezana z odnosom do materialnega sveta in snovi. V (*pro*)kozmičnem dualizmu je fizični svet dojet kot stvaritev dobrega principa v nasprotju z verovanji *antikozmičnega* dualizma, kjer sta fizični svet ter snov dojeta kot produkt principa zla (teme) kot čisto nasprotje duhovnemu svetu (luči). Od tod tudi negacija telesa in povzdigovanje duše. Antikozmične ideje je moč zaslediti v nekaterih tokovih hinduizma in orfizma, v kozmogonskih, kozmoloških ter soterioloških shemah raznih zvrsti gnosticizma, manihejstva, pri pavlicijanih, bogomilih in katarjih.

4.1 Duhovni izvori religijskega dualizma

Prvi večji religiozni sistem na relaciji odnosa dobrega in zla je izdelal Perzijec Zaratustra ali gr. Zoroaster, katerega razpon življenja med strokovnjaki zaenkrat še ni točno določen, deloval pa naj bi na severovzhodu današnjega Irana (Smrke 2000, 157)³⁷. Zoroastrizem je religija, ki je vplivala na vse tri abrahamske verske tradicije. Zanj je življenje predstavljalo nenehen boj med dobrim in zlom, med svetlobo ter temo. Za razliko od politeistične vedске Indije je zoroastrizem v ospredje postavil monoteistično božanstvo, *Ahuro Mazdo* ali »modrega gospoda«, iz katerega je izhajalo vse dobro in se ga je častilo z dobrimi mislimi, besedami ter dejanji. Iz njega sta izšla *Spenta Mainju* (»sveti duh«) in *Angra Mainju* (»sovražni in uničevalni duh«), ki sta ob začetnem srečanju osnovala življenje ter smrt in razvila antitetične prvine dobrega in zla, kjer se je posameznik skozi konfliktne situacije odločal za Resnico (*asha*) ali Neresnico (druj). Ideja svobodne izbire je bilo osnovno izhodišče zoroastrizma in je nakazovalo na to, da zlo ni prirojeno, temveč se zanj človek odloči po lastni izbiri. Človek se je lahko s svojimi mislimi, besedami in dejanji odločal med dobrim in zlom, ob smrti pa je na podlagi načina življenja vsakomur bilo sojeno. Sojeni so bili prek zakona, pri čemer *Ahura Mazda* ni bil tisti, ki je presojal in sodil. Izvirna zoroastrska dualistična shema je kasneje doživela transformacijo, kjer se je ob bok *Ahura Mazdi* (*Ohrmazdu*), prej najvišji duhovni entiteti, pojavil *Angra Mainju* (*Ahriman*). *Ohrmazd* in *Ahriman* sta postala prvobitna in neodvisna principa (Zalta 2001, 594). Svetli bog *Ahura*

³⁷ Nekateri postavljajo življenje Zaratustre v 6 000 pr. n. št, drugi pa celo 10 000 leti ali 8 000 pr. n. št. Resnejše datacije pa se raztezajo od 17. stoletja do 6. stoletja pr. n. št. pa tudi letnica 1 200 pr. n. št se pojavlja. Pretiravanja glede datacij je možno pripisati dejstvu, da so z bolj starejšim datumom želeli dati religiji večjo veljavo.

Mazda se je s svojimi dobrimi duhovi³⁸ boril proti zlemu bogu *Ahrimanu* ali *Angra Mainju*, »duhu uničevanja«, in njegovimi hudobnimi duhovi. V zoroastrizmu je vladal eshatološki optimizem, saj naj bi na koncu zmagalo dobro, s prevlado sil svetlobe. Značilna je bila tudi ideja o obnovitvi ali končnem telesnem vstajenju, ki je bila postavljena v čas združitve nebes in zemlje. Nekateri trdijo, da je bil zoroastrizem prva religija, kjer je bilo prisotno verovanje v končno sodbo, nebesa, pekel, vstajenje, nesmrtno dušo, vendar je Smrke (2000, 160) mnenja, da so podobne eshatološke koncepte poznali že stari Egipčani. Zoroastrska religija se je širila tudi zunaj perzijskega cesarstva in močno vplivala na oblikovanje novih religioznih gibanj na Bližnjem vzhodu. Pod babilonskim vplivom se je oblikovala nova smer v zoroastrizmu, *zurvanizem*, imenovan tudi »zoroastrska herezija« (Hinnells v Zalta 2001, 594), ki je verjel v samo en najvišji princip. Po zurvanistični mitološki shemi je *Zurvan*, vrhovni, neskončni in večni bog Časa, hrepenel po sinu. V želji, da bi iz svoje androginiteti spočel sina, je opravljal daritve in po tisočletjih neuspeha je podvomil v svoja dejanja. Rodil je dvojčka, *Ohrmazda*, utelešenje svoje modrosti, in *Ahrimana*, inkarnacijo svojega dvoma. Zlo v zurvanizmu je izhajalo iz dvoma, iz določene nepopolnosti prvega vzroka, zatorej je bitka med dvojčkoma pripomogla k obnovitvi božanske celosti in harmonije.

Kot posrednika zoroastrskih idej na krščanstvo sta bila poleg judaizma pomembna tudi mitraizem in manihejstvo, kljub radikalnemu predrugačenju nekaterih zoroastrskih idej. Mitraizem, ki nosi ime po starodavnem indoiranskem bogu svetlobe in sonca, katerega čudežno rojstvo je sestavni del iransko-sinkretističnega mita o »kozmoškemu vladarju – odrešeniku« (Eliade 1996a, 193), je bila priljubljena religija v rimskem imperiju. Smrke (2000, 165) omenja, da je mitraizem vseboval zoroastrske ideje, ki so tudi postale del krščanstva: verovanje v nebesa in pekel, končna sodba, vstajenje mrtvih, kozmični dualizem, apokaliptična zmaga luči nad temo. Tudi mitraistični obred pitja vina in zaužitja koščka kruha spominja na krščansko evharistijo. Inicijacije so opravili z vodo, ki naj bi očistila človeka od grehov. Pri mitraistih je bila nedelja sveti dan, 25. decembra pa so častili rojstvo boga Mitre. Ti doktrinarni in ritualni elementi vsekakor nakazujejo neposredno krščansko prevzemanje od mitraizma. Ob podpori cesarjev je čaščenje boga Mitre skorajda postalo državna vera, vendar je z Gracijanovim³⁹ ediktom iz leta 382 nastopilo obdobje uradnega zavračanja mitraizma, saj je skrivni kult postal prepovedan in preganjan. Številne religiozne

---

³⁸ Obstajalo je šest manjvrednih božanstev ali Blagodejnih, ki so skupaj z *Ahuro Mazdo* oblikovali heptado – sedmero božanstev, ki so s skupnimi močmi oblikovali svet, iz sedmih kreacij.

³⁹ Rimski cesar (359 – 383).

ideje iranske sinkretistične tradicije sta krščanstvo in islam vsrkala vase, med drugim motive rojstva in angelologije, temo *magusa*, teologijo luči (Eliade 1996a, 197).

4.2 Manihejstvo

Dualizem je dobil svojo najbolj dovršeno obliko z manihejci, versko skupnostjo zbrano okoli perzijskega preroka Manija⁴⁰, znanega tudi kot »apostola Luči« (Stojanov 1994, 91; Townsend Bradford 2007, 13) iz tretjega stoletja, ki je pridigal po Mezopotamiji, Perziji in Indiji. Glede na geografsko poreklo manihejstva ga dandanes bolj preučujejo prek konteksta mezopotamskih religij kot pa krščanske herezije (Mirecki v Barnstone in Meyer 2003, 569). Najdeni dokumenti pričajo, da so bili manihejci močni v misijonarstvu, saj so svoje pristaše pridobivali ne samo v severni Afriki⁴¹ in Aziji⁴², pač pa tudi po Evropi⁴³. Na ugoden odmev je manihejstvo naletelo zlasti med politično preganjanimi in socialno zatiranimi sloji, ki jim je bila manihejska misel v uteho, še posebej tisti del, da vsaka zemeljska oblast pripada Satanu. Verska prepričanja manihejcev so se uspešno širila med privrženci gnostičnih gibanj, tudi s pomočjo politične zaščite s strani sasanidskega (perzijskega) kralja Šapura I., na katerega je prerok naredil močan vtis in zato jim je leta 242 ali 243 podelil svobodo oznanjanja. Podpora manihejstvu je bila posledica preišljene strateške poteze kralja Šapurja, ki je v sinkretistični religiji videl potencial združevalne sile v njegovem, izrazito heterogenem, kraljevstvu (Stojanov 1994, 90–91). Prerok Mani si je prizadeval ustvariti vesoljno religijo, na podlagi predhodnih verovanj, ki bi bila dostopna vsem, ne le ozkemu krogu inicirancem. Na oblikovanje manihejskih religijskih idej so tako vplivali zoroasterizem, budizem, hermetizem, helenistična filozofija in zgodnje krščanstvo. Obstoječe religije so se mu zdele nepopolne, čeprav je v svoj sinkretizem vključeval njihove elemente z namenom lažjega širjenja nauka med ljudmi. Jezusu je tako podelil veliko vlogo, v Indiji pa si je sposodil teorijo o preseljevanju duš, dualizem luči-teme, eshatološki mit pa je povzel po iranskih religioznih idejah. Svetovnost religije se je po Maniju dosegala tudi z misijonarstvom, s katerim se je oznanjal nauk, s pomočjo pisane besede, prevedene v različne jezike. V izogib oznakam

---

⁴⁰ Rojen je bil v Babiloniji leta 216 ali 217, ki naj bi sodeč po grškem pergamentu iz 5. stoletja, imenovanem *Codex Manichaicus Coloniensis* ali *Kölnski kodeks*, odraščal med elhazaiti, judovsko-krščansko versko ločino, ki je bivala vzhodno od Jordana. V mladih letih je iz nje izstopil in ustanovil sinkretistično religiozno gibanje, na podlagi učenj in spoznanj ob branju krščanskih, budističnih ter staroperzijskih zoroastrijanskih besedil. Umrl je križan in razkosan po 26 dneh trpljenja, preživetih v zaporniških verigah, leta 277, po pregonu in zaprtju s strani drugega Šapurovega sina, Bahhrama Prvega s podporo zoroastrske duhovščine magov. Manihejci so v spomin na Manijevo trpljenje enkrat letno obeleževali praznik bema.

⁴¹ Ogromno tekstov koptskih manihejcev je bilo najdenih leta 1930 v Egiptu.

⁴² Zbirko manihejskih tekstov iz 8. in 9. stoletja so našli v kitajskem delu Turkestana, prodrlo je tudi do Indije.

⁴³ Gibanje se je širilo po evropskih provincah rimskega imperija na ozemlju današnje Italije, Španije, Galije.

krivoverstva in napačnim interpretacijam je Mani priredil sedem obravnav, ki so sestavljale njegov kanon⁴⁴.

Bistvo manihejskega teološkega nauka po Eliadeu (1996a, 230) lahko povzamemo z dvema modeloma – model dveh počel in model treh momentov. Kdor se je hotel priključiti Manijevi religiji, je moral vedeti o obstoju dveh po naravi ločenih, a sobivajočih počelih, Luči in Temi, ter o obstoju treh momentov (ali treh obdobj): prvem, ko sveta še ni bilo in je bila Luč ločena od Teme; vmesnem, ko je Tema napadla področje Luči; in končnem, ko bosta obe počeli znova ločeni. Ideja o dualizmu je izhajala iz staroperzijskega mita o obstoju dveh neodvisnih počel: Luči in Teme, ki bivata vsak v svojem kraljestvu in sta v nenehnem boju za prevlado. Kraljestvo Luči je bilo sestavljeno iz petih elementov ali *stoicheia* (zrak ali svetlobna sapa, veter, luč, voda in ogenj), ki so vsebovali pet »bivališč« (Inteligenca, Znanje, Razum, Misel, Premislek). Za manihejstvo je nasploh bil značilen nauk o *pentadah*. Obe kraljestvi, tako svetlobe kot teme, sta bili sestavljeni iz petih prvin. Prvine kraljestva Teme so bile tako mrak, voda, pekoči vetrovi, ogenj in dim, ki so jih obvladali arhonti, kot so demon, lev, orel, riba ter zmaj s Princem Teme na čelu (Mirecki v Barnstone in Meyer 2003, 576). Dogajanje v svetu je bilo podrejeno boju med Očetom Dobrega in Princem Teme. Mani je radikaliziral zoroastrski kozmični dualizem in ga postavil v središče ločitve na dva nasprotna pola – dihotomijo snovnega in duhovnega, pri čemer je snovni svet predstavljal nekaj slabega, saj je bilo delo Demiurga – nasprotnika Boga Resnice. V tipični maniri gnostične inverzne geneze je lahko zlobni Stvaritelj ustvaril le materijo, na podlagi spolnega občevanja in rojevanja, napram aseksualnemu Očetu Dobrega, ki je lahko prebudil čiste, duhovne entitete. Posledično je tudi Adam, ki je bil ustvarjen po podobi svojega Stvaritelja, a z Božjim delčkom Luči, lahko le nadaljeval začarani krog spolnega občevanja in rojevanja. Snovna narava Adama se ni zavedala svojega čistega izvora v kraljestvu Luči, zato je Oče Dobrega poslal Jezusa, da bi ga prek samozavedanja podučil o njegovi pravi naravi. Mani je Jezusa Kristusa dojemal kot glavnega sela, ki je bil božanskega porekla s snovnim telesom in samo navidezno smrtno bitje. Značilno je bilo tudi panteistično pojmovanje Jezusa, ki ni predstavljal samo razodete Luči, temveč je obstajal povsod, saj je označeval Božjo odrešitev človeka. Manihejci zato niso priznavali evharistije pri svetem obhajilu. Jezus Luči je Adamu dal jesti z odrešilnega drevesa spoznanja in ga poučil o nevarnostih spolne prokreacije ter ga spodbudil k vzdržnemu načinu življenja (idealni model vedenja v manihejski etiki). Eva pa je vmes (»kot se za žensko

---

⁴⁴ Od tega obsežnega korpusa se je ohranilo zelo malo, pa še to samo v prevodih. Dela so bila napisana v srednji perzijsčini, sirščini in vzhodni aramejščini. Kanon so sestavljale knjige Živi evangelij, Zaklad življenja, Pragmateia, Knjiga skrivnosti, Knjiga velikanov, Pisma, Šapurhan.

spodobi») z zlobnim arhontom občevala in rodila sina Kajna, s katerim je prek niza incestoidnih odnosov rodila Abela in hčere. S pomočjo arhonta je Eva zavedla tudi vzdržnega Adama in mu rodila sina Seta, ki je vseboval več Luči kot ostali njeni otroci. Zadnje in dokončno dejanje v Manijevi kompleksni zgodovinsko-kozmični drami pa je bilo zaznamovano z veliko vojno med silami teme in s ponovnim prihodom Jezusa, velikega kralja, ki naj bi sodil človeštvu in peklenskim silam. Delci Luči naj bi se zbrali in se dvignili nazaj v kraljestvo Luči, medtem ko naj bi Princ Teme in njegovi ljubljenci bili vrženi v jamo ter zapečateni za vse večne čase. Obe entiteti bi bili zopet ločeni in različni, saj se ne bi več združevali. Manijev kompleksni sistem stvarjenja po Eliadeu (1996a, 233) tako izpričuje tragičen pesimizem, saj je bil svet ustvarjen iz demonske substance, prav tako pa tudi človek, ki je delo demonskih moči in kot tak simbol Božjega poraza. Dejanja drugače pasivnega Boga Očeta pri odrešitvi človeka je možno tako razumeti le v luči poskusa reševanja samega sebe, k ponovni vrnitvi Božjega delca, duše, ujete v človeškem telesu, nazaj k Bogu.

Hierarhija, ki je skupna marsikateri drugi gnostični ločini, predvsem pa za marcioniste, je bila pri manihejcih podobna katarski⁴⁵ – versko občestvo se je sicer delilo na šest hierarhičnih stopenj – vendar med njimi so bili najbolj izraziti posvečeni »izbrani«, »izvoljenci« ali *electi*, za katere je veljalo upoštevanje petih zapovedi strogega asketskega življenja – čistosti, uboštva, prepovedi ubijanja in laganja, nekonzumiranja hrane živalskega izvora. *Electi* so bili edini pravi manihejci, ki so prakticirali skromno potujoče pridigarstvo (Runciman 1955, 15). Spremljali so jih navadni verniki, ki so skrbeli za njihove osnovne potrebe in posebej pripravljeno hrano. Smrke (2000, 166) omenja, da se je etika manihejcev gradila na spoštovanju t.i. *treh pečatov*, in sicer pečata na ustih (*signacula oris*) – prepoved sovražnega govora, nepitje vina in nekonzumiranje mesa⁴⁶; pečata na roki (*signacula manuum*) – nenasilje do živali in rastlin, ki vsebujejo delce Luči ter pečata na spolu (*signacula sinus*) – zavračanje spolnosti kot oblike zaslužjevanja delcev Luči. V manihejstvu se je uveljavil radikalni pesimistični pogled na spolnost, saj naj bi seks prispeval k ujetosti duše v snovnem svetu. Spermato kot seme Luči je bilo potemtakem potrebno zadrževati, saj bi drugače Luč v ljudeh začela izginjati. Ostali verniki pa so bili laični, t.i. *poslušalci*, *katehumeni* ali *auditores*, ki so bili običajni prebivalci, ter so lahko pridobivali zemeljske dobrine, se poročali, a zaradi tega niso mogli doseči popolnega odrešenja kot *electi*, temveč le pravico do neke višje stopnje

---

⁴⁵ Tudi polaganje rok *izbranih* na glave *poslušalcev* naj bi tudi spominjal na katarski krst. Sam Mani je namreč nasprotoval krstu z vodo in namesto tega pridigal o rešitvi duše s pomočjo mističnega spoznanja ali gnoze.

⁴⁶ Po Maniju naj bi rastline vsebovale več delcev Luči kot meso. Đurđević-Stojković (2002, 136) opisuje daritve poslušalcev, ki so vsak dan asketskim *izbranim* prinašali sadje, kumarice in melone, za katere je veljalo, da posedujejo velike količine svetlobe. »*Izvoljenci*« niso namreč smeli trgati sadov z dreves, ker bi s tem povzročali Bogu bolečino.

prerojenja, manj »prebujeni« pa so bili obsojeni na večni krog reinkarnacij in večne ujetosti v svet Teme. Kljub vsemu so se morali držati določenih pravil, ki so se nanašala predvsem na postenje, saj so morali v letu dni opraviti 50 dni posta, in na spovedovanje Bogu ter *electom* (Runciman 1955, 15). Za njih je tudi veljala prepoved ubijanja, laganja, krivoprisege, prakticiranja magije. Cerkveno hierarhijo so pri manihejcih sestavljali moški *electi*. Ohranjena manihejska besedila v latinščini, grščini, srednji perzijski in kitajščini beležijo tako štiri razrede znotraj hierarhije, kjer je glavno figuro predstavljal papež (*archegos* ali *princeps*), Manijev naslednik, ostale razrede pa so predstavljali škofje, starešine in seli.

Med najbolj znanimi nasprotniki manihejcev je bil severnoafriški teolog in škof Avrelij Avguštin (354 – 430), ki je bil sam devet let manihejec v Kartagini. To izkušnjo je zapisal v svoji knjigi. Manihejce je opisal kot »/b/lazneže v svoji ošabnosti, na moč mesene in blebetave, ki so imeli v ustih znake hudičeve, za vabo pa zvarek zmesi iz zlogov tvojega imena in imena Gospoda Jezusa Kristusa ter tolažnika našega, svetega Duha. Ta imena so imeli nenehoma v ustih, a bila so le zvok in šum jezika. Sicer pa v njihovih srcih ni bilo resnice. /.../« (1984, 44–45).

Njegovi zapisi so priskrbeli predlogo za kasnejše razumevanje zahodnoevropskega dualizma v srednjem veku, saj sta manihejstvo in katarstvo imela kar nekaj skupnih točk. Te podobnosti je v 12. stoletju zaznal benediktinski duhovnik Eckbert iz opatije Schönau. Uporabil naj bi oznako katari (čisti), ki naj bi ločevala tovrstno herezijo od starejše manihejske, saj se je zavedal tudi pomembnih razlik med njima (Taylor 2013, 330). Kljub vsemu pa je beseda manihejski kasneje preživela kot pridevnik za označevanje (dualističnih in heretičnih) političnih ter verskih nasprotnikov. Povezava med manihejstvom in krščanskimi dualističnimi herezijami srednjega veka je bila dokazano vedno zmuzljiva, že od kar so jo iskali ter želeli potrditi bizantinski teologi. Njihova pozornost je bila zato usmerjena v Armensko kraljestvo 5. in 7. stoletja, kjer se je oblikovalo zgodnje krščanstvo, vse do srednjega veka pa množično prakticiralo zoroastrizem in zagotavljalo varno zavetje mnogim odporniškim krščanskim herezijam ter heterodoksnim sektam (gnostikom), ki so bežale pred rimskimi ortodoksnimi preganjalci (Stojanov 1994, 104). V takih razmerah se je oblikovalo verovanje, nova oblika absolutnega dualizma, pavlicijanstvo.

4.3 Pavlicijani ali pavlikijanci

Pavlicijansko gibanje, krščanska dualistična sekta, se je najprej pojavilo pred 3. stoletjem v vzhodnih predelih Bizanca, v Mali Aziji in Armeniji v šestem stoletju. Za pavlicijane so se

imeli po apostolu Svetem Pavlu ali pa po antiohijskem patriarhu Pavlu iz Samossate (Južnič 1991, 75). V sedmem stoletju so se razširili po vsem Bizantinskem cesarstvu, vendar so jih cesarji vzhodnega rimskega cesarstva preganjali. Pavlicijani so na vso moč razglašali svoje krščanstvo in sebe imenovali »kristjani«, svojo versko skupnost pa kot edino pravo krščansko cerkev. Njihovo krščanstvo je temeljilo na mitu, po katerem je Bog iz ljubezni do ljudi k sebi poklical enega izmed angelov in mu predstavil svoj načrt odrešitve človeštva. Po Božjem načrtu naj bi se angel spustil na zemljo, kjer naj bi ga rodila ženska in postal bi »Božji Sin«. Na zemlji naj bi ga zasmehovali in zato bi zelo trpel ter na koncu tudi utrpel smrt. Poslušni angel je tako res odšel na zemljo, se rodil Mariji, bil zasramovan kot »Božji Sin«, križan, pokopan, nato pa je vstal in odšel nazaj v nebesa. Kristus je bil za pavlicijane Božji varovanec, ki si je pridobil naziv »Božji Sin« v zameno za poslušnost. Glede vrste pavlicijanske kristologije Stojanov (1994, 105) pravi, da naj bi se tekom zgodovine oblikovali dve verziji, in sicer naj bi se najprej izrekli za adoptioniste (po krstu Kristus posvojen kot Božji Sin), kasneje pa za docetiste (Kristusovo utelešenje bilo le navidezno, zato je niso častili Device Marije kot matere Božje).

Zavračali so zakramente, svete podobe, križ in del Svetega pisma. Sprejemali so le del Nove zaveze, priznavali so vse evangelije, pisma apostola Pavla, medtem ko so Petrova odklanjali. Osnova njihovega nauka je bil strogi in absolutni dualizem, ki so ga izpeljali iz Nove zaveze, predvsem iz delov, kjer se je izpostavljal diametralno nasproten odnos med Bogom ter materialnim svetom. Po mnenju pavlicijanov je bil bog sveta Demiurg, vladar sveta, ki je ustvaril svet in zlo v njem. Stvarnik nevidnega, duhovnega sveta, ki so si ga predstavljali kot nebesa, kjer bivajo angeli, pa je bil dobri Bog ali Bog bodočega sveta (Stojanov 1994, 105).

Kljub odklanjanju materialnosti pa niso posvečali velike pozornosti asketizmu in zanikanju lastnega telesa. Prav tako niso čutili večje potrebe po notranji delitvi verske skupnosti na izbrane in vernike. Po drugi strani pa so svojim vernikom razlagali le evangelije, ne pa tudi posamičnih ezoteričnih učenj o dualističnih prvinah v teh tekstih. Slednji so bili dostopni le izbrancem, imenovanim pastirji ali učitelji, ki so že globlje poznali nauk. Na vrhuncu moči naj bi ustanovili sedem Cerkev v Armeniji in Mali Aziji, Cerkev v Korintu, ki naj bi predstavljala njihovo materinsko Cerkev (Stojanov 1994, 105). Pavlicijani niso sprejeli evharističnega kruha in vina, saj so to daritev dojemali bolj kot simbolno dejanje, prav tako pa tudi krsta z vodo ne. Izvajali so svojo verzijo krsta s polaganjem rok na krščenčevo glavo. Krst po njihovem prepričanju človeka ni očistil izvirnega greha, ampak jim je njihov krst

pomenil predvsem sprejem evangelijev in njihovega nauka. Zaradi tega razloga niso krščevali majhnih otrok, temveč samo odrasle ljudi.

Sredi devetega stoletja so živeli v lastni državi Tephiki (današnja Turčija). V 9. stoletju jih je bizantinski cesar Bazilij I. napadel in primorani so bili zbežati v Sirijo. Tako izgnani iz Sirije, so se po letu 868 povezali s slovanskimi bogomili. Po 11. stoletju pa so izginili, vendar so združeni z bogomili emigrirali v jugovzhodno Evropo in s seboj prinesli neomanihejske tekste, v latinskem prevodu, ki so kasneje postali temeljna svetopisemska besedila katarov.

4.4 Bogomili

Najbolj uspešno krščansko dualistično gibanje, ki je vtisnilo pečat v evropsko religiozno dogajanje, je bilo bogomilstvo, v inkvizicijskih arhivih imenovano *Haeresis Bulgarorum*. Pojavilo se je v prvi polovici 10. stoletja v bizantinski družbi, na območju današnje Bolgarije, Trakije, Makedonije ter Bosne in Hercegovine, razširilo pa se je pod vplivom mesalijancev in pavlicijanov⁴⁷. Gibanje nosi ime po duhovniku, ki so ga klicali Bogumil ali »božji ljubljeneč«. Predstavnik bogomilov naj bi začel javno nastopati okoli leta 930 in se zavzemati za »uboštvo, ponižnost, pokoro in molitev« (Eliade 1996b, 119). Zanj je bil tozemski svet slab, saj ga je ustvaril božji Sin in Kristusov brat Satanael, hudobni Bog Stare zaveze. Bogomili so zavračali Mojzesovo postavo in starozavezne preroke, čaščenje ikon ter relikvij svetnikov in grajali cerkveno hierarhijo ter obredje, ki je bilo hudičevo delo. Križ je predstavljal sovražnika Boga, Janez Krstnik pa znanilec Antikrista. Očenaš je bila edina prava molitev, ki so jo redno molili štirikrat podnevi in štirikrat ponoči.

Bogomilska skupnost ni imela hierarhije, tako so se verujoči moške in ženske spovedovali drug drugemu ter si medsebojno dajali odvezo. Mesa niso uživali niti pili vina niti se poročali. Zagovarjali so pacifistično prakso pasivnega odpora proti razuzdanim bogatim plemičem, saj so bili naveličani cerkvenega blišča in malopridnosti duhovnikov. Bolgarsko bogomilstvo je bilo v glavnem kmečka religija, kjer so revni in zatirani kmetje sovražno nastopili do posestnikov ter bizantinskih uradnikov. Čeprav Stojanov (Zalta 2001, 597) opozarja na pomanjkanje dokazov, ki bi potrjevali temu, saj podatki kažejo na vpliv bogomilstva pri nižji duhovščini in v samostanskem okolju. Meni, da je prav marksistično zgodovinopisje vplivalo na izpostavljanje bogomilstva kot socialnega in kmečkega gibanja, uperjenega proti

---

⁴⁷ Stojanov pavlicijanstvu in mesalijanstvu ne pripisuje velikega pomena, saj je mnenja, da sta bila le ena izmed dejavnikov (med njimi je morebiti bil bolj relevanten zoroastrizem), ki sta oblikovala kompleksni bogomilski nauk. Večjo pozornost Stojanov posveča staroslovanskim prevodom gnostičnih apokrifnih besedil v zgodnjem 10. stoletju, ki so ključno vplivali na razvoj ezoteričnega razumevanja bogomilske vere, kasneje pa katarskega.

fevdalnemu zatiranju. Kakor koli že, s širitvijo v grško govoreči svet Bizanca, v 11. stoletju, je bilo gibanje podvrženo določenim družbenim spremembam. Bazilij II. je leta 1018 zavzel Bolgarijo, zato je se številni bolgarski plemiči naselili v Carigradu, kjer so se po navodilih poročali z bizantinsko aristokracijo. Bogomilstvo, sprejeto s strani nekaterih družin lokalnih plemičev in celo bizantinskih menihov, je organiziralo svojo teologijo. Bogomilska ločina se je zaradi teoloških nesoglasij sčasoma razcepila na absolutne dualiste »Dragovičane«⁴⁸, ki so zagovarjali samostojnost, vsemogočnost in večnost boga Satana, ter na zmerne »Bolgare«, ki so v Satanu videli padlega božjega sina. Cerкви sta bili strpni druga do druge, saj je bogomilstvo v tem obdobju doživljalo razmah in nove skupnosti so nastajale v Bizancu, Mali Aziji ter Dalmaciji (Eliade 1996b, 119).

Bogomilska dogmatika je bila povečini monarhična, saj je poudarjala vero v enega Boga, ki je imel dva potomca – Kristusa in Hudiča, slednji je bil stvarnik pojavnega sveta. Ta pogled naj ne bi izhajal iz starega manihejskega prepričanja, temveč naj bi bil najbližji prav zurvanizmu, ki postulira obstoj najvišjega boga Zurvana, iz katerega izhajata Ohrmazd in Ahriman. Tovrstne predstave naj bi bile v Bolgariji navzoče še pred pojavom bogomilstva in naj bi izvirale iz časa, ko so bili Bolgari še prebivalci ruskih step, kjer so prihajali v stik s sasanidsko Perzijo (Hamilton in Hamilton v Zalta 2001, 597).

V 12. stoletju so preganjanja in procesi proti drugače mislečim povzročili umikanje bogomilov proti zahodnemu Balkanu, njihovi misijonarji pa so odhajali iz Dalmacije v Italijo in Francijo. Bogomilstvo v Srbiji je pretreslo Štefana Nemanjo, ki je po smrti bizantinskega cesarja Manuela Komnena obnovil srbsko neodvisnost. Po zboru proti heretikom je obsodil njihov nauk in prepovedal njihovo dejavnost. Štefanova gonja je okrnila srbsko bogomilstvo, zato so bili prisiljeni se umakniti v Dalmacijo in Bosno, ki sta postali novi središči.

Bogomilstvo v Bosni je bilo bližje krščanski veri, saj je svojo vero zgradilo na temelju evangelijske ljubezni do bližnjega. Verjeli so v Sveto Trojico, blaženo Devico Marijo, v odpuščanje grehov, v raj in angele. Papeža kot cerkvenega poglavarja niso priznavali in njihova Cerkev je bila narodna, avtokefalna. Cerkvni poglavar, imenovan »did«, »djed«, je bil edini episkop bosanske Cerkve. Med bogomili, ki so sami sebe imenovali dobri kristjani, svojo Cerkev pa apostolska, je krožil pozdrav »Hvaljen Bog« namesto »Hvaljen Jezus«. Najvišjemu cerkvenemu poglavarju so sledili *gostje* (škofje), *starci* (župniki) in *krščanini* ter *krščanice* (nižji svečeniki, redovniki, redovnice). *Goste* je volil cerkveni svet, ki je obsegal

---

⁴⁸ Ime so prevzeli po vasi Dragovici na meji med Makedonijo in Trakijo.

več bogomilskih župnij, le-ti pa so skupaj s *starci* izbirali *djeda*. *Starac* je bil župnik bogomilske cerkvene občine, *kršćanin* pa kaplan, ki je bil dodeljen *starcu* ali pa je vodil manjšo župnijo ali pa je bil redovnik. Svečeniki in svečenice so se imenovali *strojnici* ali učitelji bosanske Cerkve in so bili zavezani asketskemu življenju, strogemu postu ter vegetarijanstvu, imenovali so jih popolni kristjani (*savršeni kršćani*), nosili so črne dolge obleke, dolge brade in lase. Ostali verniki niso bili prisiljeni voditi tako strogega načina življenja. Bogomili so imeli male hrame ali sobe namesto cerkva. V hramih ni bilo oltarja, saj niso imeli maš, ker niso verjeli v zakrament svete evharistije (Bjelovučić v Zalta 2001, 598).

Bogomilski nauk se je širil z apokrifnimi deli, v srednjem veku je tako krožilo po vzhodni Evropi več apokrifnih del, ki so jih pripisovali duhovniku Jeremiji, najbolj znano srednjeveško delo je bilo Drevo križa, ki je sicer gnostično delo iz Nikodemovega evangelija, vendar so mu bogomili pridodali dualistične prvine in hudiču povečali veljavo. Biblični mit o Kristusu so bogomili zamenjali z lastno izpiljeno kozmologijo in teogonijo ter zavrgli Staro zavezo, katere božanstvo so smatrali za Satana. Metodo reinterpreteriranja je moč zaznati tudi v *Interrogatio Iohannis*, v edinem avtentičnem delu, ki so ga v latinščino prevedli južnofrancoski inkvizitorji (Eliade 1996b, 120).

Sčasoma so bogomili morali bežati tudi z Balkana preko Albanije v Italijo in Sicilijo, nato pa proti južni Franciji ter Severni Evropi. Kljub temu so bili uradno uveljavljeni v Bolgariji, v prvi polovici 13. stoletja, in v Bosni, pod banom Kulinom. Po otomanski osvojitvi teh območij pa je ločina začela izgubljati na moči in vplivu ter se večinoma spreobrnila v islam. V prvih dveh desetletjih 12. stoletja so bogomilski misijonarji uspešno »penetrirali« bogomilske ideje že v Italiji, Franciji in zahodni Nemčiji. V Franciji jim je uspelo s svojimi nauki navdušiti nekatere plemiče in celo duhovnike. Nekje med leti 1166 in 1167, v samem vrhuncu francoskega katarstva, je bil v St. Felixu de Caramana, vzhodno od Toulousa, sklican cerkveni koncil, na katerem so se zbrali privrženci iz celotne Francije, Katalonije, Lombardije in z Balkana. Za mnoge zgodovinarje je ta dogodek zaznamoval prihod bogomilstva in absolutnega dualizma v zahodno Evropo, v pokrajino Languedoc. Predsedstvo koncila je vodil patriarh dualistične Cerkve Nikitas iz Konstantinopola, bogomilski škof, ki ga različni inkvizicijski viri navajajo kot papeža heretikov. Na tem koncilu so vzpostavili osnovno administrativno strukturo sekte z določitvijo temeljnega organizacijskega telesa, ki ga je predstavljala katarska Cerkev.

5 Katari

Katarstvo je bilo zadnje vplivno zahodnoevropsko gnostično-krščansko-dualistično heretično gibanje, ki se je najbolj razcvetelo prvotno v nekaterih porenjskih mestih (posebaj v okolici Kölna)⁴⁹ in v severni Italiji (Lombardiji), Flandriji, severni Franciji, nato pa se je razširilo na jug Francije, predvsem v Provanso ter Languedoc, kjer je bilo tudi največ privrženecv te srednjeveške heterodoksije, od približno sredine 12. stoletja pa vse do njihovega izkoreninjenja v 14. stoletju. Njihov dualistični nauk naj bi se širil po Evropi predvsem s pomočjo vračajočih se križarjev in trgovcev z Orienta (Stojanov 1994, 156–157; Holzer 1995, 153). Pri oblikovanju temeljnih katarskih doktrin so imeli največ zaslug bogomili iz Bolgarije in Bosne ter bizantinskega Konstantinopla. Dvom o iskanju izvorov dualistične misli na Vzhodu, je po mnenju Stevana Runcimana z gotovostjo možno ovreči. Iskanje sicer poteka še naprej, tako na primer Anja Zalta (2004, 270; 2005, 39) navaja domnevo Jean Duvernoya, ki meni, da je možno iskati izvor katarstva že v »origenskih« koreninah. Del študij pa se ukvarja z izvori tudi znotraj domačijskih sistemov verovanj na samem jugu Francije. Obstaja mnogo primerjalnih študij, vendar pa pri tem hkrati ne gre zanemariti tudi doktrinalne avtonomije posameznih verskih struj. Nedvomno je bilo delovanje bogomilskih misionarjev na tem območju tako močno, da so že do 12. stoletja imeli katari svojo mrežo škofovstva od juga do severa Francije, v Kataloniji in po celotni severni Italiji, z razpršeno skupnostjo od Lombardije pa vse do Rima. Mnoga religijska gibanja so prav na jugu Francije ustvarila »novo Aleksandrijo«, kjer so uspevala različna religiozna verovanja in filozofske smeri, vključujoč novoplatonizem, hermetizem, judovstvo, krščanstvo ter gnosticizem. Cerkevne avtoritete so bile primorane se ostro odzvati na tako stanje znotraj sicer religijsko hierarhično urejenega srednjeveškega evropskega Zahoda, saj je tovrstna heterogenost resno ogrožala njihov primat.

V tem poglavju diplomskega dela se bom osredotočila, kot sem že omenila v uvodu, na *albižane*⁵⁰ iz južnofrancoske pokrajine Languedoc in pri tem izpostavila glavne kulturnozgodovinske, družbene ter religijske dejavnike, ki so vplivali na njihov nastanek, razcvet in zaton. Katarsko gibanje je bilo namreč v tem delu srednjeveške Evrope najbolj plodovito, organizirano in najmočnejše ter kot tako predstavlja idealnotipsko obliko za preučevanje. Prav zaradi svoje moči so predstavljali nevarnost Rimskokatoliški cerkvi in posvetnim oblastem, zato je sledilo kruto zatrtje v obliki homocida ter kulturocida.

⁴⁹ Med prvimi, ki je zaznal pojav katarskega gibanja v nemških mestih in o hereziji med leti 1140 in 1144 podrobno poročal, je bil pripadnik meniškega reda »belih kanonikov« ali premonstratencev Eberwin Steinfeldski, prijatelj Bernarda iz Clairvauxa, francoskega teologa ter opata cisterijanskega reda, glavnega preganjalca languedoških katarov.

⁵⁰ Različna poimenovanja privrženecv katarskega gibanja bom izpostavila v nadaljevanju.

5.1 Poimenovanje katarov

Kot že rečeno, je izraz *katar* uporabljen kot krovni izraz, konstrukt, s strani modernih preučevalcev tega zgodovinskega in socialnega fenomena. V zgodovinskih virih o katarskih gibanjih obstaja kar nekaj različnih poimenovanj in oznak za pripadnike tega drugače izrazito heterogenega gibanja, odvisno pač od zgodovinskega obdobja, ozadja ter območja delovanja. Na tem mestu omenjam samo najbolj pogosta imena v literaturi, ki jih je med drugim izpostavil tudi Runciman (1955, 184–185). V bolgarskih in bizantinskih virih je bilo moč najti izraze *bogomili*, pa tudi *kudugeri*⁵¹, v Franciji je recimo njihova povezava z bogomili bila nakazana z vzdevki *bougres*, *bugres*, *bogri* ali bolgari. Sam izraz katarji *catari*, *kathari* ali nemško *Ketzer*, pa tudi *cazari* ali *gazari* je grškega izvora (καθαροί, *katharoi*⁵²) in naj bi ga privrženci uporabljali za poimenovanje svojih *perfektov ali popolnih*, posebne skupine znotraj verujočega občestva, a se je sčasoma začel nanašati na vse člane skupnosti. R.I. Moore (2006) omeni, da take oblike poimenovanja heretiki iz Languedoca niti njihovi katoliški nasprotniki niso nikoli uporabljali. Izraz naj bi se prvič začel uporabljati okrog leta 1163 kot ime za heretike iz Porenja, od 13. stoletja dalje pa naj bi ga redno uporabljali samo v Italiji. V Italiji in Dalmaciji so tamkajšnji pisci v poznem 12. in 13. stoletju uporabljali tudi izraz *patareni*, ki se je nanašal na reformistično gibanje znotraj cerkve v Milanu. V poznem 11. in 12. stoletju se je na severu Francije, v Flandriji in Angliji ustalil izraz *publikanci*, ki je predstavljal udomačeno ime za pavlicijane, na jugu Francije pa se je do začetka 13. stoletja uveljavil izraz *albižani*⁵³, nanašajoč se na mesto Albi. Zelo pogosto ime se pojavlja tudi *Bonnes Hommes* (*bons omes*), kar pomeni *dobri ljudje* ali *dobri kristjani*, ki so ga katarji prvotno uporabljali predvsem za poimenovanje *perfektov*⁵⁴, kasneje pa so ga katoliški pisci uporabili za poimenovanje celotne skupine. Prav delovanje *dobrih ljudi* in njihovo zgledno skromno življenje je pritegnilo sledilce v languedoški pokrajini.

5.2 Srednjeveška languedoška »renesansa«

Kako je bil vzpon katarstva mogoč prav v južnem delu srednjeveške Evrope? Kateri družbeno-zgodovinski dejavniki so omogočili vzcvet katarskega gibanja, z glavnim »epicentrom« v pokrajini Languedoc? Smiselna se zdi obravnava širšega in ožjega zgodovinskega ter družbenega konteksta takratnega časa in prostora zaradi lažjega razumevanje tega fenomena. Srednji vek je namreč predstavljal okvir družbeno-kulturnega

⁵¹ Bizantinski pisatelj Simeon ga je uporabil v 15. stoletju in se je najbrž nanašal na ime vasice Kutugertsi.

⁵² Pomeni čist, popoln.

⁵³ Ne gre ga zamenjavati z izrazom *albanenci*, italijanskim poimenovanjem katarov, glede na njihovo pogostost v okolici mesta Alba.

⁵⁴ Tudi R.I. Moore (2006) pravi, da so sledilci katarske herezije v 13. stoletju, v pokrajini Languedoc, tako naslavljali svoje duhovne vodje, tako moške kot ženske, *bons omes/bona femnas*, kar naj bi potrjevali inkvizicijski viri iz sredine 13. stoletja naprej.

razvoja, značilnega prav za zahodno Evropo. Kratka analiza evropskega srednjega veka mi bo namreč omogočila vpogled v družbeni ustroj in srednjeveški imaginarij, ki je pogojeval nastanek ter razvoj vplivnega socialno-zgodovinskega gibanja. Kakšna je bila torej srednjeveška zahodna Evropa?

Pojem »srednji vek« naj bi bil po Miroslavu Brandtu (1980, 11) v splošni rabi že od začetka 9. stoletja. Prvi, ki naj bi pojem uporabil za poimenovanje dobe, različne od antike, je bil italijanski humanist in zgodovinar Flavio Biondo, ki ga je omenil v svojem delu *Historiarum ab inclinatione Romanorum decades* iz leta 1453. Od takrat naprej so ga pod različnimi imeni – *medium aevum*, *media aetas*, *media tempestas* omenjali različni pisci 15., 16. in 17. stoletja. Zamejitve tega obdobja v razvoju človeške zgodovine so se razlikovale med seboj, odvisno od pomembnih obeležij epohe. Težava pri opredeljevanju takšnega obdobja kot je srednji vek ni v tem, da najdemo meje, ki jih lahko opravičimo z vseh zornih kotov, temveč meje, ki so sploh opravičljive. Eden izmed najpogostejših izpostavljenih dogodkov, ki so zaznamovali začetek srednjeveške dobe, je tako padec Zahodnorimskega cesarstva leta 476. Rodney Stark v svojem delu *Zmagoslavje razuma* (2012, 87) povezuje padec Rimskega cesarstva s pozitivno izkušnjo takratnega slehernika, ki se je tako osvobodil plačevanja davkov in zatiranja. Razvijati so se namreč začele nove tehnologije, ki so jih ljudje množično začeli uporabljati. Posledično je to vodilo v boljše življenje navadnih ljudi in populacija je rasla. »Delavskemu razredu ni bilo več treba puščati krvi za financiranje osupljivih ekscesov rimske elite ali za gradnjo ogromnih spomenikov, ki so bili namenjeni potrjevanju imperialnih egov, ali za vzdrževanje ogromne vojske, ki je osvajala kolonije. Človeški trud in spretnost sta se namesto tega usmerila k boljšim načinom kmetovanja, plovbe, transporta blaga, gradnji cerkva, vojskovanju, izobraževanju in celo izvajanju glasbe« (Stark 2012, prav tam). Vendar je treba poudariti, da so se dejavniki sprememb in same družbene spremembe razlikovale med seboj glede na prostor, kulturo in družbeno ureditev. Za Mauriceja Keena (1993, 11–13) sta bila pomembna dogodka, ki sta zaznamovala srednji vek kot enotno obdobje, leto 800, ko je papež Leon III. v cerkvi svetega Petra v Rimu okronal frankovskega »barbarskega« kralja Karla Velikega iz družine Karolingov za cesarja Svetega rimskega cesarstva (od tedaj naprej se je uveljavil model verskega legitimiranja politične oblasti) in leto 1449, ko se je razpustil baselski koncil, telo, ki je predstavljal celotno katoliško Evropo, tako njeno Cerkev kot njena kraljevstva, in ki si je lastil pravico, da presoja pravovovernost ter nadzira vladarske spore. V tem obdobju se je zahodni del Evrope dojemal kot enotna družba, v jedru katere je bilo sprejemanje skupnega verskega nauka latinskega krščanstva, ki je tvorilo združeno republiko

kot obrambo pred pogostejšimi vdori barbarov in splošne negotovosti. Duh krščanskega univerzalizma je dosegel svoj vrhunec v 13. stoletju. Na evropskem Zahodu je začetek srednjega veka še posebej močno zaznamovan s prevlado novega družbenega reda, s fevdalizmom. Konec pa je bil zaznamovan s padcem Bizantinskega cesarstva, turškimi vpadi v Evropo, s pojavom reformacije in prodorom evropskega vpliva na zunajevropski prostor, na podlagi velikih geografskih odkritij, torej v 15. in 16. stoletju.

Zgodovina zahodne Evrope je bila po propadu Rimskega cesarstva zaznamovana po W. C. Barku (Eliade 1996b, 60) z dvema dejavnikoma: krščanstvom in navzkrižnimi pretresi, ki so jih povzročili ponavljajoči se vpadi »barbarov«, kar je postopno vodilo v pešanje gospodarstva ter krajevne uprave in v vso izrazitejšo samozadostnost agrarno usmerjenih družb. Na pogorišču rimskega imperija je tako nastajala nova družbena ureditev. Miroslav Brandt (1980, 13) omenja tri komponente, ki so prispevale k nastajanju srednjeveškega fevdalnega reda, in sicer so to bili novi ekonomsko-družbeni odnosi, ki so vodili k zapuščenju klasičnega sužnjelastniškega razmerja; na tleh bivšega imperija se je hkrati rojevalo krščanstvo, kot glavna ideologija celotnega evropskega srednjeveškega obdobja in pa velike selitve dotedaj nevplivnih ali malo vplivnih »barbarskih« plemen ter narodov, predvsem germanskih ter kasneje slovanskih. Če Zahod ne bi bil z vpadi različnih sosednjih plemen tako razklan, reven in slabo vladan, tudi vpliv Cerkve takrat ne bi bil tako velik. Za zahodno krščanstvo v zgodnjem srednjem veku je bila značilna Avguštinova ločitev med Božjo državo (*civitas Dei*) in posvetno ali tostransko državo (*civitas Terrena*), ki se je nadaljevala z doktrino o dveh mečih Bernarda iz Clairvoux, utemeljeno v 12. stoletju. Ta nauk je močno zaznamoval Cerkveno razumevanje razmerja med duhovnimi in posvetnimi oblastmi. Po njem naj bi oba meča, tako duhovni kot snovni ali posvetni, pripadala Cerkvi, saj naj bi ju ji ga izročil sam Jezus. Duhovni meč naj bi ostal v lasti Cerkve, snovnega pa naj bi posvetni vladarji vihteli v skladu z voljo in potrebo Cerkve (Smrke 2000, 217). Znotraj Cerkve so se v tem času izmenjevala obdobja vzponov in padcev, odpiranja in nestrpnosti. Po »karolinški renesansi« v 8. in 9. stoletju, je Cerkev v 10. in v začetku 11. stoletja nazadovala, nato pa je z gregorijansko reformo (okrog 1050 – 1080), ki jo je začel z dokumentom Papeške zapovedi (*Dictatus Papae*) papež Gregor VII., vstopila v obdobje mogočnosti, saj je papež med drugim lahko odstavljaj tudi posvetne vladarje. V začetku 11. stoletja se je v zahodnih krščanskih družbah začela množično uveljavljati nova socialna shema, ki jo je Cerkev takoj vpletla v svoj simbolni imaginarij. Tako je npr. okrog leta 1027 škof Adalbert iz francoskega Laona opominjal kralja, da »občestvo vernikov sestavlja eno telo, država pa obsega tri« (Eliade

1996b, 68). Občestvo vernikov je sestavljalo t.i. enotno »Božjo hišo«, ki pa je bila po novem razdeljena na tri dele ali rede. »Eni se posebej posvečajo službi božji; drugi z orožjem branijo državo; tretji jo oskrbujejo in vzdržujejo z dejavnostjo v miru. To so naši trije splošni redi ali stanovi v Franciji, duhovništvo, plemstvo in tretji stan« (Charles Loyseau v Duby 1985, 7). Ti trije soobstoječi redi so bili za Cerkev nerazdružljivi, saj so tvorili enovit univerzum, pri čemer je bil najvišji red obrnjen proti nebu, ostala pa sta ostala na zemlji. Prvi red naj bi v imenu neba izpovedoval pravilnost, zakonitost, drugi red je nasilne silil k uboganju, tretji pa skrbel za rodovitnost, zdravje in obilje. Družbena klasifikacija je nosila torej krščanski simbolizem, kjer je bila posvetna realnost soudeležena v svetu. Trojnost stanov je bila najpopolnejša, saj se jo je utemeljevalo s samo Stvarnikovo voljo. Redi so ustvarjali red, vsak je bil na svoji stopnji voden, bili so neodvisni in podrejeni, kar je vodilo v trdnost sveta ter posledično v mir. Takšna podoba družbenega reda v zahodni Evropi, s tridelno (sveto) strukturo, je predstavljala orodje v rokah Cerkvene ideologije, s katero se je utemeljevalo, pomirjalo, upravičevalo ali pa pozivalo k obnovi (Duby 1985, 13).

Ozemlje današnje Francije je bilo do sredine 11. stoletja izredno razdrobljeno, kraljevski fevd je obsegal samo področje okoli Pariza in Orléansa. Kralj je lahko vplival na izvolitev in postavitev škofov samo v tretjini škofij, predvsem v severnovzhodnem delu ozemlja, ostale škofije pa so bile povečini odvisne od lokalnih fevdalnih gospodarjev ali pa so bile popolnoma neodvisne. Ves južni del kraljevstva je bil brez vladarja, južna Francija je bila tako dežela knezov, neodvisnih v svojem kraljevstvu. Frankovsko kraljevstvo je doživljalo krizo, saj je v tem obdobju prišlo do zmanjšanja in zoženja vladarske oblasti, do slabitve monarhije zaradi politične nestabilnosti ter gospodarske negotovosti. Istočasno pa je razvoj potekal v smeri začetkov urbanizacije zahodne Evrope, kajti nastajala so številna mesta, trgovska središča, nekatera od teh pa so že kmalu imela tudi javne šole, ki so bile podlaga za kasnejše univerze. Prebivalstvo z ruralnega okolja se je množično začelo preseljevati v novonastala mesta, z novimi skupinami ljudi, predvsem trgovci in obrtniki, rasel pa je tudi intelektualni sloj. To obdobje je hkrati predstavljalo izjemno ustvarjalno in inovativno obdobje krščanske teologije, saj so dvori, samostani in pozneje tudi evropske univerze postali središča teološkega premišljevanja. Znotraj cerkvene organizacije je prišlo do velikih sprememb, predvsem v sistemu meništv, saj so bili v tem času ustanovljeni mnogi meniški redovi, s pomočjo katerih se je širilo krščanstvo med ljudmi. Po benediktinskemu⁵⁵ redu so ustanovili še nekatere druge, med temi tudi precej strožja cistercijanski (ustanovljen leta 1097

---

⁵⁵ Z glavnim samostanom na Monte Cassinu, postavljenem v šestem stoletju.

v Citeauxu, z najznamenitejšim voditeljem, piscem in pridigarjem Bernardom iz Clairvauxa) ter kartuzijski meniški red, kasneje pa še frančiškanski in dominikanski red.

Proti koncu 12. stoletja je bilo katarstvo v pokrajini Languedoc že močno uveljavljeno, saj ga je podpiralo ne samo podeželsko plemstvo, temveč tudi visoki sloj aristokracije iz širšega t.i. Midi okrožja, ki so katarske pridigarje vabili na svoja domovanja, kjer so pridobivali nove simpatizerje. Asketska katarska dualistična vera je tako lahko vzporedno cvetela s trubadursko dvorno ljubeznijo. Prav podpora plemstva je ključno vplivala na vzpostavitev katarske mreže privržencev v tem delu Evrope, ki je prevečala vse socialne sloje. Tako tiste v urbanem okolju, na deželi, med plemstvom kot celo med duhovščino.

V nasprotju s prevladujočim razpoloženjem v zahodni Evropi je bil Languedoc pomembno središče »renesanse 12. stoletja«, z značilno in raznoliko kulturo, v kateri je imela posebno mesto trubadurska lirika, ki je vzcvetela pod pokroviteljstvom plemiških dvorov. Languedoška družba je bila izredno (versko) strpna in kozmopolitanska, z visoko stopnjo blaginje. Regija je zajemala območja od Carcassonna, Rodeza, do Agena na zahodu in gorovja Pirenejev na jugu. To območje je bilo v času Rimljanov del rimske province južne Galije (*Gallia Narbonensis*). Rimljani so kolonijo imenovali Naša provinca (*Provincia nostra*) ali preprosto Provinca (*Provincia*). Njeno ime se je ohranilo v imenu sedanje francoske pokrajine Provanse. V tem času je bila tu dobro vzpostavljena naselbina Judov (*Septimania*), ki so pribežali po opustošenju drugega judovskega templja leta 70, saj so bili na tem ozemlju dobri pogoji za trgovino. *Septimania* je ostala neodvisna do zgodnjega 10. stoletja, ko je bilo območje pripojeno z ostalimi ozemlji v lasti lokalnega plemstva in se združilo v pokrajino Languedoc. Judje so v teh krajih uživali podporo, saj so predstavljali del avtohtonega prebivalstva, provansalski judje so prav v srednjem veku doživeli kulturni in duhovni razcvet, ki se je najbolj manifestiral v objavi *Bahirja*, prve klasične knjige srednjeveške kabale. Tudi evropski Mavri so bili pomemben aspekt languedoške kulture, saj je potekala živahna trgovska izmenjava blaga z muslimanskimi mesti iz Španiji. V 5. stoletju so Galijo prevzeli Vizigoti, ki so prakticirali arijansko verzijo vere. Tudi docetizem⁵⁶ se je v teh predelih prakticiral še v 8. stoletju, ki je ponovno vzcvetel prav z vzponom katarstva v 11. in 12. stoletju. Kot lahko vidimo, je na tem ozemlju že od nekdanj obstajal specifičen lokalni sistem verovanj, ki so ga katari morebiti neposredno vključili v svojega, vendar točnih dokazov zaenkrat ni (Townsend Bradford 2007, 21). Sčasoma se je območje (poznano pod

---

⁵⁶ Docetizem je prepričanje, da je bil Jezus le navidezno človek in zatorej ni umrl na križu.

imeni Languedoc⁵⁷, Midi, Okcitanija) zaradi intenzivne trgovinske dejavnosti in poljedelstva skokovito razvijalo, kar je posledično vodilo v razvoj srednjega razreda, ki je začelo obvladovati mesta in podeželje ter krojiti lokalno politiko. Z rastjo blaginje in trgovskega stanu⁵⁸ se je razcep med severno ter južno Francijo poglobil. Zemljiško lastništvo je bilo na podlagi porok in dedovanja razkosano med določene bogate družine ter ni pripadalo francoskemu kralju. Tudi ženske so lahko posedovale posesti, še posebej v primerih, če niso imele moških dedičev. Največji zemljiški gospodarji v tem območju so bili grofje iz Toulousea, družina Trancavel (v njihovi lasti Carcassonne in Narbonne), grofje iz Foixa, ki so bili udeleženi v križarskih vojnah, saj so se neprestano borili za zemljo in titule. Tako je kljub razcvetu sekularne kulture regija doživljala močne politične pritiske, še posebej po odhodu Rajmonda IV. (1093 – 1105), toulouškega grofa in provansalskega markiza, v Sveto deželo, za časa prve križarske vojne. Vladavina toulouških grofov iz Languedoca je bila okrnjena že znotraj sebe, zaradi posebnega fevdalnega sistema v regiji, pa tudi od zunaj so jo ogrožale ambicije francoskih kraljev, kraljev Anglije in kraljev Aragona, ki so imeli močan interes za prevzem oblasti nad Languedocom (Stojanov 1994, 159–160). Suverena narava Languedoca se je kazala tudi v odnosu do rimske Cerkve. Zaveznitvo med cerkvijo in državo tu ni obstajalo, medtem ko je na severu prevladoval nadvse harmonični odnos med njima. Škofje so bili v Languedocu predvsem lastniki zemlje, posesti, ki so jih prejeli v dar kot znak privrženosti določenih lokalnih plemičev. Škofje in opati so se večinoma ukvarjali z lastnimi interesi ter pogostokrat vstopali v lastniške spore z laičnimi gospodarji. Zatorej so se kljub siceršnjemu strpnemu okolju zaostrovali konflikti med Cerkvijo in lokalnim plemstvom, predvsem zaradi cerkvene desetine ter vprašanja zemljiške posesti, kar je posledično vodilo k ojačanju antiklerikalne države (Stojanov 1994, 160; Zalta 2004, 274). Prav zaradi splošne proticerkvene klime in zaradi dejstva, da so bili »heretični« pridigarji v Languedocu redko prijeti in zakonsko obravnavani so se v tem obdobju razširila razna odporniška, »reformistična« gibanja, ki so pozivala k temeljnim spremembam znotraj Cerkve, s ponovno vzpostavitvijo apostolskega načina življenja, s pozivom k sveti preproščini, čistosti ter asketizmu. Na tem mestu se mi zdi pomembno bolj podrobno pogledati, kdo so bili pomembni katarski sodobniki, ki so (ne)posredno vplivali na takratni *zeitgeist*, iz katerega so izhajali in črpali tudi sami katari.

---

⁵⁷ Ime naj bi se pojavilo s koncem 13. stoletja, na podlagi jezika juga, ki so ga v teh predelih govorili, langue d'oc. Lingvistično je bil bolj blizu katalonščini kot jeziku severne Francije (langue d'oïl). Tudi sam jezik je povzročal bariero med severom in jugom Francije.

⁵⁸ S trgovino pa tudi z obrtjo v mestih so se ukvarjale med drugim tudi ženske, še posebej vdove, ki so lahko vodile in s tem nadaljevale družinske posle. Prav vdove so kasneje večinoma sprejemale katarsko vero in materialno ter finančno podpirale *perfekte*. Nasploh so ženske ogromno prispevale k ohranjanju katarskega verovanja, saj so aktivno prenašale nauk na naslednje generacije.

5.2.1 Trubadurji

»Raje bi sledil vsem sladkim gospem in čednim vitezom v pekel, kot pa šel v nebesa brez njih.«⁵⁹

Trubadurji so bili pesniki in pevci, katerih umetnost se je razvila najprej na jugu srednjeveške Francije. Izraz je nastal iz besede »trobar«, kar pomeni najti, iznajti. Trubadur je verjel v nekaj presežnega in se je bil za to pripravljen žrtvovati (vsaj menil je tako). Na piedestal svojega zanimanja in bivanja je postavil človeško ljubezen do konkretnega bitja, iz katerega je ustvaril »idejo«. Prvi trubadur, o katerem so se ohranila pričevanja, je bil Viljem IX. Akvitanski, ki se je prvotno šolal na univerzi v Chartresu, kjer se je seznanjal z najpomembnejšimi avtorji antičnega sveta, od katerih se je med drugim učil o različnih vrstah ljubezni, tudi o mistični ali duhovni. V času križarskih vojn se je podal na Bližnji vzhod, kjer se je učil vzhodnjaške dvorne omike in obzirnosti. Združitev islamskih in antični vplivov je botrovala novemu načinu opevanja ljubezni t.i. »fin' amor«. Na splošno se trubadurji niso omejevali in obremenjevali z narodnostjo niti z določeno državo. Poezija, ki so jo ustvarjali, se je širila z dvora na dvor, iz mesta v mesto, saj so bili neutrudni popotniki (Capacete, 2015).

Viteška ljubezen, opevana s strani trubadurjev, je povzdigovala, prvič po gnostikih iz 2. in 3. stoletja, duhovno dostojanstvo in religijsko vrednost ženske (božanska mati kot mistična Tišina, Modrost). Provansalski trubadurji naj bi se navdihovali tudi pri španski arabski poeziji, ki je poveljevala žensko in duhovno ljubezen (Eliade 1996b, 70). Tudi Anne Bradford Townsend (2007, 150) omenja, da so španski muslimani vplivali na trubadursko tradicijo, predvsem s svojimi prevodi grških in arabskih tekstov, preko katerih so novoplatonske ideje prežele trubadursko poezijo. Eliade (1996b, prav tam) je izpostavil tudi keltske, gnostične in vzhodne prvine v delih trubadurjev, ki so jih ponovno odkrili ter oživili. Soteriološko funkcijo ljubezni so oznanjali pripadniki t.i. *Fedeli d'Amore* (Verniki ljubezni), »literarno« gibanje, ki je delovalo od 12. stoletja v Provansi in ostali Franciji, Italiji ter Belgiji. *Fedeli d'Amore* so sestavljali »skrito duhovno vojsko, katere cilja sta čaščenje 'edine ženske' in posvetitev v misterij 'ljubezni« (Eliade 1996b, prav tam). Uporabljali so skrivni jezik, da njihov nauk ne bi bil dostopen »neotesancem«. Ljubezenska lirika languedoških trubadurjev je razkrila novo razsežnost čutenja, saj so poezija, trubadurska lirika in koncept dvorne ljubezni predstavljale poetiko in etiko ljubezni hkrati. Njihov kult ženske se je v romanci prepletal s kultom vojaške hrabrosti in tvoril posvetni, dvorni etos, ki je bil aristokratski ter prefinjen obenem. Znašli so se med dvema strogostima, na eni strani

---

⁵⁹ Aucassin iz znamenite romance Aucassin in Nicolette, citat iz knjige Srednjeveška Evropa, Maurica Keena, stran 84.

strogostjo *perfektov*, ki so obsojali spolnost iz religioznih razlogov in na drugi strani upiranjem pred pravovernim strogim dojetjem zakonske zveze, ki jo je potrdila gregorijanska reforma (Rougemont 1999, 92).

Mnogi med trubadurji, simbolom provansalske in južnofrancoske kulture, je bilo katarov, vernikov ali simpatizerjev. Z izginotjem plemiških patronov so mnogi od njih izginili. Proti koncu 13. stoletja se je trubadursko gibanje sprevrglo zgolj v zgodovinsko literarno formo.

5.2.2 Judovska mistična tradicija

Od samega začetka je bil za judovsko mistiko značilen ezoterizem, ki je predstavljal sestavni del judovske religijske dediščine, in pa gnostične prvine, ki so izhajale iz starega gnostičnega judovstva. Cilj judovskih mistikov je bilo videnje Boga, zaznavanje njegovega veličasja in globok vpogled v skrivnosti stvarstva (Eliade 1996b, 108). Prvotno se je staro judovsko teozofsko⁶⁰ izročilo pojavilo že v času Rimskega imperija, v prvih stoletjih našega časa, predvsem na območju Egipta in Palestine (Ban 2008, 88). V judovski diaspori sta na judovsko mistiko prvotno vplivali dve ezoterični izročili, ki sta zapisani v »knjigah o *hehalot*« in od srednjega veka razširjeni *Sefer Jecira* (Knjigi stvarjenja). Kratka in nejasna besedila, znana kot knjige o *hehalot* (nebeške palače), opisujejo popotnika, ki spremlja vzpon duše skozi nebesa k božjemu prestolu ali *merkavi*. Svet prestola, kjer se izkazuje vsa Božja slava, predstavlja t.i. *pléromo*, torej je zaznati močan vpliv gnosticizma in hermetizma. Vzpon k *merkavi* je potekala skozi različne dvorane in palače, dokler potujoči videc ni prispel do sedme in zadnje *hehale*, kjer je stal prestol slave. Med potovanjem se vidcu-duši razodevajo »s/krivnosti stvarstva, angelskih hierarhij in teurgičnih (zaklinjevalskih, čudodelniških) praks. Ko duša v najvišjih nebesih obstane pred prestolom, 'zre mistično postavo božanstva v simbolu 'postave, podobne človeku', ki jo je smel na prestolu *merkave* videti prerok Ezekiel (I, 26). Tam mu je bila razodeta 'mera telesa', v hebrejščini *šiuur koma*, se pravi, antropomorfna podoba božanstva, ki nastopa kot prvi človek /.../« (Eliade 1996b, 109). Eliade (1996b, prav tam) omenja, da so ta ezoterični nauk in metode predajali samo posvečenim, zato je šlo za dobro organizirane skrivne skupine, ki so se na tako »ekstatično« potovanje pripravljali z dvanajst- ali štiridesetdnevnimi asketskimi vajami, postom, obrednim petjem, ponavljanjem imen in posebno držo (z glavo med kolena). Knjiga stvarjenja (*Sefer Jecira*), kateri začetki segajo po vsej verjetnosti v 5. in 6. stoletje, pa vsebuje prikaz kozmogonije in kozmologije, predvsem pod grškimi vplivi novopitagorejstva. Opisuje 32 poti ali napotkov do Modrosti

---

⁶⁰ Po SSKJu obstajata dve razlagi, prva je z religijskega področja in pomeni nauk o dojetju božanstva na osnovi nadnaravnega navdiha, razsvetljenja, skrivnostnih neposrednih stikov, druga pa s filozofskega in pravi, na taki osnovi temelječ nauk o božanski resnici, katere ostanke vsebujejo vse vere, nauk o razvoju s ponovnimi utelešenji in o enakosti vseh ljudi.

(*Hohmo* ali Sofijo), ki naj bi človeku pomagale pri razumevanju prave narave življenja: sestavljene iz 22 črk svete abecede ali *netivotov* in desetih prvotnih števil ali *sefirotov*, po katerih je Bog ustvaril svet. Prva *sefira* (sefirot) je pnevma (*ruah*) živega Boga, iz katere je izšlo prvotno ozračje, iz njega pa voda in ogenj (tretja in četrta od sefirot). Iz prvotnega ozračja je Bog ustvaril 22 črk, iz vode kozmični kaos in iz ognja prestol slave ter angelsko hierarhijo. Ostalih šest sefirotov predstavlja šest strani prostora. Osrednji kabalistični simbol predstavlja *drevo življenja*, ki ponazarja kompleksen sistem emanacij Boga, ki naj bi se torej v svetu razodeval skozi deset makrokozmični sfer, v razponu od ezoteričnih duhovnih do zgoščenih materialnih. Prav tako naj bi se Bog razodeval v človeku, v mikrokozmosu, ki naj bi v celoto združeval duhovne in materialne vidike Božanskega (Ban 2008, 89).

5.2.2.1 Kabala

Posebna stvaritev judovske ezoterične mistike predstavlja kabala, kar pomeni »izročilo«⁶¹ (Eliade 1996b, 111). Širitev gnosticizma v 12. stoletju na območju zahodne Evrope je sovpadala s pojavitvijo kabale. Gershom Scholem kabalo obravnava kot »judovsko gnozo« (Zalta 2005, 11), katere pomembno klasično delo *Bahir* (*Sefer ha Bahir* ali Knjiga jasnosti)⁶² je bilo objavljeno prav v teh koncih. V Evropi se je kabala pojavila najprej v francoski Provansi, kjer so delovali judovski rabini, nato pa se je širila v špansko Katalonijo, Aragon in Kastiljo, pozneje pa med judovsko skupnost v Italiji. Visoka toleranca do različnih kultur in religij na jugu Francije je omogočila razcvet kabalistične misli. Čeprav ni nobenih zanesljivih zgodovinskih dokazov o neposredni povezavi med katari in judi, je zanimivo dejstvo, da so se istočasno na skupnem območju pojavile podobne ideje v dveh različnih religioznih tradicijah, ki so preizpraševale o odnosu človeka do Boga, o naravi Stvaritelja in o odnosu do materialnega sveta. »Kabala je človeka razumela kot pomembnega kozmičnega akterja, ki lahko s pravim védenjem uravnava delovanje božanskih kozmičnih sil ter tako pripomore k lastnemu duhovnemu razvoju in k razvoju celotnega kozmosa« (Ban 2008, 89). Po Zalti (2005, 12) je kabala judom predstavljala »vitalno jedro razumevanja samega sebe in vloge, ki jo ima posameznik v skupnosti, zato ni nenavadno, da je bila kabala tista, ki je posredno ali

⁶¹ Iz korena kbl ali »(s)prejeti«.

⁶² *Bahir* se osredotoča predvsem na simbol *drevesa življenja*, v njem je bil vpeljan tudi pojem *gilgul* ali nauk o reinkarnaciji, izčrpno pa so se ukvarjali z mistično platjo hebrejske abecede in skritim pomenom števil z razlago 32 poti modrosti, razkrivanjem različnih božjih imen. Knjiga se je pojavila okoli leta 1176 ter predstavlja vrhunec kabalistične mistične tradicije. Besedilo v knjigi je pomankljivo in v fragmentirani obliki, sestavljena pa naj bi bila iz starejšega gradiva, med drugim *Raza raba* (»Velika skrivnost«), kar nakazuje na vzhodne, gnostične izvore naukov, pa tudi na srednjeveški novoplatonizem. Nebeški dvor in palače, skozi katere je treba iti, ter svet *merkave*, Božjega prestola, za kabaliste ni več osrednji predmet motrenja, čeprav jih je vse to, delno oblečeno v nove oblike, bolj mistične, tudi še zanimalo. V *Bahirju* so bolj prisotni moški in ženski eoni, pléroma in drevo duš, Šehina, opisana s podobnimi izrazi kot Sofija (v vlogi dekleta in soproge).

neposredno pomagala krepiti duhovno odpornost judovskih skupnosti v diaspori⁶³, še posebej po njihovem izgonu iz Španije leta 1492, ko sta kralj Ferdinand II. Aragonski in Izabela I. Kastiljska dala španskim judom na »izbiro« prevzem katoliške vere ali pa izgon iz Španije. Mišo Alkalaj (2001) navaja, da je večina španskih judov raje odšlo v izgnanstvo, okoli 50.000 pa jih je prestopilo v katolicizem. Judi, ki so ostali in prevzeli katoliško vero, so bili s strani »pravovernih« katoličanov oklicani kot *marranos* (svinje) ter so kasneje postali poglavitna tarča inkvizicijskega preganjanja.

5.2.3 Valdežani ali valdenzi

Valdežani so bili poleg katarov ena izmed pomembnejših odpadniških sekt srednjega veka. T.i. »lyonski ubožniki« so bili pripadniki verskega gibanja, ki se je pričelo v 12. stoletju in se razširilo ter se obdržalo par stoletij v velikem delu Evrope, od Francije, Nemčije, Italije, Češke in Avstrije. Začetnik gibanja je bil, v francoskem mestu Lyon živeč, premožni trgovec Peter Waldo⁶⁴, ki je svojo teologijo utemeljil upoštevajoč Jezusove besede nekemu bogatinu iz Markovega evangelija, da naj proda vse, materialne dobrine razdeli med revne in naj sledi njegovi poti (Alkalaj, 2001). Tako je sodeč po zgodbi neznanega avtorja iz Laona v delu *Chronicon universale* prodal vse svoje zemeljsko imetje, poskrbel za ženo, denar razdelil med revne in začel nagovarjati zainteresirano občinstvo kot potujoči pridigar ali *barba* (Golinelli, Paolo in drugi 1998, 103). Njegova asketska filozofija, v središču katere se je zagovarjalo ubožstvo, oznanjevanje in branje Biblije, je sčasoma pritegnila vse več somišljenikov, še posebej v vrstah revežev ter obuboženih (od tod tudi ljudsko poimenovanje gibanja). Zahtevali so revno in duhovno cerkev po vzoru prvotnega krščanstva, zato je so odklanjali kultne stavbe, številne zakramente, kult podob, križ, molitve za pokojne, cerkveno hierarhijo, saj so menili, da je vsak pobožen laik lahko duhovnik (kot so to bili apostoli). Waldo kot večina njegovih sledilcev pridigarjev je bil laik, zato je za potrebe javnega pridiganja in oznanjevanja dal prevesti evangelije ter psalme iz nerazumljive latinske Vulgate v provansalsščino (*langue l'oc*) in jih dosledno začel uporabljati pri svojem učenju. Ta knjižni zapis priča o najstarejšem prevodu Biblije v francoski ljudski jezik (Allen 2011, 5). Cerkev sicer uradno ni prepovedovala prevodov v ljudske jezike, je pa vidno nasprotovala takim prizadevanjem, saj je želela zaščititi »čistost« svetih besedil pred neadvekatnimi posegi. Cerkev si je lastila pravico odločanja o tem, komu bo dovolila oznanjevati. Duhovščina je imela valdežane za nešolane in nepismene ljudi, vendar je kljub temu leta 1179 Waldo od

⁶³Tudi Eliade (1996b, 111) je mnenja, da je kabala »n/eposredno ali posredno pomagala krepiti duhovno odpornost judovskih skupnosti v diaspori«. Po njem naj bi pripomogla tudi k »deprovincializaciji« zahodnega krščanstva kot sestavni del zgodovine duhovnih idej v Evropi od 14. in 19. stoletja.

⁶⁴Ime se pojavlja tudi v različicah Pierre Vaudès, Valdès, Valdesius, Valdezij, Waldes oziroma Waldo.

papeža Aleksandra III., na tretjem lateranskem koncilu, poskušal dobiti uradno dovoljenje za svoje oznanjevanje. Dovoljenje je sicer dobil, vendar le pod pogojem, da se s tem strinjajo krajevni duhovniki. Lyonski nadškof Jean Bellesmains pa mu je uradno prepovedal oznanjevanje na podlagi njegove laičnosti, vendar Waldo prepovedi ni spoštoval, zato je leta 1184 papež Lucij III. gibanje označil kot herezijo in valdežane uradno izobčil iz cerkve ter izgnal iz Lyona. Sledilo je niz odlokov, s katerimi jih je Cerkev postopoma in trajno odrinila na obrobje, z vrhuncem na četrtem lateranskem koncilu leta 1215, ko so jim izrekli *anátemo*. Po izgonu iz Lyona in osamitvi se je gibanje širilo po sosednjih regijah, kjer so uspešno novačili spreobrnjence po celotnem območju zahodne Evrope. Pismo anonimnega avtorja, ki datira iz 1260 tako omenja, da so imeli valdežani več šol in slušateljev kot pa sama Cerkev (Allen 2011, 10). Pregon v Franciji pa je sčasoma terjal visok davek od gibanja, ki ga je posredno križarska vojna nad katari in neposredno inkvizicijsko delovanje zdesetkalo. Z aneksijo pokrajine Languedoca k ostalemu francoskemu kraljevstvu je uničil odpor valdežanov zoper cerkvenim avtoritetam. Vendar ne popolnoma, saj so potomci gibanja v 16. stoletju navezali stik z reformisti. Leta 1532 so se preživeli valdežani uradno vključili v protestantsko vero in prav zaradi tega predstavljajo eno izmed edinih preživelih srednjeveških herezij. Predvsem njihovo zavzemanje za branje Svetega pisma v maternem jeziku (*sola scriptura*) je bilo skladno s teološkimi prepričanji protestantskih reformistov. Čeprav so valdežani prisegali na dobesedno razumevanje bibličnih tekstov, protestanti pa na interpretativno branje, so njihovi občni napori k reformi, očiščenju in renovacijam znotraj Cerkevne organizacije bili skladni z delovanjem slednjih. Prav zato jih je možno imeti za začetnike reformističnega gibanja, v vlogi »predreformatorjev« (Allen 2011, 15).

5.3 Teološki nauk katarov

Nauk in verovanja znotraj raznolike katarske skupnosti so se v določeni meri razlikovala med seboj, saj so bila odvisna od potujočih pridigarjev ter njihovih učenj. Katarska »elita«, s škofi in diakoni na čelu, je bila prvotno glavna oblikovalka ter zagovornica temeljnih doktrin. V obdobju po križarski vojni in v času inkvizicije, pa se s pregoni *perfektov*, struktura doktrinarnega vodstva sesede. Katarske temeljne doktrine so potlej zaokrožile naokrog v obliki raznolikih interpretacij in variacij osrednje zgodbe. Privrženci katarskega gibanja so se sčasoma razdrobili in začeli oblikovati avtonomne ločine, ki so imele mnogo skupnih pa tudi različnih značilnosti, nekatere med njimi celo kontradiktorne. Glavna doktrinarna razmejitev na t.i. absolutni in zmerni katarski dualizem je bila posledica stikov z zunanjimi, dualističnimi

strujami pa tudi posledica različnih religioznih pogledov *perfektov* ter njihovih sledilcev. Od elaboriranih teoloških špekulacij s strani katarske elite je pot preoblikovanja doktrin vodila prek pridiganj, debat ter diskusij verujočih, v mnogotere variacije ključnih teoloških naracij. Tako razpredeni katarski kanon je zadobil svojo zgodovinsko obliko pretežno s pomočjo inkvizicijskih zapisnikov. Kljub vsemu pa je treba priznati, da so francoski inkvizicijski registri bili dobro založeni z izjavami pripadnikov katarske skupnosti, saj so tekom svojega delovanja zaslišali precejšnje število ljudi. Inkvizitorji so že zaradi lastne sistematičnosti korektno popisali osnovne nazore katarske teologije. Največ informacij za preučevanje njihovega sistema verovanja in verskih praksah pa bi bilo moč pridobiti iz primarnih virov, če bi se le-ti tekom stoletij obdržali. Mnogi med njimi so bili v obdobjih preganjanj uničeni. Nekaj pa se jih je vendarle obdržalo.

5.3.1 Katarska literatura in primarni viri o katarjih

Pristno razumevanje katarskih verovanj omogoča le peščica ohranjenih originalnih tekstov, ki vključujejo tudi avtorska dela v krščanstvo spreobrnjenih katarov, pridige, pisma, polemike in traktate z navodili, kronike v latinščini ter ljudskem jeziku pa tudi pesmi. O navezavi vzhodnih in zahodnih dualistov pričajo tudi »sposojena« dela s strani bogomilov (Taylor 2013, 322). O dejanskem obsegu katarske literature v srednjem veku je tako težko govoriti. Vendar Zalta (2005, 52) sklepa, da so katarji v 13. stoletju živeli s knjigami, saj obstajajo namreč poročila o njihovih lastnih šolah, kakor tudi poročila o pošiljanju primernih oseb na študij v določene univerze. Poleg tega so brali apokrifna besedila, preučevali Biblijo in pisno razlagali ter zagovarjali svoje doktrine. Glede na to, da je ostalo samo par dokumentiranih katarskih virov, imajo le-ti posebno težo. Med njimi najpomembnejša sta vsekakor evangelijsko besedilo Janezove tradicije in avtentično liturgijsko besedilo, imenovano *Katarski ritual* ali *Lyonski ritual*⁶⁵. Najstarejše ohranjeno delo (sicer delo italijanskih katarov) pa predstavlja knjiga O dveh principih (*Liber de duobus principiis*). Katarsko literaturo je Zalta (2005, 52–53) razdelila na podlagi sistematizacije⁶⁶ določenih tipov besedil, in sicer na:

5.3.1.1 Biblije

V splošni rabi so bila sveta besedila v latinščini in prevodi Biblije v ljudskem jeziku, ki jih je Cerkev katarom in valdencem neuspešno skušala prepovedati. Ljudski prevodi so krožili po jugu Francije, saj je bil njihov namen povsem praktičen – služili naj bi kot priročnik z navodili in napotki verujočim. Večino molitev naj bi recitali v ljudskem jeziku, razen

⁶⁵ Ohranila sta se namreč dva rokopisa, eden v latinščini in drug v domačem jeziku, ki je znan pod imenom *Lyonski ritual*.

⁶⁶ Sistematizacijo sta opravila Wakefield in Evans v svoji knjigi Herezije visokega srednjega veka (*Heresies of the Middle Ages*).

molitve očenaša, ki se je izrekala v latinščini. Tudi citati iz Janezovega evangelija⁶⁷, ki so jih izrekli pri najpomembnejšem obredu *consolamentum* so bili v latinščini.

5.3.1.2 Apokrifna besedila

Pod apokrifna sta mišljeni »izposojeni« deli, ki so ju uporabljali za utrjevanje katarskih nauk. Konec 12. stoletja so prevzeli od bogomilov – *Izaijevo vizijo* ali *Izaijevo prerokbo*, delo iz obdobja visoke antike, ki ponazarja vplive gnosticizma, in *Skrivno večerjo* ali *Interrogation Johannis* (Janezova vprašanja). Slednje delo podpira t.i. zmerni dualizem, ki naj bi bil značilen prav za albižane v Languedocu, čeprav nekateri akademiki menijo, da je v regiji prevladoval pretežno absolutni dualizem (Townsend Bradford 2007, 123). Obe deli sta pomembni predvsem iz vidika iskanja povezav med katarsko mislijo in izpostavljanjem gnostičnih elementov v njihovem nauku. *Izaijeva vizija* je apokrifno delo, ki je bilo napisano v poznem 1. stoletju, najbrž pod rokami krščanskega pisca. Nekje v 2. stoletju pa se je to delo združilo še z dvema besediloma, in sicer z *Izaijevim mučeništvom* in *Hezekiahovim testamentom*, ki so krožili pod skupnim imenom *Izaijev vzpon*. Prvo besedilo je judovskega ali judovsko-krščanskega porekla, drugo pa krščanskega izvora (Zalta 2005, 54; Townsend Bradford 2007, 151). Celotno delo je obstoječe samo v etiopski verziji, medtem ko fragmenti obstajajo v grščini, latinščini in slovanščini. Originalni jezik, v katerem so bila zapisana združena besedila je bila zagotovo grščina, verzija, ki je preko bogomilov prišla na Zahod pa je bila latinska (Townsend 2007, 151). V *Izaijevem vzponu* je torej moč zaznati judovske, krščanske in gnostične elemente. *Vizija* pa pripoveduje o vzponu človeka – preroka Izaija, ki doživi mistično razodetje božanskega in to doživetje deli med zbranimi preroki ter kraljem Hezekiahom. »Vizija, ki jo je videl, ni bila od tega sveta, temveč je videl tisto, kar je skrito telesu (15)« (Zalta 2005, 57). Preroka skozi nebesni svod, skozi sedem nebes, vodi angelski vodnik. Med vzpenjanjem lahko opazuje vojno med Satanom, njegovimi privrženci, in zvestimi sledilci Boga. »In vprašal sem angela: 'Kaj je ta vojna in zavist in spopad?' (11) In v odgovor je rekel: 'To je hudičeva vojna in ta ne bo počival, vse dokler ne bo On, ki si ga želiš videti, prišel in ga uničil z duhom Svoje kreposti (12)« (Zalta 2005, 57). V vsaki stopnji nebes pojejo angeli hvalnico Bogu, njihova moč in sijaj pa se nadgrajujeta od nebes do nebes. V sedmih nebesih prerok Izaija vidi pravično umrle, »/k/aterim je dano, da uzrejo nepopisljivo slavo Očeta« (Zalta 2005, 55). Tam je tudi slišal pogovor med Očetom in Sinom, ko je Oče zapovedal Sinu sestop na zemljo in pekel, da bi sodil vladarju ter angelom sveta. Izaija nato

---

⁶⁷ Janezov evangelij se nasploh razlikuje od ostalih treh, saj je v njen moč zaznati »vpliv gnostičnih nazorov in grške filozofije. Jezus je prikazovan mnogo bolj privzdignjeno – kot sin boga, medtem ko je v prvih treh evangelijih 'sin človekov« (Smrke 2000, 201).

vidi tudi Sinov spust, obešanje Sina na drevo, s strani Princa sveta (Satana), ki ni prepoznal Sinove božanske narave, in naposled tudi njegovo vstajenje po tretjem dnevu. Rečeno mu je bilo, da vstajenje božjega Sina še nobeno »telo« ni videlo in ko pride njegov čas, bo tudi on ter vsi ostali pravičniki dobili svoja oblačila, prestol in krono v Božjem kraljevstvu. Potovanje preroka je bil poskus odgovora na vprašanja o smrti, posmrtnem življenju, nepravičnosti na svetu in o utehi, da pravične duše na koncu vendarle najdejo svoje mesto v nebesih. *Vizija* je prerokovala prihod Kristusa oziroma Mesije in posledično odrešitev, hkrati pa je nagovarjala »dualiste«, saj je v prvi stopnji vzpenjanja opisan nenehen boj med Satanovimi in božanskimi silami, v maniri »kakor v nebesih tako na zemlji«, kar je lahko katarski skupnosti razlagalo prisotnost zla na svetu, predvsem v prisotnosti temnih sil zemeljskega Satana, v obliki Rimskokatoliške cerkve. Oče Bog je predstavljen kot višja »instanca« napram Sinu, ki kljub sestopu v nižje sfere nikoli ne postane popolnoma človek. Katarsko verovanje v angelsko in samo navidezno človeško naravo Jezusa (docetistična kristologija) ima morebiti izvor prav v *Izaijevi viziji* (Townsend Bradford 2007, 156).

Skrivna večerja ali *Interrogation Johannis* je besedilo napisano v maniri Janezove gnostične tradicije, kjer poteka pogovor med evangelistom Janezom in nevidnim Očetom Bogom (*le Seigneur*) ter Sinom Angelom (Jezusom Kristusom). Janez je pri poslednji večerji poizpraševal Boga glede Satana pred padcem, o stvarjenju sveta, o Adamu in Evi, o prihodu Jezusa Kristusa, o krstu z vodo ter Svetim Duhom, o nevidnem Božjem kraljevstvu in Satanovem ognjenem jezeru. Začelo se s padcem belo svetlečega se Satana, ki je zagorel v rdečem. Na nebesnem svodu, kamor je bil izgnan, je v sedmih dneh ustvaril univerzum, ki so ga sestavljali »zemlja, prestol, sonce, luna, naravni fenomeni tega sveta, njeni prebivalci in njegovi lastni angeli« (Zalta 2005, 56). V Raju se je nato pojavil kot kača in zapeljal Evo, zatorej so ljudje otroci Hudiča ter kače, saj služijo strastem svojega očeta, Satana. V ljudi je zaprl padle angele z nebes, torej so posedovali dušo, ki jim je omogočala, da se odvrnejo od zla in ujetosti v snovno telo. Enoh, ki naj bi napisal 67 knjig po nareku Satana in z njimi poučeval ljudi, ter Mojzes, ki naj bi pripravil drevesa za križanje Jezusa, sta bila tudi Satanova služabnika. Preden je bil Jezus poslan na zemljo je nevidni Oče Bog poslal svojega angela, Marijo, ki naj bi rodila Jezusa skozi uho. Satan je hotel zaustaviti Jezusa, ki naj bi prišel odrešit ljudi, zatorej je poslal svojega angela Elijo v podobi Janeza Krstnika, da bi se mu uprl, vendar neuspešno. Sledila je poslednja sodba, ko so grešniki skupaj s Satanom končali v ognjenem jezeru, Kristusovi izbranci pa so se osvobodili ujetosti in se pridružili zboru

angelov v nebesih, kjer so prejeli večna oblačila, krone in zasedli prestole okoli očeta, edinega pravega Boga. Delo⁶⁸ predstavlja katarsko variacijo na temo splošne krščanske mitologije.

5.3.1.3 Razprave o doktrini

Ohranile so se delna »Manihejska« razprava, ki je bila napisana okoli leta 1220 v Languedocu in pa *Knjiga dveh principov* ali *Liber de duobus principiis* iz Lombardije, izvirajoča iz sredine 13. stoletja. Najdena je bila po drugi svetovni vojni in je reprezentativni primerek absolutnega dualizma. Namen knjige naj bi bila potrditev določenih principov, ki so bili značilni za albanence, katarsko skupnost v Italiji. *Knjiga o dveh principih* je največje ohranjeno delo katarske literature (vsebuje okoli 35 000 besed), ki ponazarja učenost in sofisticiranost katarske kritike katoliške teologije. Zalta (2005, 60) je podala kritiko nad razpravo, saj naj bi ji kot celoti primanjkovalo enotnosti. Mnogokrat se namreč določeni deli ponovijo, vmes tudi odlomki, ki si nasprotujejo, jezik naj bi bil tudi nejasen, kar bi po Zalti lahko nakazovalo na »/a/vtorjevo nezmožnost popolnega dojetanja doktrin, ki jih zagovarja ali spodbija /.../«, zato je mnenja, da se »/r/azprava seveda ne more kosati z deli ortodoksnih teologov, vendar pa jo moramo kljub tem pomanjkljivostim razumeti kot izredno pomembno delo, saj je eno izmed redkih katarskih besedil, ki se je ohranilo, in predstavlja določena načela, ki jih zagovarja vneti pripadnik albanenske frakcije«. Naslednja razprava je katarska razprava, napisana v lokalnem provansalskem narečju, ki nosi naslov *Obramba božje cerkve*⁶⁹ in iz nje je možno razbrati, da so katari sami sebe pojmovali kot prave kristjane, ki so svoja moralna načela primerjali z Jezusovo ter apostolsko tradicijo (Zalta 2005, 53–54).

5.3.1.4 Inkvizijska dokumentacija

Glavni vir preučevalcem katarstva vsekakor predstavljajo dela hereziologov iz inkvizicijskih arhivov, saj so vključevala zapise o temeljnih doktrinah in religijskih praksah katarov. Vendar je potrebno izpostaviti, da tovrstni arhivski viri, iz katerih lahko razbiramo sledi, delujejo kot »deformirana stekla« (Ginsburg 2010, 251), ki pa kljub svoji izkrivljenosti in popačenosti omogočajo uvid v zgodovinsko realnost. Inkvizijska dokumentacija, ki je nastajala ob inkvizicijskih preiskavah in procesih tako kljub prevodom, pritiskom, izsiljevanjem ter nenazadnje mučenjem predstavlja izjemno gradivo pri preučevanju skupnosti, saj izjave osumljenih ter obtoženih ne izgubijo pečata prvotne izvirnosti. Vsekakor pa je potrebna velika mera previdnosti in kompleksnosti pri dešifriranju miselnega sveta ter individualnih stališč, ki

---

⁶⁸ Po navedbah Willisa Barnstona in Marvina Meyera ter Zalte (2003, 740 ; 2005, 57) obstajata dve verziji *Skrivne večerje*, ena je bila v lasti inkvizicije v Carcassonu, drugo pa je hranila Narodna knjižnica na Dunaju. Oba rokopisa naj bi izhajala iz enega vira, ampak je dunajska verzija prirejena zaradi lažjega razumevanja in interpretacije.

⁶⁹ Dokument, v obliki komentarja k očenašu, razkriva mistični koncept pomena odrešitve.

so bila posredovana prek inkvizicijske logike cerkvenega procesa. David Zbíral (2015) je v svojem članku izpostavil, da je inkvizicijsko zanimanje za heretične sekte sčasoma kljub vsemu pripomoglo k novim pogledom in načinom preučevanja religijskih skupin. Inkvizitorjev pogled na strukturo in delovanje heretične sekte je bil v 13. ter 14. stoletju izjemno »moderen« v vsaj treh ozirih. Inkvizitorje so zanimale geografske in zgodovinske dimenzije heretičnih sekt (sezname katarskih perfektoev, škofov ter diaconov, informacije o mreženju s specifičnimi podporniki iz plemiških družin, sezname katarskih družin, ki so jih spremljali skozi določena obdobja), vključujoč tudi spremembe določenih obredov, doktrin ter skupnosti skozi čas. Sčasoma so tudi izoblikovali sistematično in izpiljeno klasifikacijo ter primerjavo med različnimi skupinami in podskupinami⁷⁰. Zanimal pa jih je tudi odnos med religioznimi verovanji in praksami, kjer je bilo moč zaznati njihovo preusmerjanje pozornosti od uradnih doktrin verovanja do vnanjih, vsakdanjih navad ter obredov. Ta obrat pozornosti je imel seveda svojo praktično funkcijo, saj so na tak način lažje zbirali dokazni material zoper obtožencem herezije. Inkvizicijski zapisi so vsebovali tako informacije o ljudeh, dogodkih, verovanjih in strukturi pripadnikov gibanja, zato je se zgodovinske analize lahko osredotočile tako na zunanjo strukturo katarskega gibanja kot tudi, v zadnjem času, na osebna življenja posameznikov in skupnosti *credentesov*.

Willis Barnstone in Marvin Meyer (2003, 739) med najbolj pomembnimi tovrstnimi deli navajata Knjigo proti manihejcem (*Liber contra Manicheos*) Duranda iz Huesca⁷¹ (1222 ali 1224) in drugo vplivno delo, knjigo *Summa de catharis et leonistis*, italijanskega avtorja Rajnierja Sacconija, nekdanjega katarskega duhovnika, ki se je priključil Cerkvi in postal uspešen dominikanski inkvizitor. Claire Taylor (2013, 330) navaja tudi ohranjen inkvizicijski priročnik *Ordo processus narbonensis* (1248/1949) avtorjev Bernarda iz Cauxa in Jeana iz Saint-Pierra. Med pomembnimi inkvizicijskimi viri iz 14. stoletja štejeta deli Bernarda Guia⁷², toulouškega inkvizitorja, *Practica inquisitionis heretice pravitatis* (1323 in 1324) in priročnik *Postopek inkvizicije*, ki je služil za poučevanje kolegov. Eden od neutrudnih borcev s strani inkvizitorjev, ki so si zadali nalogo izkoreniniti preostale katere je bil tudi škof Jacques Fournier, kasnejši avignonski papež Benedikt XII. Njegove zapiske so hranili v vatikanskih arhivih, uporabil pa jih je ugledni francoski zgodovinar Emmanuel Le Roy Ladurie pri pisanju

---

⁷⁰ V delu *Summa de catharis et leonistis* (1250), italijanskega inkvizitorja iz Lombardije, Rajnierja Sacconija je bilo zabeleženih 16 različnih katarskih cerkva, dve frakciji znotraj ene izmed teh cerkva in dva različna toka valdežanov. Anzelm Aleksandrijski pa je v svojem delu *Tractatus de hereticis* (med leti 1266 in 1276) dve poglavji posvetil sistematični primerjavi med francoskimi in lombardskimi valdežani, kjer je naštel 14 podobnosti ter pet razlik med njimi.

⁷¹ Knjiga inkvizitorja in nekdanjega španskega valdežana, spreobrnjenega v katoliško vero, vključuje delo katarskega avtorja Barthélemya iz Carcassona, t.i. Anonimno katarsko razpravo, katero od točke sistematično spodbija in ovrže.

⁷² Imel je vidno vlogo v romanu Umberta Eca, Ime rože.

svoje knjige o katarskem prepovedu v vasici Montailou v 14. stoletju. Največ inkvizicijskih zapisov pa je zbranih v registrih MS 609 (1245 – 1246)⁷³, Registru velike Inkvizicije iz Toulousa (1273 – 1280) in v Registru DDD med leti 1325 ter 1327 (Zlatar 2011, 546–551).

5.3.2 Katarske doktrine

Splošno bi lahko trdili, da je katarski nauk temeljil na osnovnih principih zgodnjega krščanstva, z mnogimi dualističnimi (antikozmichnost, radikalni/zmerni dualizem) in gnostičnimi značilnostmi, saj je bilo veliko v njem prav Marcionovih idej. Ne glede na različne verzije njihovih fundamentalnih dogem je možno izpostaviti nekaj glavnih doktrin.

Katarska verovanja so temeljila na treh dualističnih dihotomijah: delitev na kraljevstvo nebeškega Očeta in kraljevstvo Princa sveta (Satana); delitev na *perfekte* (dobri ljudje) in navadne *credentes* (vernike); delitev na Cerkev Boga in Cerkev Rima. Glavnino katarskega nauka je predstavljala dualistična doktrina o dobrem in zlu, duhu ter materiji. Namesto v enega omniprezentnega Boga so verjeli v dva enakovredna bogova ali dva ustvarjalna principa⁷⁴ – v dobrega Boga (Boga ljubezni) ali Boga Nove zaveze in v slabega Boga (Satana) ali Boga Stare zaveze. Prvi je vladal v nebeškem kraljevstvu, drugi v kraljevstvu Princa sveta. Cisterijanski menih, kronist albižanske križarske vojne, Pierre iz Vaux-de-Cernay je zapisal, da so katarski heretiki verjeli v obstoj dveh kreatorjev, pri čemer so stvaritelja nevidnih stvari imenovali benigni Bog in mu pripisovali Novo zavezo, kreatorja vidnega sveta pa maligni Bog ali Bog Stare zaveze (včasih imenovan tudi Jehova). Po gnostični tradiciji so Staro zavezo popolnoma zavrgli, razen določenih odlomkov, citiranih v Novi zavezi (Zlatar 2011, 547). Runciman (1955, 150) tako omenja Knjigo psalmov, Prerokov (Izaija) in biblijske zgodbe o Salomonu. Heroji Stare zaveze (Abraham in Mojzes) so tako postali antiheroji, saj naj bi bili navdahnjeni s strani Hudiča. Pri tem pa je treba omeniti, da so bili tudi nekateri svetniki iz Nove zaveze očrnjeni. Janeza Krstnika so prikazovali kot lažnega preroka, ker naj bi krščeval z vodo namesto z Duhom. Vendar so nekateri katari to zgodbo iz Nove zaveze dojemali striktno simbolično, kar je posledično vodilo v prijaznejši odnos do Krstnika. Najbolj znan dokaz o prisotnem dualizmu pri katarih je prispeval Bernard iz Cauxa (1243–1247) z obravnavo pričevanj štirih frančiškanov, ki so slišali pogovor med dvema sorodnikoma, ko sta se pogovarjala o veri v dva bogova, dobrega in slabega, o veri v odrešitev vseh padlih duš, o neobstoju vic. Prvi Bog, Bog ljubezni, miru in reda, naj bi bil odgovoren za stvarjenje človeške duše, slednji, *Rex Mundi*, pa za nastanek stvarnega sveta, vsega

⁷³ V njem je zbranih izjav okoli 5604 pričevalcev na sojenjih med leti 1245, pa tudi par njih iz leta 1247 in 1253, s strani invizitorjev Bernarda iz Cauxa in Jeana iz Saint-Pierra.

⁷⁴ V registru inkvizitorja Jacquesa Fourmierja (1318–1325) sta dva principa zabeležena kot *bonesa* (dobri princip) in *malesa* (slabi princip).

materialnega in vidnega ter človeku mizernega. Satanovo območje je bil ta svet, vključno z ljudmi in živalmi, ki jih je ustvaril z namenom ujeti duha v snov. Duše niso bile povezane z Bogom, zato je po smrti v začaranem krogu prehajale iz telesa v novo telo, ne glede na človeško ali živalsko obliko. Ljubeči Bog je zato poslal svojega Sina Jezusa, v tolažbo trpečim in ujetim dušam, s sporočilom (gnozo) o dokončni odrešitvi. Duše so lahko prekinile nenehne reinkarnacije in se vrnilo v nebeško kraljevstvo, a le v čisti obliki, zato je morale podvreči iniciacijskemu ritualu očiščenja, imenovanem *consolamentum*. Zlo so si predstavljali kot upornega božjega sina ali kot zavistnega padlega angela⁷⁵, kar je značilnost zmerne dualizma. William Audebert, ki je bil eden izmed vplivnih katarskih vernikov, *credensov*, je v inkvizitskem dokumentu Doat 22 opisal eno izmed različic zgodbe o začetkih ločitve dveh svetov. Tako pravi, da je Bog ob pridiganju dobil sporočilo, da bo izgubil materialni svet, zato je tjakaj poslal Lucibela (Luciferja), ki ga je sprejel za svojega brata. Leta si je kmalu zaželel lastništvo obeh svetov, kar pa je Bog odklonil, zato je sledila dolgotrajna vojna. Kasneje je zgodba doživela ponovitve, in sicer v zapisnikih Jacquesa Fournierja, ko je omenjal verzijo iz bogomilskega teksta *Skrivna večerja* (Taylor 2013, 343). Taylor (2013, 341) omenja še eno zanimivo variacijo katarske doktrine o dveh svetovih, ki sta jo izpostavila že raziskovalca Wakefield in Evans, Jean Duvernoy pa je naštel kar sedem verzij te ideje. Po njej naj bi stvarjenje materialnega sveta pripisovali zemeljski prostitutki, ki se jo v inkvizitskih zapisnikih omenja kot *putaria*. Nasprotno naj bi obstajal tudi vzporedni svet, in sicer dežela živečih (*land of the living*), kjer naj bi bivale vse dobre stvari, vključno z domačimi živalmi. V tem svetu naj bi Jezus res trpel in umrl, zato je naj bi vladala pastoralna blaženost. Pričevanja o tovrstni doktrini so bila pogosta v inkvizitskih zapisnikih Jacquesa Fournierja v 14. stoletju, predvsem v izjavah obsojenih iz pirenejske vasice Montailou.

Verzija dualistične doktrine o dobrem in zlu je bila precej odvisna tudi od vrste dualizma, ki je prevladovala v katarski skupnosti. Katari v Franciji in Italiji so bili torej razdeljeni v dva tipa dualizma: absolutnega (manihejski) in zmerne (monarhični). Absolutni je bil povzet po manihejstvu, saj je uporabljal tradicionalno terminologijo manihejske kozmologije. Zmerni dualizem pa je prevladoval predvsem med katari v Franciji, saj besedilo (evangelij *Skrivne večerje* ali *Janezova vprašanja*) ni vsebovalo tipičnih figur manihejskega dualizma – eonov, arhonov, Sofijo. Nasprotno pa predstavlja besedilo italijanskih katarov *Knjiga dveh principov* klasični primer absolutnega dualizma. V knjigi je opisan nenehen boj za prevlado med bogom Dobrote in bogom Zla, kjer sicer bog Dobrote doživi poraz v svetu, ki ga obvladuje Čas,

---

⁷⁵ Obstajali so različni vzroki za padec angela (kot v času zgodnje Cerkve), in sicer zaradi ponosa, zavisti ali požrešnosti, poželjivosti, vendar je večina dualistov pojasnjevala kot vzrok padca hudičeve zavist do Božjega primata.

vendar slavi zmago v Večnosti. Bog Zla pa bo uničen šele takrat, ko bo ujetim dušam uspelo dokončno pobegniti in se vrniti v domeno Luči. Gre za tipičen manihejski tekst, kjer se boj in zmaga nad zlom ne zgodita »tu-in-zdaj«, temveč šele na koncu Časa, ko pride do popolnega uničenja snovi in ljudi. Pri absolutnem dualizmu je večni princip Dobrega popolnoma nasprotno principu Zla, zato je bogova pripadata vsak svoji ontološki entiteti. Bog Dobrote je brez svobodne volje, saj je le-ta združena z njegovo močjo, tako recimo ne more ustvariti druga bitja s svobodno voljo, torej ni onipotentni bog. Ostaja omejen samo na domeno Dobrega. V entiteti, ki jo obvladuje princip Zla pa se lahko ustvarja zlo, obstaja svobodna volja in bog Zla, ki se sam lahko odloči za zlo. Glavna razlika pri obeh vrstah dualizma je v teoriji o emanacijah. Pri zmernih (monarhičnih) dualistih obstaja en princip, bog Dobrega, iz katerega izhajata tako Jezus kot Lucifer, ki je padli angel Luči; pri absolutnih dualistih pa obstajata dva večna principa, princip dobrega in princip zla, ki je ničevnost. Lucifer predstavlja Satana, ki je že od nekdaj bil zloben, stvaritelj ne-bitij in sveta pekla, kjer dobre duše užete čakajo na odrešitev ter vrnitev k Luči (Barnston in Meyer 2003, 732–734). Razlika je tudi v eshatologiji zla, saj pri absolutni verziji Zlo traja v večnost, do konca Časa, pri zmerni pa do uničenja materialnega sveta (Runciman 1955, 147).

Obstajali so tudi različni pogledi na stvarjenje materialnega sveta in človeka. Nekateri so trdili, da je bil materialni svet v celoti delo Hudiča, drugi (pretežno monarhisti) pa so zagovarjali trditev, da ga je ustvaril iz že obstoječih materialov. Nekateri so celo trdili, da mu je sam dobri Bog dal dovoljenje za stvaritev. To naj bi pojasnjevalo, od kod je Hudič ujel duše v svojo kreacijo. Obstajala je tudi verzija, kjer naj bi Hudič zaprl padlega angela v telo človeka in ustvaril Adama in kasneje Evo, katerih otroci so vsebovali iskro angelske božanskosti. Absolutni dualisti pa so verjeli, da je Hudič uspešno napadel nebesa in polovil zadostno število nebeških Duhov, ki od tedaj bivajo v vsakem moškem ter ženski (Runciman 1955, 148). Katarska interpretacija (bogomilskega) mita o genezi (evolucijski mit) je tudi razlagala stvarjenje človeka kot kreacijo Stvaritelja, hudiča. Najprej naj bi bil človek oblikovan iz gline, nato pa je Hudič povprašal Boga, če bi mu hotel vdeti dušo v telo. Bog mu je svetoval, naj človeka raje naredi iz mehkejšega blata, nato pa mu je sam še dodal dušo. Človeška telesa so bila torej stvaritev zla, Bog pa je bil odgovoren za dušni del. Dobri in svetli Bog naj bi ob pogledu na osiromašena nebesa po padcu zlih angelov, povprašal ostale, če želi kdo postati njegov sin. Javil se mu je Jezus, ki je bil pripravljen zanj iti kamor koli. Bog ga je poslal na stvarni svet, da bi pridigal v Njegovem imenu in učil pot k odrešenju. Jezus je bil po katarskem prepričanju najvišji izmed angelov, saj ga je sam Bog sprejel za svojega sina.

Njegovo zemeljsko rojstvo iz Blažene Device, telo, smrt s križanjem, vstajenje in vnebozetje so bili zatorej samo navidezni, slepilo. Jezus ni imel prave človeške narave, niti ni bil Bog, ampak le eden izmed čistih Duhov, ki so se pojavili na zemlji, da bi podučili človeštvo. Zatorej njegova smrt ni imela nobenega pomena, saj je ljudi rešil s svojim naukom in zgledom (kot Buda), ne pa s svojim trpljenjem. Jean Duvernoy (Taylor 2013, 341) meni, da so tovrstni koncept prevzeli direktno od bogomilov, saj je bil poznan predvsem v vzhodnih cerkvah, zapisan tudi v apokrifu *Izaijeva knjiga*. Predstava o Jezusu je bila torej pri katarjih pod vplivom *monarhizma* in *adopcionalizma* ter *docetizma* (pa tudi z elementi *arijanstva*⁷⁶), prepričanja, da je Jezus le navidezno človek, ki torej ni mogel umreti na križu, saj naj bi bil poosebitev vere in ne dejanska zgodovinska oseba. To je bilo prepričanje, ki je bilo skupno večini gnostikom, bogomilom in katarom, ter s strani Cerkve seveda označeno kot herezija. Posledično so dvomili v navzočnost Kristusovega telesa in krvi pri evharistiji. Menili so, da tudi pri izvajanju maše Bog ni bil prisoten, so bili pa prisotni duhovniki in njihova goreča želja po mašnih darovih. Zavračali so tudi ostale zunanje simbole katolicizma, zakramente in cerkveno hierarhijo. Cerkev naj bi bila sprijen ostanek prvotno čiste tvorbe, medtem ko je katarsko Cerkev ustanovil sam Jezus. Ta doktrina posledično ni podeljevala pomembne vloge Devici Mariji, do katere pa so sodeč po inkvizicijskih zapiskih tudi gojili različne odnose (Runciman 1955, 149). Za nekatere je predstavljala simbol Cerkve, za druge je bila eon, skozi katerega se je eon Jezus spustil v snovni svet ali pa je bila čisto navadna ženska, prek katere je Jezus vstopil v materialni svet. Na podlagi *Skrivne večerje* je bila splošno sprejeta verzija, da je Kristus vstopil v svet prek Marijinega ušesa (teorija splošno poznana v zgodnjem krščanstvu).

Katari naj ne bi verjeli niti v vice niti v pekel, saj je pekel predstavljal tuzemski svet, ki je tako ali tako v domeni Hudiča (antikozmični dualizem). Materialni del človeka naj bi po smrti ostal na tuzemskem svetu, duša pa naj bi se dvignila v nebeško kraljestvo. Duša se je lahko osvobodila samo z zglednim življenjem, odmaknjenim od materialnega sveta. Morala se je očistiti (purifikacija⁷⁷) že na tem svetu. Če pa je človek živel preveč posvetno življenje, je bila duša po smrti še preveč povezana z materijo, zatorej je bila prisiljena ostati v snovnem svetu in vstopiti v drugo telo materialnega bitja. Od tod nauk o reinkarnaciji po smrti ali *metempsychosis*. Zveličenje je bilo možno le s prekinitvijo nenehnega kroženja duše. Novo rojstvo zemeljskega bitja je potemtakem predstavljalo ujetost duše v snovnost, zatorej so

---

⁷⁶ Doktrine, da je bil Jezus sicer božanski, a ne povsem enak očetu bogu.

⁷⁷ Drugo ime za vice je purgatorij (lat. Purgatorium), ki izhaja iz besede očiščenje.

katari obsojali meseno užitkarstvo. Nasploh so bili pristaši asketizma, saj so domnevali, da se mora telo popolnoma podrediti duhu.

5.4 Katarski obredi in verske prakse

Podatke o katarskem nauku in organizaciji verskega občestva ter njihovih verskih praks je bilo moč povečini dobiti predvsem prek opisov običajnih vernikov v inkvizicijskih postopkih. Prav na podlagi tovrstnih opisov je bila možna ponovno rekonstrukcija katarskega vsakdanjega religioznega imaginarija.

5.4.1 Krst ali Consolament ali Consolamentum

» Za menoj pride močnejši od mene in jaz nisem vreden, da bi se sklonil pred njim in mu odvezal jermenček njegovih sandal. Jaz sem vas krstil z vodo, on pa vas bo krstil v Svetem Duhu.«

(besede Janeza Krstnika v Marko 1, 7-8).⁷⁸

Consolament ali *Consolamentum*⁷⁹ je bil glavni katarski obred posvetitve, ki je imel mnogo podobnosti s krstom zgodnje Cerkve. Za katare je predstavljal duhovni krst, krst s knjigo in besedo, imenovali so ga tudi tolažba, od tod latinski izraz *consolamentum*. V inkvizicijskih zapisih so ga zabeležili tudi kot *hereticatio* na podlagi ljudskega imenovanja, heretikacije (Ladurie Roy 1978, viii; Zlatar 2011, 557). Pri zakramentu krsta se je *verujoči* povzdignil na nivo *popolnega*. Mnogi katari so ga prejeli šele na smrtni postelji, saj bi ga morebitni ponovni zdrs v greh izničil. Simbolno naj bi predstavljal spust tolažnika Svetega Duha, ko naj bi prišlo do mistične združitve z dušo. Na ta način se je duša lahko rešila in se ponovno, prek združitve z Duhom, vrnila v svoje Kraljestvo.

Wakefield in Evans (Zalta 2004, 275) sta opisala krst, vstop v skupnost pravih kristjanov, izbrancev, opisala takole:

/I/niciant je moral skozi poskusno obdobje⁸⁰, v katerem je spoznal asketsko disciplino in nauke, ki jih bo poučeval in branil do smrti. Ko je bil pripravljen, se je udeležil dvodelnega obredja perfektov. Med svojim prvim nastopom je dobil pravico, da je lahko povedal Očenaš s pravim razumevanjem. Dejanski *consolamentum* je sledil takoj za tem. V tem obredu je prosilec zaprosil za krst in obljubil, da ga bo ohranjal neomadeževanega, nato so perfekti na njegovo glavo položili roke, medtem ko je prosilec nad svojo glavo držal evangelij, ponavljal določene obredne prošnje in bral sedemnajst verzov iz prvega poglavja Janezovega evangelij/a/.

---

⁷⁸ Jarc 2006,131.

⁷⁹ Navajam oba naziva, in sicer prvega v okcitanščini in slednjega v latinščini, kot so ga zapisovali inkvizitorji.

⁸⁰ Kandidat za *consolamentum* je tri leta bil na preiskušnji, ko je prejemal navodila s strani *perfektov*, nato pa še dodatno eno leto, ko se je učil katarske tehnike izrekanja očenaša, pospremljene s pokleki.

Na tak način so *perfekti* lahko postali tako moški kot ženske. Predstavljal je enosmerno karto v nebesa, ki je vodila hkrati k odrešitvi iz začaranega kroga reinkarnacij, iz nenehnega preseljevanja duš iz enega bitja v drugega, *metempsirosis*.

5.4.2 Očenaš

Pater Noster, katarska edina molitev, ki je bila sicer predpisana že v Novi zavezi. Uporabljali so jo predvsem *perfekti* ob obrednih priložnostih in pred obroki. Večkrat so ga ponavljali, in sicer z dodatkom, ki je bil za katoliško Cerkev ne-vsakdanji: »Oče naš, ki si v nebesih, posvečeno bodi tvoje ime, pridi k nam tvoje kraljestvo, zgodi se tvoja volja kakor v nebesih tako na zemlji. Daj nam danes naš **nadsubstancialni** (nadmaterialni – op.G.D.)⁸¹ kruh in odpusti nam naše dolge, kakor tudi mi odpuščamo svojim dolžnikom, in ne vpelji nas v skušnjava, temveč reši nas hudega. Amen«. Katari so na tak način izpostavili distinkcijo med vsakdanjim kruhom tega sveta in tistim duhovnim, v domeni nebeškega Očeta.

5.4.3 Melioramentum

Kadar koli je *verujoči* srečal *perfekta* ali pa tudi ob sprejemu med *perfekte*, so si katari izmenjali *melioramentum*, obredni formalni pozdrav v znak spoštovanja in čiščenja *perfekta*, v katerem je že bival Sveti Duh. Pozdrav je bil hkratni izkaz priznanja tistemu, ki ni bil več v oblasti Satana in »klic na pomoč« tistega, ki si je želel dokončne odrešitve iz spon greha, kar bi omogočilo duši ponovni vzpon v nebeške sobane. Pri pozdravu se je *verujoči* večkrat globoko priklonil v smeri *perfektovih* ramen ali trikrat pokleknil (*flexis genibus*), sklenil roki in prosil za blagoslov (*Benedicite*) ali molitev, da bi lahko svoje življenje končal kot krščen. *Perfekt* je odgovoril s kratko molitvijo in izgovoril stavek »Bog vas blagoslovi«, nato je sledil poljub miru (*caretas*). Ta pozdrav je predstavljal prošnjo in zaobljubo *verujočega*, da se bo krstil še pred smrtjo, še posebej v primeru, ko je bil »izpostavljen« katoliški vplivom (Runciman 1955, 158). *Melioramentum* je bil izraz globokega hrepenenja in predpriprava vernika na prejem *consolamentuma*. Od sredine 13. stoletja pa se je ta zaobljuba imenovala *covenensa* ali *convenientia* (tudi *pactum*). V inkvizicijskih zapisih pa so tako dejanje čiščenja *perfektov* imenovali *adoratio* (Zlatar 2011, 554).

5.4.4 Apparelhament ali apparellamentum (Servissi)

Vsakomesečna javna spoved pri *perfektu*, kjer so se *verujoči* spovedali in »izprašali« svojo vest ter prosili za odpuščanje in pokoro. Spoved je bila podobna zgodnejšim oblikam spovedi

---

⁸¹ »*Panem nostrum supersubstantialem*« namesto »*Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*« ali »Daj nam danes naš vsakdanji kruh«.

v katoliški cerkvi. *Perfeki* naj bi po tem odredili tridnevni post in sto poklekov (*veniae*), odvisno od velikosti greha.

5.4.5 Endura

Redka praksa, izvedena s strani *perfektov*, dušnih zdravnikov, katere pogostost in pomembnost je bila s strani ortodoksnih piscev pogosto opisana pretirano. *Endura* je bila sestavni del krsta *consolamentum*, vendar je predstavljala v določenih situacijah različno namembnost. *Verujoči* se je v času pred krstom vzdržal prehranjevanja s hrano živalskega izvora. Takemu načinu posténja se je reklo *endura* (Borst v Tsiamis, Tounta, Poulakou, Tounta 2015, 176). Po drugi strani pa so *perfeki* krstili tudi umirajoče bolnike na smrtni postelji, kjer je pa dejanje *endure* sledilo po samem krstom. *Perfeki* so na željo in ob soglasju bolnika ali njegovih sorodnikov po krstu dali navodila glede izvajanja *endure*, pri čemer je bilo glavno pravilo popolna prepoved hranjenja in pitja vode, čeprav je v nekateri primerih bilo navedeno, da je bilo dovoljeno jesti kruh ter piti vodo, po izrekanju očenaša (Tsiamis, Tounta, Poulakou, Tounta 2015, prav tam). *Endura* je bilo potemtakem svojevrstno dejanje prostovoljne smrti z vzdržnostjo hranjenja. Duhovno je predstavljala predpogoj za proces kesanja, ki je omogočil padli duši vrnitev v nebeško kraljevstvo. Pri določenih primerkih pa je prišlo celo do pospešitve smrti, ne samo s stradanjem, temveč tudi z zastrupitvijo ali rezanjem žil, odtekanjem krvi (Borst v Tsiamis, Tounta, Poulakou, Tounta 2015, 177 ; Runciman, 159). Obred *endure* ni bil institucionaliziran in običajen, saj katarska cerkev ni spodbujala ali vsesplošno odobraval takega izkazovanja entuziazma pri svojih članih. Večina primerov *endure* je bilo zabeleženih sicer v poznem katarskem obdobju, v začetku 14. stoletja.

5.5 Zgradba in organizacija verskega občestva

Cerkev in inkvizicija sta razlikovali med dvema vrstama katarskih heretikov – tiste, ki so prejeli *consolamentum* so bili poimenovali heretiki (*heretici*) in so bili ločeni od ostalih »zavedenih« kristjanov, ki jih je bilo še moč s pokoro ter kaznijo vrniti nazaj v svojo čredo. Katarsko verujoče občestvo so sestavljale tri skupine ljudi – *poslušalci* ali *simpatizerji*, *verujoči* (*credentes*) in asketski pridigarji *perfeki*, dobri ljudje, ki so bili jasno ločeni od ostalih dveh skupin. Zlatar (2011, 554) ponazori prepad med navadnimi *verujočimi* in *perfeki* kot razkol med zemljo ter nebesi. *Verujoči* so bili še pod oblastjo Satana in zavezani svetu, zatorej so lahko le ob prisotnosti *perfektov*, na kolenih in z dlanmi na tleh, izrekli molitev Bogu.

5.5.1 *Credientes*

Verniki ali *croyants* (*credentes*) niso bili zavezani k tolikšni asketskosti kot *perfekti*, zatoorej so se lahko ukvarjali s trgovino, obrtjo in bankirstvom. Čeprav se niso kaj bolj razlikovali od ostalih kristjanov, so vseeno prakticirali bolj skromen način življenja. Biti *verniki* v katarski skupnosti je pomenilo predvsem vdanost in trdno vero v odrešitev, ki jo lahko posreduje le njihova Cerkev ter *perfekti*. Med njimi so bili kmetje, potujoči trgovci pa tudi večina nižjega plemstva kot tudi nekateri iz višjega, npr. toulouški grof Rajmond VI., grof Rajmond-Roger iz Foixa in Roger II., vikont iz Béziarsa in Carcassonna (Barnstone, Willis in Marvin Meyer, 736; Zalta, 274). Večina verujočih je zaradi strogega asketskega življenja *perfektov* s krstom počakala do trenutka smrti, ko so ga lahko prejeli v skrajšani verziji. Pripadnost katarstvu od *verujočih* ni zahtevalo veliko, razen par finančnih zahtev v obliki prostovoljnih prispevkov za hrano in nastanitev pridigarских *perfektov* ter morebitni del zapuščine po prejetju *consolamentumu* na smrtni postelji (Abels in Harrison 1979, 242). Ponavadi so se udeleževali zborovanj, kjer so poslušali pridige *perfektov*, dnevnih molitev in mesečnih spovedi, pa tudi pri izvajanju *consolamentuma* so bili prisotni. Pogosto so se udeleževali *perfektovega* obreda lomljenja kruha pred obroki. Do katarstva negativno nastrojena družbena in politična klima med leti 1230 ter 1240 pa je zahtevala večji angažma *verujočih*, predvsem moških. Potovanja pridigarских *perfektov* so postala vse bolj nevarna, zatoorej se je pojavila potreba po spremstvu. *Credientesi* so služili kot vodniki in oborožena straža (*ductores*). Abels in Harrison (1979, 243–245) sta na podlagi inkvizicijskih zapiskov pričevanj *verujočih* iz registra MS 609 ugotovila, da je bilo poznavanje katarskih teoloških doktrin z njihove strani večinoma površno, pa tudi moč predanosti veri se je razlikovala med njimi. Sklepala sta, da je privlačnost gibanja večinoma temeljila na navdušenju *verujočih* nad asketskim življenjskim slogom *perfektov*, ne pa izrecno na podlagi poznavanja in upoštevanja dogem. Pri privrženosti katarstvu je bilo pomembnejše podpiranje dejanj *perfektov*, vidni aspekt vere, kot pa dosledno upoštevanje verskih doktrin, ki so jih ti pridigali. Najbolj pomembno vlogo pri deklarirani pripadnosti pa je od sredine 13. stoletja igrala družina in sorodstvo. Kljub pridigam proti prokreaciji in zakonski zvezi je moč ter enotnost herezije ležala prav v družinskih vezeh.

5.5.2 *Parfeits*

*Popolni*⁸², *perfekti* ali *Chretiens parfeits* (provansalsko *bona gen, bon homme*), imenovani tudi izbrani ali potolaženi, prijatelji Boga (*amici Dei*), dovršeni⁸³, tudi sam izraz katar je bil

⁸² Tudi ženske (*bonas femmas*) so bile lahko *perfekte*, vendar zaradi preglednosti in lažje berljivosti uporabljam moško slovnično obliko samostalnika.

⁸³ Izraz je uporabil Stane Južnič v svojem prispevku o herezijah, na strani 75.

prvotno namenjen njim. *Popolni* so bili zaradi svojega krepostnega življenja, izobraženosti in strpnosti izredno spoštovani člani širše skupnosti ter so predstavljali pravo nasprotje takratnim katoliškim duhovnikom. Po prejemu *consolamentuma* so sicer bivali v tem svetu, a niso bili s tega sveta. Opravljali so božjo službo, s pridiganjem katarskega nauka in podeljevanjem blagoslova vernikom, s strani katerih so bili češčeni, saj so bili »napolnjeni s Svetim Duhom«. V inkvizicijskih zapisih je moč zaznati, da so pogosto organizirali diskusije in debate teološke narave, kjer se je pogovor vrtel okrog doktrinarnih nejasnosti, ponavadi v zasebnih domovih, tudi v hišah privržencev valdežanov (Taylor 2013, 338). Številni *popolni*, so ponavadi vandrili po languedoški deželi kot potujoči pridigarji in vmes opravljali tudi *consolamentum* za umirajoče. Pridigali so povsod – po hišah, privatnih prostorih, na javnih mestih, po poteh, celo na čolnih, na poljih in v sadovnjakih, gozdovih, posebno mesto pa so imele tudi jame (Jarc 2006, 151). Spremljali so jih *verujoči*, ki so skrbeli za njihove dnevne potrebe – pripravo hrane, skrb za finance ipd. Spremljajoči so bili najbrž kandidati za *consolamentum* in so v zameno za svoje delo prejeli navodila za krst. *Popolni* so naokoli hodili v značilnih oblačilih, skromnih, haljah črne barve⁸⁴, opasani s posebnim pasom, ki so ga nosili pod prsmi⁸⁵, in usnjeno torbico, v kateri so nosili knjigo Nove zaveze. Ženske predstavnice so večinoma živele bolj odmaknjeno življenje, pridigale so večinoma v zasebnih prostorih. Gottfried Koch (Abels in Harrison 1979, 228) je mnenja, da so *perfekte* običajno živele v hospicijih in ženskih samostanih (*domus hereticarum*). Tovrstne ustanove so ustanovljale in finančno podpirale določene plemiške družine (npr. grof Rajmond-Roger iz Foixa), večina pa jih je bila vodena na podlagi donacij *credentesov*. Še posebej bogatejši med njimi so dajali na razpolago svoje imetje, kjer so lahko *perfekti* bivali ali ustanovljali bolnice oz. hospice. Podatki iz registra MS 609 pa nakazujejo, da je večina *perfekt* (iz bolj premožnejših krogov) bivala v posebnih skromnih skupnostih (*sociae*), ponavadi še z eno žensko, v lastnih hišah oz. domovih sorodnikov. V takih skupnostih so se držale strogega režima, ki je bil predpisan za vse *popolne* – postenje, nekonzumiranje hrane živalskega izvora, spolna vzdržnost, skromnost, zaprisega čistosti, molitev (sedem ponovitev očenaša). Katarske »hiše«, redovniški domovi, so pogosto služile tudi kot semenišča za pripravnike, pogostokrat za otroke podeželskega plemstva (Abels in Harrison 1979, 232). Opatinje pri vodenju tovrstnih skupnosti niso bile avtonomne, saj so jih pogosto obiskovali nadrejeni lokalni diakoni, ki so pridigali in podeljevali zakrament spovedi. V času preganjanj, po križarski vojni, se jih je mnogo bilo primorenih spreobrniti v katoliško vero, saj so jim *verujoči* in sorodniki pogosto

⁸⁴ Na več mestih v inkvizicijskih virih se pojavlja izraz *hereticorum indutorum* ali *hereticus vestitus*, kar nakazuje, da so bili *perfekti* opravljeni oz. oblečeni v posebna pokrivala.

⁸⁵ Še posebej to velja v času preganjanj, saj so na tak način bili manj vidni in prepoznani.

zavračali pomoč. Nekatere *perfekte* so si raje izbrale nomadski način življenja in se začele skrivati po mestih, hišah nekaterih *credentesov*, gozdnih kočah, poljih, kmetijah, ob pomoči podpornikov, ki so jih zalagali z osnovnimi življenjskimi potrebščinami (Abels in Harrison 1979, 236–237). Kot že omenjeno so *perfekti* vodili življenje izredne zmernosti, se vzdržali spolnosti in ostalih zemeljskih naslad ter se niso poročali. Želeli so biti odvezani od čutnega sveta, da bi se lažje posvetili duhovnemu svetu. Držali so se striktnih moralnih pravil, ki so med drugim prepovedovala uživanje določene, »nečiste« hrane, npr. mesa, jajc, mleka, sira (Barnstone in Meyer, 736; Broek, 171; Ladurie, 310; Runciman, 160; Zalta, 275). Uživali so le sadje, zelenjavo, kruh in drobne ribe. V določenem obdobju jim je bilo zapovedano daljše postenje. Postili so se trikrat letno, približno po štirideset dni. V tem času so smeli piti samo vodo in jesti kruh (Runciman 1955, 160).

5.5.3 Katarska cerkev

V registru toulouške Inkvizicije (1273 – 1280) se pojavlja naziv za katarsko versko organizacijo Cerkev Boga (*Ecclesia Dei*), ki naj bi predstavljala nasprotje ničevni rimski Cerkvi, torej naj bi katarom predstavljala resnično cerkev, *vera Ecclesia Dei* (Zlatar 2011, 552). Sami katari so si predstavljali svojo cerkev kot skupnost *perfektov*, saj so samo tisti, ki so prejeli *consolamentum*, »dobri kristjani«, lahko predstavljali člane Cerkve. Po virih sodeč naj bi obstajala štiristopenjska hierarhija. Pierre iz Vaux-de-Cernaya je v svojih zapisih izpostavil, da so iz skupine *perfektov* izbrali uradnike, ki so jih imenovali škofi (v inkvizicijskih virih *episcopus hereticorum*) in diakoni (*diaconus hereticorum*). Runciman omenja (1955, 161–162), da so *perfekti* opravljali versko in obredno funkcijo, *škofi* in *diakoni* pa delo bolj organizacijske in administrativne narave. Vsaka cerkev ali škofija je imela svojega škofa in vsak od njih je imel t.i. *filius major* (veliki, starejši sin) in *filius minor* (mali, mlajši sin), ki so bili pomožni škofi in so jih v obredih ponavadi imenovali kar škof. Po smrti škofa ga je nadomestil *filius major*, ki ga je škof že vnaprej določil za svojega naslednika, mesto »starejšega sina« pa je nasledil *filius minor*. Prazno mesto slednjega so ponavadi zasedli mlajši, ki so jih že prej vzgajili za ta položaj in jih je ponavadi imenoval sam škof. Škofu so pomagali tudi diakoni⁸⁶, ki so odgovarjali za dele škofij. Diakoni so bolj skrbeli za materialno dobrobit škofij. Vodili so skupnosti (*conventiculum*), kjer so živeli njihovi »bratje in sestre« ter zavetišča (*hospitia*), ki so bila namenjena popotnikom. Direktnih dokazov, da bi to funkcijo opravljale ženske, ni. Večje škofije so bile razdeljene v več manjših, škofje med sabo pa so sodelovali in se srečevali na koncilih.

---

⁸⁶ Guiraud (Runciman 1955, 161) omenja, da je v času razcveta toulouško škofijo vodilo kar petdeset diakonov.

Katarska cerkev ni imela fevdalne strukture, veleposestev, niti ni izvajala davčnega ali družbenega nadzora. Kljub skromnosti pa je cerkev sčasoma postajala vse bogatejša, predvsem na račun darov vernikov. Katarska cerkev je že v zgodnji fazi nastanka delovala tudi internacionalno, saj so v virih jasne navedbe, da so v obdobju preganjanj in inkvizicij obstajali močni kontakti med cerkvami z juga Francije ter severne Italije (Zlatar 2011, 553). Na katarskem koncilu so bile med leti 1166 in 1176, v kraju Saint Felix de Caraman, ustanovljene štiri nove okcitanske škofije in bili so določeni škofi, s strani vodje koncila, škofa dualistične bogomilske cerkve iz Konstantinopla, Nikitasa. Ustanovljeni so bili episkopalni sedeži v naslednjih mestih – v Toulousu, v mestu Albi, v Carcassonu, v kraju Agen (Jarc 2006, 112 in 150). V Italiji so bile znane katarske škofije Desenzano, Cremona, Concorezzo, Bagnolo, Vicenza, Firenze in Spoleto, ki jih je vodil katarski škof iz Lombardije. Na Balkanu in v Bizantinskem cesarstvu pa so sodeč po inkvizicijskih virih obstajale dualistične cerkve *Ecclesia Bulgariae*, ki je obsegala območja vzhodne Bolgarije in Makedonije, *Ecclesia Dalmatiae*, cerkev Dalmacije in zahodnega Balkana (označena tudi kot *Ecclesia Sclavoniae*, ki je predstavljala bogomile iz Dalmacije in Bosne), *Ecclesia Dragometiae* iz Trakije ali Makedonije, *Ecclesia Romanae* (ali *Ecclesia Latinorum*) iz Konstantinopla ter bogomilska cerkev *Ecclesia Melenguiae*, ki naj bi zajemala območje Peloponeza. (Stojanov 1994, 164)

5.6 Katarstvo kot velika »popularna« herezija srednjega veka

V srednjem veku je bila v zahodni Evropi le ena cerkev, in sicer Katoliška. Izjeme so bile judovske skupnosti in muslimanske v tistih delih Španije ter Sicilije, ki so jih pridobili od Saracenov (Zalta 2004, 273). Srednjeveška Cerkev je bila močna, ker je prevevala vse družbene sloje, ki so bili podrejeni enemu samemu zakonu – kanonskemu. Cerkev je obvladovala vse faze posameznikovega življenja od rojstva do smrti. Večina ljudi pa je bila slabo seznanjenih z osnovami svoje veroizpovedi, kar je bilo med drugim posledica slabe izobrazbe večine nižje duhovščine. To je med drugim vodilo v razširjenje religioznega dvoma. Družbo so vseskozi prevevali globoki dvomi o nekaterih osrednjih dogmah krščanske religije. Pod vprašaj so najpogosteje postavljali deviško rojstvo, vstajenje telesa in doktrino transsubstanciacije – tiste doktrine, ki so bile v nasprotju z vsakdanjo človeško izkušnjo. Medtem ko je dvom izhajal iz pomanjkanja prepričanja o resnici ali pravilnosti ortodoksnih doktrin, pa je herezija predstavljala v srednjem veku večjo nevarnost Cerkvi, saj je zavračala (lahko v celoti) cerkveno učenje ter nauk (Hamilton v Zalta 2004, prav tam).

Herezija je bila dojeta kot »posledica zmotnega človeškega dojetanja, ki temelji na Bibliji, je v nasprotju s cerkvenim učenjem in pravili, v javnosti deluje neprikrito ter je trdovratno uporna« (Zalta 2004, 270). V srednjeveškem latinskem delu krščanstva so ponavadi heretike predstavljali kot kristjane, ki še kar trmasto vztrajajo pri zgrešenem verovanju tudi po tem, ko jim je bilo njihovo verovanje razkrito kot zgrešeno. Napačno verovanje, ob predpostavki nepoznavanja, je bilo dojeta kot verska napaka in ne kot herezija. Neposlušnost, pomanjkanje ponižnosti, ponos, svojeglavost in trma pa so bile lastnosti neločljivo povezane s srednjeveško definicijo herezije. V prvi vrsti je bila odnosna kategorija, saj je predpostavljala osebo ali skupino z avtoriteto, ki določa pravo vero od neprave. Herezija je bila dojeta kot sebična individualna izbira napram nesebični ubogljivosti duhovnim nadrejenim in upoštevanju skupnega konsenza, izhajajočega iz avtoritete apostolske tradicije. Tako cerkveno kot posvetno pravo sta herezijo definirala kot zavestno izbran greh in potemtakem zločin (Ames Caldwell 2015, 8–9). Zgodba o hereziji se je prvotno oblikovala v obdobju ranljivosti, ko je bilo krščanstvo kot manjšinska religija sama izpostavljena preganjanju, in se prenesla v obdobje krščanske hegemonije ter moči, kjer je postala kaznivo dejanje. Vsi tisti, ki so odklonili javno preklicati svoje besede in prepričanja, tudi po tem, ko jim je bila pojasnjena prava resnica ter prava vera, so bili obsojeni kriminalnega dejanja zoper moralo in doktrino ter bili legitimno kaznovani, pogosto s smrtjo. Kljub hegemoniji krščanske Cerkve pa herezija ni bila preprosto odpravljena s papeškim razglasom, po hitrem postopku. Sam proces razglasitve in preganjanja herezij je bil krhek in večsmeren, zaznamovan z neuspehom ter odporom. Herezija, velikokrat skonstruirana s strani klerikov, ni bila toliko stvar doktrine in verovanja, ampak moči ter pozicije. Kleriki so, zavoljo obrambe in legitimacije lastne pozicije pri vodenju duhovnih zadev, v veliki meri skonstruirali svojo nasprotnico – rušiteljico Božjega reda na svetu. V visokem srednjem veku se je oblikovala močna formalna cerkvena avtoriteta prek papeške nadvlade, cerkvene hierarhije, sinod, koncilov, kanonskega prava in univerzalne veroizpovedi, ki je zatrjevala, da poseduje edino pravo Resnico. Herezija je sicer kot pravna kategorija bila odvisna od tovrstne avtoritete, vendar je kot teološka kategorija izzivala, z dvom ter odklonom, papeško avtoriteto. Cerkevna hierarhija, ki je izrekala lastništvo nad doktrino in obredi, se ne bi mogla sama spoprijeti z raznolikimi idejami ter oblikami srednjeveškega krščanstva brez pomoči in sodelovanja posvetnih avtoritet. Oznako in obtožbo herezije so bile večkrat deležne nekonformistične skupine, kar je cerkvenim pa tudi posvetnim avtoritetam dajalo povod za njihovo preganjanje. Identificiranje ljudi in skupin (teološki dualisti, mistični razuzdanci, radikalni pridigarji uboštva) s heretiki je v srednjeveški družbi preganjanj (*persecuting society*) večkrat predstavljalo taktično ter nadvse uporabno

cerkveno orodje moči (Ames Caldwell 2015, 24). Mnoge izmed herezij sploh niso predhodno obstajale, dokler jih sama Cerkev ni določila kot škodljive družbene formacije, prek izrazito negativnega označevanja in obsojanja nemoralnosti. Tudi R. I. Moore je v svojih delih herezijo izpostavil kot del Cerkvene ideološke propagande, saj je menil, da zunaj katoliške Cerkve v resnici nikoli ni obstajala prava opozicija. V prvi vrsti naj bi šlo za spopad elit – sekularnih in cerkvenih – ki naj bi si s pomočjo herezijskega sita povečevale svojo politično ter kulturno avtoriteto in na tak način uspešno utišale nasprotnike. Tudi Fontana (2003, 71) pravi, da je šlo pri cerkvenem pregonu katarov in ostalih heretskih gibanj v srednjeveški Evropi v prvi vrsti za politično obračunavanje z nasprotniki. Pri »političnih herezijah« je tako bila pobuda za obsodbo odvisna od kakega monarha, ki se je prestrašil premoči ali pa ga je zamikalo tuje premoženje, seveda s pomočjo Cerkve, ki mu je za ta namen pripravila 'ustrezni seznam bujnih zablod, ki jih ni bilo težko podkrepiti s kakšnim na silo – z mučenjem – pridobljenim priznanjem'«.

Kljub tem pogledom pa ne moremo tudi mimo ostalih političnih, družbenih in ekonomskih dejavnikov, ki so vplivali na izrazito razmigano religijsko pokrajino v srednjem veku, kjer so nastajala razna alternativna religiozna gibanja, pogosto z močno antiklerikalno držo. Za religiozno življenje v krščanskem srednjem veku je bilo značilno »disidentsko« obnašanje posameznikov, ki so trmasto odklanjali nekritično sprejemanje ustaljenih vzorcev verovanja v Boga in njegovih domnevnih predstavnikov na zemlji. Zavračali so duhovniško posredovanje pri občevanju z Božjim, pobožnost kot ustanovo, še več – nekateri so imeli duhovništvo za nekaj nekoristnega, zato so jih Cerkvene avtoritete označile za heretike. Prav želja po predrugačeni vlogi klerikov je predstavljala temeljno jabolko spora in posledično preganjanje, saj je bila ena izmed glavnih cerkvenih doktrin tudi strogo hierarhično razločevanje med kleriki in laiki ter iz tega izhajajoče obveznosti in privilegiji. Heretiki so se samooklicali za edine prave kristjane, saj mnogi med njimi niso nasprotovali temeljnim cerkvenim doktrinam, kot so stvarjenje vsega s strani Boga, utelešenje božjega Sina Jezusa Kristusa, njegovo trpljenje in smrt zavoľo človeških grehov ter njegovo prisotnost pri maši v okviru evharističnega zakramenta⁸⁷. Večina njih si je želela preprosto reformirati Cerkev, da bi bolj moralno opravljala svojo pastoralno in obredno funkcijo.

Naraščanje števila pripadnikov herezij je bila posledica tudi delovanja potujočih pridigarjev, ki so bili zaradi učenosti, govorništva in podkovanosti v teoloških razpravah deležni velikega

---

⁸⁷ Pri tem je potrebno omeniti, da narava evharistije v srednjeveški teološki tradiciji še ni bila dokončno določena, domišljena in oblikovana v enotno dogovorjeno doktrino, zato je bila pogosto predmet razprav znotraj cerkvenih krogov.

ugleda med ljudmi. Samo njihovo vedenje si je zaslužilo spoštovanje, saj so bili privrženi tisti obliki skromnosti, ki jo je izročilo pripisovalo Jezusu in njegovemu učenju. Na drugi strani pa so kleriki srednjeveške Cerkve v zgornjih slojih hierarhije živeli v razkošju in obilju, kjer so se predajali hlepenju po užitkarstvu. Nižja lokalna duhovščina je bila sicer bolj skromna, a neizobražena. Mnogi od teh duhovnikov niso bili zmožni brati maše v latinskem jeziku in sposobni voditi teoloških razprav (Baigent in Leigh 2004, 27). Razlike med cerkvami so bile očitne, na eni strani hlepeča po koristoljublju, na drugi strani pa so imeli opravka s cerkvijo, »/k/i ni zahtevala davščin niti izobčevala ali zapirala v ječo ali pa pobijala; cerkvijo, ki ni bila povezana s fevdalno gosposko, ampak je izražala dvome o upravičenosti njene oblasti; cerkvijo, ki je v svoj nauk povsem sprejela svet starodavnih kmečkih verovanj in se ravnala po zapovedi o evangeljskemu uboštvu« (Fontana 2003, 74).

Krivoverstvo je predstavljalo obliko upora proti razporejeni moči, kateremu so se priključevali vsi potlačeni, kmeti, meščani in ženske. Njihovi nasprotniki so pogosto trdili (herezijo namreč poznamo preko tistih, ki so jo preganjali in premagali, preko obsodb, spodbijanaj ali preko pristranih kronistov), da so izhajali iz nižjih plasti ljudstva, vendar DUBY izpostavlja (1987, 160), da se sekte niso zbirale okoli »kmetavzov«, temveč predvsem v razvijajočih se mestih. Nosilci herezij naj bi bili pravzaprav izobraženci, okužila in spreobrnila pa naj bi tudi »nepismene«. Podporniki na jugu Francije so bili visokega stanu, kristjani, ki jih tradicionalni cerkveni nauk kratko malo ni več zadovoljeval. Herezija je namreč sanjala drugačno družbo, temelječo na drugačnem poimenovanju resnice. Zahtevala je popolno enakost – privržence je zatorej med drugimi zlahka novačila med zatiranimi, med žrtvami krivic. Neločljivost med naukom in načinom življenja je prepričala mnoge. Z junaškim odrekanjem in preziranjem sveta doseči kar največjo popolnost.

Mnoge od krivoverskih skupin so se ponašale z izbranostjo svojih privržencev, ki so se pokorili in spremenili način svojega življenja, z namenom odvrniti se od zlega ter krutega sveta. Georges DUBY (1987, 77) tako porast t.i. krivoverskih gibanj v srednjeveškem francoskem kraljevstvu pojasnjuje tudi s »strahom pred tisočo«, saj se je s prebliževanjem tisočletja povečala verska zaskrbljenost, ko se je pozivalo ljudi k pokori in očiščenju, ko so povsod nastajale bratovščine odrekanja, nekatere od njih sumljivega porekla. Krščanstvo se je namreč vse od svojih začetkov razvijalo v znamenju apokaliptičnosti, zatorej je to obdobje postalo še posebej priročno za razne eshatološke grozote ter napovedi.

5.7 Albižanska križarska vojna in srednjeveška inkvizicija

Proti koncu 12. stoletja se je v Rimskokatoliški cerkvi že prižgal rdeči alarm. Sledila je papeška intervencija, kjer se je obsodilo herezije in prepovedala kakršna koli interakcija s sektami. Papež Aleksander III. se je na tretjem lateranskem koncilu v Rimu leta 1179 med drugim zagrenjeno pritoževal nad javnim delovanjem heretikov in javno podporo ter se zavzel za bolj aktivno preganjanje. Osrednja tema koncila je bila okrepitev cerkvene edinosti in cerkvene discipline. Glede na to, da so herezije predstavljale nevarnost prav zaradi poudarjanja krščanskega ubožstva in preprostosti, so se med kanoni znašli tudi pozivi k večji skromnosti škofov ter cerkvenih dostojanstvenikov. Daljnosežne posledice je imel zlasti 27. kanon, v katerem je koncil obsodil katare in njim podobna heretična gibanja ter pozval na odpravo herezij, celo na križarsko vojno zoper katarom. Poziv na križarsko vojno je bil sploh prvi tak primer vojne zoper kako krščansko herezijo, saj so ponavadi pozivali na boj zoper pripadnikom drugih religij. Na jug Francije je bila poslana odprava, ki pa se je izkazala za neuspešno. Leta 1184 je papež Lucij III. (1181–1185) sklical cerkveni zbor v Veroni in po njem izdal bulo *Ad abolendam*, v kateri je obsodil krivoverstva in čarovništva verska gibanja katarov, humiliatov, valdežanov, arnoldistov, jožefincev ter pozval in obvezal škofo k raziskovanju množičnega pojava heretičnih gibanj ter ločin. Bula proti heretikom je predstavljala prvi korak k institucionalizaciji papeške inkvizicije. Predpisovala je kazen za vse tiste, ki niso hoteli sprejeti krščanske veroizpovedi in izobčenje tistih, ki so podpirali in varovali heretike.

5.7.1 Albižanska križarska vojna (1209 – 1215 in 1216 – 1229)

Z vladavino papeža Inocenca III. (1198 – 1216) se je začela organizirana namera ustaviti, nato pa uničiti katarska gibanja v Evropi. Leta 1207 je papež pisal francoskemu kralju in visokim francoskim plemičem ter jih pozval, naj z vojaškimi sredstvi zatrejo heretike na svojih območjih oblasti. Za povračilo jim je bila obljubljena zaplenjena posest, oprostitev plačila vseh obresti dolgov, popolna odveza za vse grehe, poleg tega jim je obljubljal tudi enake ugodnosti in odpustke kot križarjem na njihovih pohodih v Sveto deželo. Najprej je Inocenc III. poskusil s pošiljanjem misionarjev in cerkvenih juristov v katarske dežele ter prepričevanjem lokalnih avtoritet naj se vendarle odzovejo ter se zoperstavijo katarom z ustreznimi ukrepi. V južni Franciji je papež najprej zadolžil nekaj članov cisterijanskega reda, da preprečijo razrast krivoverstva. Leta 1205 je papež poslal v katarske pokrajine tudi sv.

Dominika Guzmanskega⁸⁸, ki pa tudi ni nikogar prepričal. Z nesrečno smrtjo papeževega legáta cistercijana Petra Castelnauskega leta 1208, ki so jo pripisali spremstvu toulouškega grofa Rajmonda VI., in takojšnjo papeževo razglasitvijo Petra za svetnika, se je uradno pričela albižanska križarska vojna. Takrat naj bi Dominik Guzmanski (Vicaire v Baigent in Leigh 2004, 28) v govoru povedal:

Mnogo let sem vam laskal s sladkimi besedami, pridigal sem vam, silil v vas, moledoval. Toda kot imajo navado reči ljudje v moji domovini: kjer ne zaleže milostljivost, naj zmaga palica. Sedaj bomo proti vam poslali vojskovodje in prelate, ki bodo –žal – z združenimi močmi ukrepali proti tej deželi...in mnogim ljudem sodili z mečem; ki bodo zravnali z zemljo vaše stolpe, podrli in razrušili vaša obzidja in vas vse prislili v hlapčevstvo...Sila palice bo zmagala, kjer prijaznost in milostljivost nista mogli doseči ničesar.

Leta 1208 so tako francoski plemiči pod vodstvom Simona Montfortskega, grofa Leicesterskega, pomorili vsaj 200.000 ljudi (med njimi tudi mnoge katolike!). Njihov duhovni vodja je bil papeški odposlanec Arnald Amaury, cistercijanec, ki se je v zgodovino zapisal po zloglasnem izreku: »Pobijte vse. Bog bo že prepoznal svoje« (Baigent in Leigh 2004, 23). Po pokolu v Béziersu⁸⁹ se je bojni pohod nadaljeval proti Carcassonnu, leta 1217 pa so križarji prispeli do Toulousa, kjer je med obleganjem mestnega obzidja umrl vodja Simon Montfortski. Po njegovi smrti se je začela križarska armada razhajati in napadi so ponehali. Vendar premirje ni trajalo dolgo, saj so leta 1224 razglasili nov križarski pohod proti jugu. Tokrat je bil vojaški poveljnik kralj Ludvik VIII., ki pa je kmalu umrl. Po dvajsetih letih brutalne in krvave vojne so leta 1229 v Parizu sklenili mir in pokrajino Languedoc priključili francoski kroni. Albižani so bili premagani, vendar je gibanje še kar naprej vztrajalo. V letih 1240 in 1242 so ponovno izbruhnili upori katarov proti novim vladarjem. Leta 1244 je po vztrajnem 10-mesečnem obleganju padla katarska citadela Montségur v Pirenejih, kjer je bilo skupaj s perfekti zažgani okoli 200 katarskih laikov, leta 1255 pa še poslednja trdnjava

---

⁸⁸ Katoliški svetnik španskega porekla, ki je v Toulousu ustanovil dominikanski red, ki so bili po svoji vlogi v inkviziciji znani kot domini canes ali »božji psi«.

⁸⁹ »Béziers je padel. Vsi so mrtvi.
Duhovniki, ženske, otroci. Brez milosti.
Tudi vse kristjane so pokončali.
Ostal sem živ. Ne videl ne slišal
nisem žive duše...
Pobili so sedem tisoč ljudi,
sedem tisoč duš, ki so si poiskale zatočišče v sveti Magdaleni.
Oltarne stopnice
so bile prepojene s krvjo.
Po cerkvi so odmevali kriki.
Zatem so pobili menihe,
ki so zvonili z zvonovi. Sreberni križ jim je služil za malo,
ko so jim sekali glave.«
pesem Guirauta Riquiera iz Narbonna (Perčič 2007, 18).

Quéribus. Prav padec utrdbe Montésegur zaznamuje konec katarstva v zgodovinski zavesti. Pokrajina je bila opustošena, na tisoče ljudi s strani križarjev ubitih, preživeli pa so zbežali v Katalonijo in Lombardijo, kjer so ustanovili nove skupnosti. Kljub temu podpora albižanom ni popustila, večina jih je poniknila med krajevno prebivalstvo in še naprej na skrivaj opravljala svoje obrede, pod zaščito lokalnega prebivalstva. Prav tiho delovanje katarov je dalo povod za ustanovitev inkvizicije, ki so jo uvedli na sinodi v Toulousu leta 1229.

5.7.2 Srednjeveška inkvizicija

Delovanje inkvizicije velja v zgodovini kot eno najbolj krutih, nesmiselnih in nepojmljivih, saj so pri opravljanju čistk na relativno raznolikem religijskem prostoru temeljito uporabljali nadvse sadistične prijeme. Začelo se je običajno z »nedolžnim« obrekovanjem in zasmehovanjem. V zgodovinskih virih je tako moč najti nešteto primerkov blatenja drugače mislečih, saj so obstajale vrste obtožb na račun »heretikov«, mnoge od njih so bile prave domišljajske »bombice«, kot primer takšnega opisa pa navajam izjavo opata, duhovnika, kronista križarskih vojn Guiberta iz Nogenta, ki je o heretiki povedal sledeče (Fontana 2003, 71): »Zbirajo se v podzemlju ali na redko obiskovanih krajih, tako moški kakor ženske. Potem ko prižgejo sveče, se kakšna razuzdana ženska zlekne po tleh, da bi se je vsi nagledali, in kakor pravijo, razkrije svojo zadnjico; oni ji od zadaj molijo svoje sveče, in brž ko te ugasnejo, začno vpiti 'Kaos' in vsakteri se loti ženske, ki mu prva pride pod roko. Če iz teh srečanj priveka na svet kakšen otrok, ga v množičnem obredu sežgejo in iz njegovega pepela spečejo kruh; zaužijejo ga kot nekakšen zakrament«.

Inkvizicija kot represivna inštitucija Rimskokatoliške cerkve je bila drugače prisotna že s koncem četrtega stoletja na različnih območjih, kjer je vladala jurisdikcija Cerkev, čeprav ne pod tem imenom. Preiskovanje (*inquisitio*) o verskih zadevah, predvsem prek prisile čaščenja cesarja, je bilo sestavni del Rimskega cesarstva, v katerem je zgodnja Cerkev živela (Tanner 2013, 203). Sam naziv se je ustalil v začetku 11. stoletja. Štirje lateranski koncili in dva lyonska so bili namenjeni inkvizicijski težnji po zatrtju vsake misli ali verovanja, ki odstopa od učenj svete rimske Cerkev. Posvetne oblasti so lahko v takih primerih heretike kaznovale z denarno kaznijo ali odvzemom premoženja. V 12. stoletju so v mnogih predelih Evrope spet oživili rimsko pravo, ki je marsikje predstavljal temelj sodne oblasti na lokalni ravni. Vseboval je tudi kakih šestdeset odlokov proti hereziji, kar je omogočilo zakoličanje pravnega okvirja in upravičenost kazenskih akcij proti krivovercem, prek ovadb s strani oseb avtoritete, obtožb s strani članov skupnosti in preiskav lokalnega škofa (Barber 2004, 175). Začetek Inkvizicije (kot uradne institucije znotraj Cerkev) je bilo postavljeno v čas vladanja papeža

Gregorja IX. (1227–1241), predvsem zaradi bul, ki jih je izdal leta 1231. Postopoma se je izoblikoval komplet priznanih postopkov in kazni, ki se je loteval herezije na sistemskem nivoju. Leta 1233 je papež Gregor IX. vzpostavil inkvizicijski sodni sistem, namenjen predvsem iskanju in kaznovanju katarov ter ga vnesel v kanonski pravo. Inkvizitorji so imeli svoje baze v mestih Toulouse, Carcassonne, Albi, Agen, Pamiers in Cahors, v prostorih cerkvene duhovščine. Večino prič so pozvali na obravnave v svoje baze, včasih pa so se sami odpravili na teren. V krajih so najprej pridigali pred duhovščino in ljudmi v lokalni skupnosti, kjer so jim predstavili dva sklepa – edikt vere ter edikt milosti, ki sta določala, da so ljudje dolžni ovaditi osumljene heretike in pa pravico osumljenih, da se v doglednem času odzovejo na obtožbo (Barber 2004, 175). V primerih dokazane krivde so obsodbo razglasili javno, pogosto v teatralnem slogu, in odredili kazen, od manjše denarne globe, zapora z vklenitvijo v verige ter stradanjem, nekateri pripadniki heretičnih skupin pa so končali na grmadah. Kasneje so katere kaznovali tudi z nošenjem oznake rumenega križa na hrbtni strani oblačil (podobno kot so bili označeni srednjeveški judi z rumeno zvezdo). Pri svojem delu so zapisovali izjave prič in vodili evidence, v katere so imeli vpogled vsi ostali inkvizitorji, ki so spremljali ter raziskovali iste posameznike ali družine heretikov (Taylor 2013, 323). Za preiskovalce so običajno bili določeni menihi iz reda dominikancev in frančiškanov. Dokončno podobo sodne institucije pa je inkvizicija kot avtonomni organ pridobila s papežem Inocencem IV. (1243–1254), ki je uvedel možnost uporabe mučenja kot sredstva za doseg priznanja (Fo in drugi v Maruško 2004, 6). Po zaslugi papeževega edikta so bili dominikanski inkvizitorji zakonito pristojni, da osumljene krivoverstva obsodijo brez možnosti pritožbe in izrekajo smrtne obsodbe, z direktno odobritvijo najvišje cerkvene avtoritete. Kasnejši papeži so še dodatno pooblastili inkvizitorje, da so lahko pri obravnava razpolagali z vso svobodo, tako so izsiljena priznanja z mučenji, javne obravnave in eksekucije postale del vsakdanjika, pri čemer tudi pokojni niso bili varni. Tako Fo, Tomat in Malucelli (Maruško 2004, 7) omenjajo posthumno obsodbo krivoverstva z izkopom trupla, sojenjem in izreko obsodbe ter izvržbo kazni, ponavadi s sežigom na grmadi. Dejanje ni imelo samo simboličnega pomena, temveč so običajno zasegli tudi imetje pokojnika oz. izvršena je bila razlastitev potomcev. Inkvizicija je kot stalna ustanova delovala v deželah Francije, Nemčije in Italije, medtem ko je drugje preganjanje krivovercev ostalo v rokah krajevne cerkve ter lokalnih škofov. Ogroženi cerkveni vrh je s pomočjo kraljev in lokalnih vladarjev začel s pregonom ali fizičnim iztrebljanjem drugače mislečih. Med njimi so bili katari, albižani, bogomili, patareni, valdenžani, Skupnost bratov in sester svobodnega duha⁹⁰, fraticelli⁹¹, templarji⁹², lolardi⁹³

---

⁹⁰ Skupnost je verjetno nastala v začetku 13. stoletja v Švici in ob gornjem Renu v Nemčiji. Razširili so se po vsej Nemčiji, novačili pa so

(Alkalaj 2001). Za srednjeveško inkvizicijo je bil predmet pregona in iztrebljanja vsaka vrsta herezije znotraj krščanskega učenja, tako pravoslavne vere kot ostalih oblik krščanstva. V tistem času je bila Evropa namreč preplavljena z neortodoksno miselnostjo in vsa obnovitvena gibanja so se znašla pod drobnogledom inkvizicije. Inkvizicija je dokončno zatrla katarstvo v Languedocu v začetnih dekadah 14. stoletja.

5.8 Neokatarizem?

Katarsko trpljenje in njihova grozljiva usoda je predstavljala fascinacijo mnogim še stoletja po njihovem iztrebljanju. Po propadu katarske skupnosti je krožilo med ljudmi mnogo legend o skritih katarskih zakladih, predvsem zaradi njihove zgodovinske povezanosti s trubadurji in templarji. Legende, zavite v oblak romantike, so vzburile domišljijo in oblikovale mistično ozadje za vdor zainteresirane množice, pripadnikov raznih kultov, fašistov, nacistov, iskalcev zakladov, spekulativnih zgodovinarjev, novodobnikov ter mistikov. Romantizacija katarizma je doživela razcvet predvsem v 19. in 20. stoletju s pisanjem Napoléona Peyrata⁹⁴ in Déodata Rochéja⁹⁵. Napoléon Peyrat je katere predstavljali kot herojske znanilce napredka v temačnem objemu katoliškega totalitarizma, ki jim je uspelo pred uničenjem rešiti ogromen zaklad in ga skriti ob vznožje Pirenejev. Njegovo pisanje je vzbudilo obilo zanimanja v ezoteričnih krogih, skrivnih združbah in pariških salonskih debatah v obdobju *fin de siècle* (O'Shea, 2000). Prav vzporedno z razcvetom teozofije in navdušenjem nad vzhodnjaškimi modrostmi je cvetela neokatarska mitologija, kjer so katari vse bolj predstavljali neposredne dediče vzhodnega duhovnega izročila. Po katastrofalni izkušnji prve svetovne vojne se je interes za okultno in paranormalno razmahnil po vsej Evropi. Moderni okultisti so se tako recimo pogosto sklicevali na katere in jih proglasili za svoje srednjeveške brate. Katarsko gibanje so direktno povezovali z legendami o svetem Gralu, enem izmed najbolj trdoživih mitov srednjeveške Evrope, ki se je oblikoval prek raznih literarnih del že od 13. stoletja dalje. Zadnjo utrdbo katarov, grad Montségur, so spremenili v »Meko okultizma« (Runciman 1955, 187), saj so ga

---

nove člane tudi na Nizozemskem, mednje naj bi v 15. stoletju spadal tudi slikar Hieronymus Bosch. V svojem jedru so bili bolj mistični naravnani. Razširjali so verske tekste v nacionalnih jezikih, polni prezira so zavračali cerkvene obrede in zakramente. Inkvizicija jih je še posebej besno preganjala (Baigent in Leigh 2004, 51–52).

⁹¹ Najstrožja ločina frančiškanov, nasledniki Frančiška Asiškega in strogo dosledni privrženci njegovega nauka o uboštvu. Prvi inkvizicijski proces proti fraticellom je potekal leta 1318 v Marseillesu, kjer so štiri zažgali na grmadi. Dokončno so jih iztrebili leta 1426, ko je inkvizicija s pomočjo vojske povsem uničila in iztrebila 31 vasi, osumljenih naklonjenosti fraticellom.

⁹² Čuvarji svetih krajev na Vzhodu, še posebej groba Jezusa Kristusa in vojaški red za obrambo romarjev; red, ki je bil ustanovljen v Sveti deželi v začetku 12. stoletja, ki pa se je kmalu razvil v ogromno mednarodno organizacijo. Sprva so red sestavljali vitezi, nato pa upravniki, birokrati, uslužbenci, lastniki ogromnih zemljiških posesti. Poleg tega so bili bankirji, strokovnjaki za prenos kapitala in zapletene denarne transakcije po vsem krščanskem svetu. Templarji so bili na slabem glasu v Cerkvi zaradi preveč strpnega odnosa do katarov, Judov in muslimanov.

⁹³ Lolardi ali mrmravci so versko gibanje 14. stoletja iz Anglije in Škotske, sledilci Johna Wycliffeja.

⁹⁴ Antiklerikalno nastrojen meščanski liberalec in nadarjen fabulist, ki je živel med leti 1809 in 1881.

⁹⁵ Déodat Roché (1877–1978) je bil notar iz mesta v bližini Carcassonna, sicer učenec Rudolfa Steinerja, katerega s katari zaznamovana antropozofija je bila odprta za marsikateri duhovni vpliv, od hinduizma, druzma in gnostične tradicije. Bil je avtor večine stenskih poslikav pentagramov v bližini Montségurja, ki jih je proglasil za originalna sporočila katarskih ubežnikov bodočim generacijam.

imeli za domovanje svetega Grala. Izročilo je omenjalo, da je bil v gradu shranjen zaklad, ki so ga med obleganjem varno spravili iz gradu. V njem naj bi se nahajala »dragocena kupa« (Uršič 1994, 288), ki naj bi jo katari uporabljali pri svojem mističnem obedu, *manisoli*⁹⁶. Za zakladom je izginila vsaka sled in ena izmed domnev je bila, da so »kupo« shranili v eni izmed podzemnih jam pod utrdbo, kjer je namreč v steno vklesan relief keliha (Guirdham v Uršič, prav tam). Runciman poudarja (1955, 187), da se krščanski dualisti niso ponašali z nikakršno skrivnostno doktrino, temveč so kvečjem postali skrivna družba zgolj zaradi preganjanja, ki jim je onemogočalo izvajanje svojih obredov javno.

Najbolj zaslužen za umestitev katarov v ezoterične študije svetega Grala je bil Otto Rahn⁹⁷, t.i. nacistični Indiana Jones, ki je leta 1931 potoval v francoski del Pirenejev in obiskal območje Montségurja. Pri raziskovanju mu je pomagal lokalni zgodovinar in mistik Antonin Gadal. Na podlagi obiska je leta 1933 izšla njegova knjiga Križarska vojna proti gralu (*Kreuzzug gegen den Gral*) in štiri leta kasneje Luciferjev dvor (*Luzifers Hofgesind*). V obeh knjigah je zagovarjal neposredno povezavo med srednjeveškim epom o Parsifalu, Wolframa Eschenbacha, iz 13. stoletja in katarskim svetim Gralom. Kdo so bili Rahnovi katari?

Mi nismo potrebovali rimskega Boga, ker smo imeli svojega. Mi nismo potrebovali Mojzesovih zapovedi, ker smo v naših prsah nosili zapuščino naših prednikov. Mojzes je bil nepopolni in nečisti, drugače se ne bi poročil s kušitsko⁹⁸ ženo in bi ne dovolil, da božja jeza- v obliki gobavosti- dežuje po njegovih lastnih bratih, ki so mu to očitali. Mojzes je bil to, kar so Židje bili, želeč nam vsiliti svojo vero, pisavo in postavo: nepopolni nečisti ljudje, z dušo sužnja in mešane rase! Mi, Zahodnjaki nordijske krvi, smo se imenovali katari kot so se Vzhodnjaki nordijske krvi imenovali Parsi, se pravi Čisti. Naša nebesa so odprta za vse tiste, ki niso stvori nižje rase ali ničvredneži ali sužnji. Odprta so za arijce. Morate me razumeti, ker drugače je tudi vaša kri nečista!⁹⁹

Rahn se je na povabilo Heinricha Himmlerja, ki se je navduševal nad okultnim, vrnil v Nemčijo in se pridružil novoustanovljenemu inštitutu *Ahnenerbe* (Dediščina prednikov), ki je bil namenjen raziskovanju arheologije ter kulturne zgodovine arijske rase. Po drugi svetovni vojni se je razširilo nebroj govoric o povezavah med katari in nacisti, ki naj bi bili, vključno s Hitlerjem, pripadniki neokatarske poganske skrivne združbe¹⁰⁰. Trmasto so vztrajale govorice

⁹⁶ Manisola ali mistična večerja, sorodna ob(r)edu, ki je opisan v romanih o Gralu.

⁹⁷ Otto Rahn je bil nemški pisatelj, ki se je kot študent navduševal nad medievistiko in miti o Parsifalu ter svetem Gralu; med leti 1936 in 1939 je bil član SS formacij, kjer je kot amaterski SS arheolog raziskoval na območjih Islandije in južne Francije. Glede na to, da se je javno deklariral za homoseksualca, je moral leta 1939 s položaja odstopiti, vendar ga gestapo brez resnejših posledic ni pustil pri miru. Kmalu je izginil, njegovo truplo pa so našli zmrznjeno, v goratih predelih avstrijske Tirolske. Uradno naj bi bil vzrok smrti samomor.

⁹⁸ Skupno ime za starodavno afriško prebivalstvo ob reki Nil.

⁹⁹ Odlomek sem našla v knjigi Otta Rahnha *The Court of Lucifer: A Voyage with Europe's benevolent Ghosts* iz leta 1937, na strani 105, in ga prevedla.

¹⁰⁰ Tovrstne »mistične« interpretacije in adaptacije nacizma so vodile v formiranje termina ezoterični nacizem, kot politične religije med okultizmom in krščanstvom.

o uspešnih izkopavanjih nemških inženirjev v času okupacije Francije, kjer naj bi iz Montségurja odnesli sveti Gral. Pomembna figura, ki je v svojih delih reinterpretirala gnostično tradicijo katarov v povezavi z ezoteričnim nacizmom je bil Miguel Serrano¹⁰¹, ki je izpostavljala, da je katarska dualistična doktrina o dveh bogovih, pri čemer je bil zlobni demiurg identificiran kot Jahve, bog Stare zaveze, imela resne zgodovinske implikacije za Žide, ki naj bi bili po tej analogiji častilci Hudiča. Z določitvijo vloge Židov kot otrok Hudiča, je katarska herezija povzdignila antisemitizem na raven teološke doktrine, podprte v sami kozmologiji. Judje so bili izbrano ljudstvo demiurga, zato je imeli posebno zgodovinsko vlogo pri oviranju odrešeniškega dela Božjega odposlanca. Serrano je tako v Hitlerju videl naslednjega Božjega odposlanca, ki je v prinašanju luči prav tako podlegel tiraniji »drhali«.

Peyratova zapuščina se ni popolnoma izrodila v nostalgijo po tretjem rajhu. V petdestih letih 20. stoletja so izhajala dela, ki so primerjala katarsko gibanje s člani francoskega odporniškega gibanja, makijo¹⁰², in njihovem boju proti okupatorski sili. Na podlagi del Rochéja je bilo v tem času izvedenih par resnih arheoloških raziskovanj Montségurja, vendar brez večjih uspehov po najdbi skritih tunelov in soban. Analize raziskovanj Montségurja pa tudi ostalih t.i. katarskih gradov v Pirenejih in Corbièresih so pokazale, da so bili zgrajeni šele po albižanski križarski vojni. V 60-ih letih je katarsko izročilo ustrezalo kontrakulturnemu novodobniškemu gibanju, ki se je »z nazaj v naravo« odnosi t.i. les Babas Cool ali francoskih hipijev zopet usidralo v zavest ljudi. Skupaj s skupinami nizozemskih rožnokrižarjev, belgijskih neognostikov so se preselili na jug Francije. Živeli in ravnali so se po glavnih katarskih načelih, in sicer so se izogibali hrani živalskega izvora, nasprotovali so poroki ter zagovarjali svobodno ljubezen, ustvarjali glasbo, ki je imela značilnosti trubadurske ljubezenske poetike. Zbirali so se na koncertih ob vznožju Montségurja, od koder se je gostovalil drugačne vrste dim (O'Shea, 2000). Michael Baigent, Richard Leigh and Henry Lincoln so leta 1982 na podlagi bogate literarne dediščine o katarskem gibanju izdali mednarodno uspešno okultno detektivko Sveta kri in sveti gral (*The Holy Blood and The Holy Grail*), ki ima kaj malo skupnega z zgodovinskimi dejstvi, a ji je uspelo katarstvo spremeniti v nenehno spremenljiv popkulturni fenomen. Gospodarstvo v Languedocu uspeva na podlagi prodajanja izdelkov pod blagovno znamko »Katar«, od katere živi celotna regija.

---

¹⁰¹ Čilski diplomat, novinar in pisec poezije ter knjig o duhovnem iskanju in ezoteričnem hitlerizmu. V letih 1962 do 1964 je bil tudi diplomat v bivši Jugoslaviji. V svojih delih je združeval hindu-vedski in nordijsko-germanski religijski tradiciji, ki jih je smatral kot tradiciji izhajajoči iz skupnega arijsko-hiperborejskega porekla, z določenimi ezoteričnimi in rasističnimi interpretacijami budizma, krščanstva, luciferjanstva ter gnosticizma.

¹⁰² Po SSKJu je makija odporniško gibanje med drugo svetovno vojno v francoskem okolju.

6 Zaključek

Zamejitev pojava katarstva zgolj na označbo »velike herezije srednjega veka«, ki je udejanjalo svojo religijo nasproti uradnim doktrinom Rimskokatoliške cerkve nam je dolgo časa omejevala zmožnost pogleda na katarsko gibanje kot na vitalen del tiste krščanske tradicije, ki je v različnih zgodovinskih obdobjih zagovarjala neposredni intimni stik z Bogom in pozivala k asketski, prečiščeni obliki čaščenja. Katari so prakticirali religijske obrede, katerih izvor je moč najti v zgodnejši obliki krščanstva, prepredenega z gnostičnimi idejami, zatorej bi jih morali dojeti kot resne kristjane in ne zgolj kot heretike. Izvajali so pač neuradno katoliško obliko krščanstva. Pripadali so srednjeveškemu krščanstvu, heterodoksni struji, ki je soočala cerkveno miselnost z alternativnimi interpretacijami, vendar brez močnih reformističnih teženj po prenovitvi celotne Cerkve, temveč preprosto s proglasitvijo svoje lastne, nove cerkve Svetega Duha.

Srednjeveška Cerkev je pozabila na Boga in se osredotočala preveč tuzemskim stvarim ter s tem zanemarila svojo bistveno, temeljno poslanstvo. Namesto da bi razvijala človekov duhovni potencial, prebujala sveto v njemu ter ga z oznanilom osvobajala zemeljskih križev in težav, se je raje ukvarjala z utrjevanjem lastne pozicije v svetu, pod krinko maske pobožnosti. Bitke za oblast, last in slast so Cerkev odvrnile od človeka in Boga. Mesto duhovnega primata je bilo prazno, čakajoč na nove sile, ki bi prevzele krmilo in ga usmerile v drugačen tok duhovnega napredka. Ali z besedami pisatelja Antoina de Saint-Exupéryja: »/č/e hočeš zgraditi ladjo, ne zbiraj materiala, ne bobnaj ljudi na kup, ne razdeluj jim zadolžitev..., ampak vzbudi v njih hrepenenje po globokem, neskončnem morju« (v Goljevšček 1992, 185). Katarske ideje o možni in prepotrebni drugačni Cerkvi so morebiti služile k utrjevanju poti kasnejšim, radikalnejšim krščanskim skupinam, ki so pozivale k reformaciji znotraj Cerkve same, iz katerih je nenazadnje izšlo tudi protestantsko gibanje. Za ugotavljanje povezave med njimi pa bi bile potrebne bolj podrobne nadaljnje primerjalne raziskave.

Osebna vera pripadnikov izbranih v katarskem gibanju je bila očitno močna, saj so bili trdno prepričani v svoje doktrine, ki so jih vodile po pravi, krepostni poti polni luči in razsvetljevanja, namesto blodenja po temi. Cerkvi načeloma neverujoči niso predstavljali problema, pač pa so bili skrb vzbujajoči in cerkveni hierarhiji nevarni verniki znotraj črede kristjanov, ki so živeli po drugačnih načelih vere, po prepričanju Cerkve, v krivi veri. Le-te je bilo težko miroljubno usmeriti v pravo vero, zato je bilo potrebno poprijeti se meča in kasneje

z njimi obračunati na javnih ceremonijah ali *auto de fe* postopkih. Toleranca se je v zgodovini izkazala za bolj družbeno vrednoto kot pa religijsko.

Glede na to da je bila religija prevladujoča oblika družbenega izražanja v srednjem veku in Cerkev v najmočnejšem obdobju vladanja, je bilo družbeno-ekonomsko nezadovoljstvo izraženo prek religioznega izrazoslovja. Nagli razvoj katarstva je moč razumeti tudi v kontekstu razrednega boja, ko so se združile različne družbene in interesne skupine ter skupno izrazile nestrinjanje s prevladujočo družbeno ureditvijo. Za razcvet in hitro napredovanje katarskega gibanja je tako ključno razumevanje tudi kulturnozgodovinskih ter družbenih dejavnikov, ki so vplivali na izoblikovanje religijske tolerance, blaginje in kulturne renesanse v južnofrancoskih pokrajinah. Uničenje stičišča raznolikih idej in verovanj je vodilo h kulturnemu genocidu.

Na podlagi diahrona študije je bilo možno vzpostaviti dialog z arhaičnimi religijskimi fenomeni in njihovimi drugimi, a podobnimi pojavnimi modalitetami, kar izpričuje mojo izhodiščno pozicijo o ponovljivosti religioznih fenomenov. Vsakokratna »nova« sinteza fenomena tako omogoča opis, prepoznavanje in razumevanje univerzalnih struktur pojavov, hkrati pa s spreminjanjem ter združevanjem novih spoznanj in smisla vodi tudi k novemu tolmačenju sveta ter človeka. Zatorej ukvarjanje s tradicijo in kulturnim izročilom ne oži, temveč razširja horizonte za razumevanje naše lastne situacije.

7 Literatura

1. Abels, Richard in Ellen Harrison. 1979. The participation of women in Languedocian Catharism. *Mediaeval Studies* 41 (1): 215–251. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
2. Alkalaj, Mišo. 2001. Kdo so bili heretiki? *Mladina* 16, 23. april. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/95972/kdo-so-bili-heretiki/> (31. maj 2016).
3. Allen, Jarrette. 2011. *La Bible en occitan: The Cathars, the Waldensians, and the Heretical Origins of the Reformation in Lyon*. Dostopno prek: http://www.academia.edu/8401064/La_Bible_en_occitan_The_Cathars_the_Waldensians_and_the_Heretical_Origins_of_the_Reformation_in_Lyon (12. julij 2016).
4. Ames Caldwell, Christine. 2015. *Medieval heresies: Christianity, Judaism, and Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. *Association for the Study of Esotericism*. Dostopno prek: http://www.aseweb.org/?page_id=6 (1. junij 2016).
6. Avguštin, Avrelij. 1984. *Izpovedi*. Celje: Mohorjeva družba, zbirka Cerkevni očetje.
7. Baigent, Michael in Richard Leigh. 2004. *Inkvizicija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Zbirka Premiki.
8. Ban, Tina. 2008. *Novodobniška duhovnost: od zgodovinskih virov do sodobne podobe*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Knjižna zbirka Kult.
9. Barber, Malcolm. 2004. *The two cities: medieval Europe, 1050-1320*. London ; New York : Routledge.
10. Barnstone, Willis in Marvin Meyer. 2003. *The Gnostic Bible*. Boston & London: Shambhala Publications, Inc.
11. Biblija.net. 2016. *Sveto pismo*. Dostopno prek: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?Bible=Bible&l=sl>. (1. junij 2016).
12. Brandt, Miroslav. 1980. *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, Biblioteka Povijesti.
13. --- 1989. *Izvori zla: dualističke teme*. Zagreb: August Cesarec, Biblioteka Historiae.
14. Broek, van der, Roefel. 1996. *Studies in Gnosticism and Alexandrian Christianity*. Leiden;New York; Köln: Brill.
15. Capacete, Francisco. 2015. Trubadurji. *Nova akropola*, 20. marec. Dostopno prek: <http://www.akropola.org/clanki/clanek.aspx?lit=556> (6. junij 2016).

16. Christie-Murray, David. 1990. *A history of heresy*. Oxford, New York : Oxford University Press.
17. Ciglencečki, Jan. 2011. Pojmovanje (ne)bivajočnosti manifestnega sveta v apofatični misli: gnosticizem – platonizem – krščanstvo. V *Dionizij Areopagit in evropsko izročilo*, ur. Gorazd Kocjančič in Vid Snoj, 33–43. Ljubljana: Slovenska matica.
18. Ciglencečki, Jan in Marko Kastelic. 2014. *Gnostični evangeliji in reakcija cerkvenih očetov*. Ljubljana: Beletrina, Knjižna zbirka Koda.
19. Črnič, Aleš. 2012. *Na vodnarjevem valu : nova religijska in duhovna gibanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Knjižna zbirka Kult.
20. Debeljak, Aleš. 1995. *Oblike religiozne imaginacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, Zbirka Sophia 1/95.
21. Duby, Georges. 1985. *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*. Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Studia humanitatis.
22. --- 1987. *Vitez, žena i svečenik: Ženidba u feudalnoj Francuskoj*. Split: Logos, zbirka Vrtlozi.
23. Đurđević-Stojković, Biljana. 2002. *Verske sekte: leksikon*. Beograd: Narodna knjiga, zbirka Alfa.
24. Eliade, Mircea. 1996. *Zgodovina religioznih verovanj in idej II. Od Gotame Buddhé do zmagoslavja krščanstva*. Ljubljana: DZS, Društvo za primerjalno religiologijo.
25. --- 1996. *Zgodovina religioznih verovanj in idej III. Od Mohameda do reformacije*. Ljubljana: DZS, Društvo za primerjalno religiologijo.
26. Eliot Stearns, Thomas. 1966. *Pesmi in pesnitve*. Ljubljana: DZS za založbo Ivan Bratko.
27. Fontana, Josep. 2003. *Evropa pred zrcalom*. Ljubljana: Založba /*cf, Modra zbirka-Delajmo Evropo.
28. Ginzburg, Carlo. 2010. *Sir in črvi: svet nekega mlinarja iz 16. Stoletja*. Ljubljana : Studia Humanitatis.
29. Grant, Robert M. in Tracy, David. 2000. *Kratka zgodovina interpretacije Biblije*. Ljubljana: Nova revija, Zbirka Hieron.
30. Golinelli, Paolo, Rosa Ferrarese in Ivano Mariotto. 1998. *Pozni srednji vek*. Ljubljana : Mladinska knjiga, Zbirka Človek in čas 5.
31. Goljevšček, Alenka. 1992. *New age in krščanstvo*. Koper : Ognjišče.
32. Goodrick-Clarke, Nicholas. 2008. *The Western Esoteric Traditions: A Historical Introduction*. New York: Oxford University Press.

33. Hanegraaff, Wouter J. 2013. *Western Esotericism: A Guide for the Perplexed*. London: Bloomsbury Academic.
34. Holzer, Peter. 1995. *Zgodovina cerkve v stotih slikah*. Ljubljana: Družina.
35. Hribar, Tine. 1991. Dogma in herezija. *Teorija in praksa* 28 (3-4): 312–314.
36. Jarc, Irena. 2006. *Duhovna dediščina katarov: katari ali čisti in druge šole misterijev*. Ljubljana: samozaložba.
37. Južnič, Stane. 1991. Herezije. *Teorija in praksa* 28 (1-2): 67–84.
38. *Katekizem katoliške Cerkve*. 1993. Ljubljana : Slovenska škofovska konferenca.
39. Keen, Maurice. 1993. *Srednjeveška Evropa*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Zbirka Bios.
40. Keulemans, Chris. 2016. Ulice je bral kakor enciklopedijo. *Sobotna priloga*, 21. maj. Dostopno prek: <http://www.delo.si/sobotna/ulice-je-bral-kakor-enciklopedijo.html> (29. junij 2016).
41. Le Roy Ladurie, Emmanuel. 1990. *Montaillou : Cathars and Catholics in a French village : 1294 – 1324*. London : Penguin.
42. Maruško, Helena. 2004. *Spomin in sprava. Soočenje Rimskokatoliške cerkve s svojo (grešno) preteklostjo*. Diplomsko delo. Ljubljana: FDV. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Marusko-Helena.PDF>.
43. McGrath, Alister E. 2014. *Vodnik po krščanski teologiji*. Celje, Ljubljana : Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba.
44. Moore, Robert Ian. 2006. *When did the Good Men of the Languedoc become heretics?* Dostopno prek: <http://www.rimoore.net/GoodMen.html> (1. julij 2016).
45. O'Shea, Stephen. 2000. Raiders of the lost faith. *The Guardian*, 7. oktober. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/books/2000/oct/07/books.guardianreview> (1. julij 2016).
46. Perčič, Tone. 2007. *Prostozidarstvo: zgodovina, obredi in zarote*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
47. Pricopi, Victor-Alexandru. 2013. From Ancient Gnostics to Modern Scholars- Issues in Defining the Concept of »Gnosticism«. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala* 5 (2): 41–56.
48. Rahn, Otto. 1937. *The Court of Lucifer: A Voyage with Europe's benevolent Ghosts*. Balder Ex- Libris on-line library. Dostopno prek <http://www.balderexlibris.com> (2.maj 2016).

49. Rougemont, Denis de. 1999. *Ljubezen in Zahod*. Ljubljana: Založba /*cf, Rdeča zbirka.
50. Runciman, Steven. 1955. *The medieval Manichee : a Study of the Christian Dualist Heresy*. Cambridge : Cambridge University Press.
51. SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2000. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Dostopno prek: <http://www.fran.si/> (12. junij 2016).
52. Smrke, Marjan. 2000. *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, zbirka Teorija in praksa.
53. Snoj, Marko. 2003. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: založba Modrijan, druga dopolnjena izdaja.
54. Stark, Rodney in William Sims Bainbridge. 2007. *Teorija religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, Knjižna zbirka Kult.
55. Stark, Rodney. 2012. *Zmagoslavje razuma : kako je krščanstvo pripeljalo do svobode, kapitalizma in razcveta zahodne družbe*. Ljubljana : Družina.
56. Stojanov, Juri. 1994. *The hidden tradition in Europe: the secret history of medieval Christian heresy*. London: Penguin, Arkada.
57. --- 2015. *Religious Dualism and the Abrahamic Religions*. Oxford: Oxford Handbooks Online: 1–15.
58. Tanner, Norman. 2013. *Kratka zgodovina katoliške Cerkve*. Ljubljana: Družina.
59. Taylor, Claire. 2013. Evidence for Dualism in Inquisitorial Registers of the 1240s: A Contribution to a Debate. *History* 98: 319–345.
60. Townsend Bradford, Anne. 2007. *The Cathars of Languedoc as Heretics: From the Perspectives of Five Contemporary Scholars*. Cincinnati, Ohio: Union Institute and University.
61. Tsiamis, Costas, Eleni Tounta in Effie Poulakou-Rebelakou. 2015. The »Endura« of the Cathars' Heresy: Medieval Concept of Ritual Euthanasia or Suicide? *Journal of Religion and Health* 55 (1): 174-180.
62. Uršič, Marko. 1994. *Gnostični eseji*. Ljubljana: Nova revija, Zbirka Hieron.
63. Versluis, Arthur. 2003. Methods in the Study of Esotericism, Part II: Mysticism and the Study of Esotericism. *Esoterica Volume V*. Dostopno prek: <http://www.esoteric.msu.edu/VolumeV/Mysticism.htm> (28. maj 2016).
64. --- 2007. *Magic and Mysticism: An Introduction to Western Esoteric Traditions*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

65. *Wikipedia*. Dostopno prek: <https://en.wikipedia.org/> (3. maj 2016).
66. Zalta, Anja. 2001. Vpliv dualistične tradicije na srednjeveški zahod. V *Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji - novo tisočletje. Družboslovje in humanistika*, ur. Branko Lobnikar in Jurij Žurej, 591–601. Ljubljana : Društvo mladih raziskovalcev Slovenije.
67. --- 2004. Katari – heretiki v kontekstu zgodovine Zahoda. *Annales, Series Historia et Sociologia* 14 (2): 269–278. Dostopno prek: <http://www.dlib.si> (1. julij 2016).
68. --- 2005. *Svetloba na Zahodu: gnostični elementi in kabala*. Maribor: Litera, zbirka Nova znamenja.
69. Zbiral, David. 2015. The Medieval Inquisitors' Theory of Sects: Towards One Religious Theory of Religion. *XXI IAHR World Congress August 2015: Dynamics of Religion: Past and Present*, Erfurt, Germany, 23–29. Dostopno prek: http://www.academia.edu/16594628/The_Medieval_Inquisitors_Theory_of_Sects_Towards_One_Religious_Theory_of_Religion (18. junij 2016).
70. Zlatar, Zdenko. 2011. What's in a Name? A Critical Examination of Published and Website Sources on the Dualism of the Cathars in Languedoc. *Journal of Religious History* 35 (4). DOI: 10.1111/j.1467-9809.2011.01142.x.